
3 1761 07369025 7

Joh. v. d. Kaay.

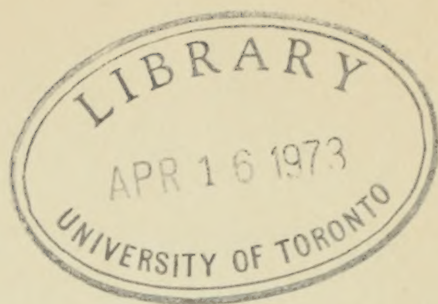
KUNSTBESCHOUWINGEN

KUNST-BESCHOUWINGEN

ALGEMEENE ONDERWERPEN ✠ REIS-BRIEVEN ✠ MONUMENTEN ✠ OUDE NEDERLANDSCHE KUNST

DOOR
JAN VETH

UITGEGEVEN TE AMSTERDAM IN MCMIV BIJ
S. L. VAN LOOY

LIBRARY
APR 1 6 1973
UNIVERSITY OF TORONTO

VOORBERICHT

De oorspronkelijke bedoeling bij het samenstellen van dit boekje was een aantal in den Nieuwen Gids, het Dagblad de Amsterdammer, het Weekblad de Amsterdammer, het Tweemaandelijksch Tijdschrift, den Gids, de Kroniek en Onze Kunst verstrooide opstellen, geheel zooals zij vroeger geschreven werden, in een bundeltje te herdrukken. Bij het rangschikken in groepen bleek mij evenwel dat de eenigszins principieele beschouwingen, die onder Algemeene Onderwerpen zijn gebracht, van hun aktualiteit losgemaakt en meer of min hergoten dienden te worden. Bij alle andere artikelen echter vermeldde ik het tijdstip van hun ontstaan, ze dan latende zooals ze waren, terwijl ik er alleen bij het nazien van de proeven kleine retouches in aanbracht.
De bedoeling van den uitgever is, wanneer dit boekje belangstelling mag vinden, het door een tweeden bundel te doen volgen.

Nov. 1903. J. V.

INHOUD

ALGEMEENE ONDERWERPEN

REISBRIEVEN

MONUMENTEN

Bladzijde

OUDE NEDERLANDSCHE KUNST

ALGEMEENE ONDERWERPEN

VRIJHEID || Wees verdraagzaam jegens elken bezielden mensch, alleen niet jegens de onverdraagzamen.

Er zijn lieden in wier oogen een schilderwerk alleen dan waarde kan hebben, wanneer het eene kennelijke gedachte in zich draagt, en van deze opvatting waren er die b.v. de Hollandsche schilderkunst in hare beste uitingen wel zeer hebben vervolgd.
Zij die dus denken en niet begrijpen hoe het geheel onnoodig is, dat een schilderwerk de tolk zij eener bepaalde idee, zien voorbij, hoe klaarblijkelijk juist de direkte aanschouwing of het vrijelijk gedroomde de levensbeginselen eener schoone uiting kunnen wezen. Uit haar toch wordt o.a. die stemmingskunst, die lyriek geboren, welke veel van de beste schilders in onzen tijd tot zoo zuivere hoogte hebben opgevoerd. Wie nu eene gedachte komt vragen, daar waar zulk eene aandoening is uitgesproken, hij staat blind voor het werk, dat immers zoodoende door hem nooit kan worden verstaan. Dezulken bevroeden ook niet dat een mooi geschilderde onbelangrijkheid hooger uiting zijn zal dan een slecht gevoelde Madonna, omdat allerminst het onderwerp als op zichzelf staand, maar de werkelijke inhoud, die door het innerlijke gehalte van kijk en uitvoering alleen wordt gedragen, datgene dus wat de schilder uit zijn onderwerp wist te halen, de waarde van het kunstwerk uitmaakt.
Zij die schilderijen dus prijzen of laken vooral ziende naar hun sujet, laten dan ook niet de kunst zelf op zich inwerken, maar oordeelen eigenlijk naar eene associatie van denkbeelden buiten het in het werk zelf uitgesprokene om. En omdat deze verwarring zoo menigmaal is voorgekomen, en de kunst-

werken zoo dikwijls niet naar den uit vormen en lijnen en kleuren geopenbaarden inhoud, maar naar het los daarachter liggende onderwerp worden beoordeeld, heeft men zeer juist beweerd, dat het aldus begrepen onderwerp op zichzelf met de waarde van het werk bizonder weinig uitstaande heeft.
Het zij mij veroorloofd ter toelichting hiervan nog eens een algemeen voorbeeld aan te voeren in de kunst van een van de grootsten der nieuwere schilders, van Millet bedoel ik, die ruw genoemde menschen in alledaagsche handelingen schilderde. Toch prijzen wij zijn werk bij uitstek verheven en mooi, en wel omdat wij voelen dat, niet zijn onderwerpen zooals de stereotiepe verbeelding ze beschouwt, maar datgene wat hij van die sujetten te zeggen had, de eigenlijke inhoud dus van zijn schilderijen, verheven en mooi was. Wie echter ongevoelig is voor wat de schilder aldus zelf in die sujetten zag, en er van uitbeeldde, voor het wezenlijke derhalve van den inhoud, en alleen de voorstelling ziet, of liever zich het voorgestelde zelf buiten het werk om denkt, hij zal, blind zoekende naar een maatstok ter waardeering, het in het beoordeelen van Millet niet verder brengen dan bijv. Vosmaers blad dat deed, toen het den grooten kunstenaar bij zijn verscheiden negen koude regels wijdde, waarin deze opmerkelijke zinsnede: „zijne schildering had alleen belangrijkheid om de juiste voorstelling van het leven, niet om idealiseering daarvan," een zinsnede die het wel zeer aflegt bij de daaraan tegenovergestelde en zeker juistere verzekering in een rede van Prof. Six, waar deze getuigt: „Zoo iemand, was Millet idealist, in merg en been, in theorie en in practijk."
Dit idealisme zat hem dus niet daarin dat hij handelingen weergaf die als ideaal te boek stonden, maar was hierin gelegen dat hij de wereld aanschouwde uit een verheven geest,

die tot schoonheid omschiep wat anderen onbeteekenend scheen. Men herkent dit idealisme niet uit het onderwerp maar uit den inhoud aan stijl en schoonheid van Millet's werken. Men verstaat het niet uit een gedachte, maar uit een emotie. Na hem, en getrokken door hem, hebben tallooze schilders met meer of min geluk dezelfde sujetten behandeld, maar zijn idealisme kon men niet volgen, omdat het uit het wezenlijkste der hem ingeboren gave was.
Men bedrijft alzoo vaak grof onrecht met des kunstenaars getuigenissen in kleur en lijn, te meten naar eenige ideeënwaarde. Wanneer men dien maatstaf aanlegt bij schilderkunst die niet werkelijk op een gedachte gebazeerd is, doet men daarmede in waaarheid een diergelijk onrecht als men het een dichter doen zou, met hem te verwijten dat zijn liederen zulke slechte preeken waren, of als men het een tragedienne zou doen, door het afkeurenswaard in haar te vinden dat zij ons niet kan laten lachen. Het verkeerde ligt altijd daarin dat men begint van het kunstwerk iets vooropgestelds te vragen, in plaats van er zich ontvankelijk tegenover te stellen. Den schilder die het schoone in der dingen kennelijk samenstel, dien anderen die harmonieën van toon en vorm, of weer dien anderen die gemeenzame dramatische handelingen geeft, hen allen zal men in hun wezen niet verstaan met hun werk te meten naar de waarde van absolute gedachten. In alle werkelijke kunstenaars van welken grondaard zij zijn, leven geheimzinnige machten die wij eenvoudig met overgave tegemoet moeten treden, willen wij den sleutel vinden tot hun innerlijk wezen.
Ik reken het mij tot een eer in Nederland mede gestreden te hebben voor het absolute goed recht van een buiten alle gedachten om gewonnen en getogen kunst. Want in zooverre

dit tegenwoordig algemeener erkend wordt, is een druk die op den bloei eener waarachtige kunst en hare erkenning gelegd was, verminderd of opgeheven. De vrijheid en de ontwikkeling welke deze meebrengt zijn er mede gebaat.
Doch wat zien wij thans! Daar zijn er in de onafgebroken evolutie der geesten ook weder anderen gekomen, die zich de dragers van denkbeelden voelen, en die hun schilderen de verkondiger daarvan wenschen te laten zijn. En nu doet zich het onverwachte schouwspel voor, dat men over deze overtuigden weder zou willen gaan richten, en dat wel juist van de zijde van hen die vroeger zoo vaak hùnne vrijheid zoo willekeurig zagen bedreigd. Gelijk men tot dezen in blinden ijver gezegd had: wat gij zijt, wat gij verlangt, wat u bezighoudt, gaat ons niet aan; naar onze meening behoort een schilderij eene gedachte uit te spreken, en wanneer zij dat niet doet, heeft zij dus geen waarde — gelijkerwijs zou men thans die anderen weer gaan voorhouden dat zij met hunne kunst geen recht hebben van bestaan, omdat zij uitgaan van iets anders dan de gezichtsemotie zelve, omdat hun voedsel uit een gedachtenleven is . . .
Want inderdaad, dat heden ten dage, nu het goed recht der buiten een bepaalde gedachte, en uit welke emotie ook getogen kunst vrijwel voldongen is, er weder velen onder de kunstenaars en daarbuiten zijn, die weigeren eenige ideeënschilderkunst als zoodanig toe te laten, dat is iets wat ik al menigmaal in gesprekken met veel van de besten ten duidelijkste heb moeten bespeuren.
Maar hoe nu, zoo denkt men bij het zien van zulk afbakenen, — hoe nu: wanneer een teekenaar als Steinlen in den Chambard zijn teekenpen in dienst stelde van de woedende persifflage, waar een fel orgaan den socialen oorlog mede helpt

te strijden, dan zou men zijn welsprekende prenten het best begrijpen, als men vooral toch niet zien wilde wat zij zeggen, niet begrijpen waarom de teekenaar ze maakte, niet voelen uit welken menschenhartstocht die prenten geboren werden?
Hoe nu: wanneer Daumier zijn onsterfelijke lithographieën aan zijn haat tegen de bourgeoisie lucht liet geven, wanneer Oberländer zijn onovertroffen vermogen van karakterizeeren in het doen voelen van situaties van eigenaardigen Duitschen geest uitspot, wanneer William Blake zijn trotsche gestalten tot de verkondigers van zijn verrukkingen en profetieën maakt, wij zouden dan de rechtvaardigheid betrachten door dezulken altemaal tegemoet te voeren: met uw geestesniveau, met uwe hartstochten, met uwe menschelijke verlangens, met den zin van wat gij op ons wilt overdragen hebben wij niets van doen, — wij willen buiten elk begrip om van die drijfveeren, welke wij noode in u door de vingers zien, en genadiglijk excuzeerende wat gij eigenlijk wel hebt willen zeggen of verkondigen, enkel op den picturalen stijl uwer figuren letten en op het prentelijk geheel, want wij gelooven dat de voordracht, het gebaar, het buitenste meer dan het innerlijke wezen is.
Hoe nu! Wanneer de kunst sints de Oudheid, in vele eeuwen en door de verschillendste volken groot was in den dienst van religieuze ideeën-verheffingen, — wanneer Egypte, en Indië, en Griekenland en de Middeneeuwen ons door alle beeldende kunsten de verheven getuigenis hebben gelaten van zooveel wat er omging in de geesten van edelstrevende rassen en geslachten, dan zouden wij recht doen van deze kunst sprekende te zeggen: in welken drang zij werd geboren gaat ons niet aan, waardoor zij in het leven werd geroepen is ons onverschillig, welke velden de makers van deze werken hebben doorwandeld doet niets ter zake, den geestelijken zin

van deze kunst aanvaarden wij niet — ons vervult een kunst die zich aan ideeënsferen niets gelegen laat liggen, een kunst van volkomen andere geäardheid dan deze, en daarmede mogen wij met haar ongeveer afgerekend hebben!

Van welk een misverstaan, van welk een willekeur zou men, aldus sprekende, blijk geven. Zeker, dat leven achter het kunstwerk, het zij dan een leven van algemeene denkbeelden, van aandoeningen, of van karakterbegrip, kan alleen door de kracht van de taal zelve der kunst worden verzichtbaard, en alleen uit het werk zelf zal dus de levende waarde van wat daarachter ligt te meten blijven. Dit zal wel gelden voor alle kunst, en zooals de schoonheid van Breitners direkte aanschouwenslust ons slechts door zijn schilderij zelf kenbaar wordt, evenzoo heeft men bij Derkinderens werk te onderzoeken, in hoeverre de schildering de waardige draagster is van de ideeën die zij wil verkondigen, evenzoo zullen die ideeën alleen in zijn schildering levend worden overgedragen op ons. Maar dit neemt niet weg dat het toch tot recht verstand van zijn werk noodig blijft zich zonder vooroordeel over te geven aan de geestessfeer waaruit zijn kunst is voortgekomen, en door welke haar karakter bepaald wordt.

Kleinmoedig en zwak schijnt het mij in het algemeen, waar ik enkelen zie optreden, alsof zij door kunstopvattingen van anderswillenden de hunne bedreigd moeten achten. Sedert men de vrijheid om welke aandoeningen ook tot den inhoud van een schilderij te maken ook voor den rechter van de publieke meening vrijwel gewonnen heeft, schijnt men gevaar te loopen van te vergeten, dat het goed recht van het uit gedachten voortgebrachte schilderij in beginsel even onomstootelijk staat, en dat het een eisch van wijsheid en rechtvaardigheid is, elkeen in zijn bezielingsbron zelve, van bedillen vrij te laten.

Wie zelf bezieling kent, waarom zou hij niet ook vreugde vinden in de manifestaties van anderer idealen? En wanneer de nieuwere tijden, met hun grooter veelzijdigheid van kennis, van ééne deugd het betrachten mogelijker hebben gemaakt, dan is het wel die der verdraagzaamheid. Doch met smart meen ik te hebben opgemerkt, dat menigeen onder ons geneigd wordt de overwinningen die deze deugd ons heeft bereid, onbedacht prijs te geven, voor een willekeurigen strijd om vooropgevatte stelsels.
Is het dan lauwheid tot welke ik hier manen wil? De hemel beware er mij voor. Doch zelfs onder de meest hartstochtelijke kunstenaars zijn er die ons toonden, hoe het niet noodig is het eene lief te hebben ten koste van het andere; zij werden getroffen door het echte en groote wat uit een van hen toch zeer verschillenden aard voortkwam. Rembrandt verzamelde prenten van Marc Antonio en Mantegna, van wier opvattingen hij zoo verre stond, maar wier hoogheid hij blijkbaar wist te onderkennen, — en de onstuimige Delacroix kon verklaren voor de effen statigheid van Racine de wezenlijkste bewondering te gevoelen.

True love in this differs from gold and clay,
That to divide is not to take away.
Love is like understanding, that grows bright,
Gazing on many truths;....

zong de hautaine Shelley, en zulke liefde, zulke verdraagzaamheid zal dunkt mij ook in het leven der kunst juist verre van slapheid houden. Zij komt voort uit zelfvertrouwen en geloof in anderen tegelijk, zij wordt geboren uit stouter vlucht dan die der zelfverheffing, — in haar beste wezen is zij niet anders dan de fantasie zelve. Anderen in tegenovergesteld bedrijf te waardeeren, vergt allereerst hun leven te leeren

verstaan, hun bizonder leven, waarin zich immers slechts een sprank te meer van het albestaan openbaart. Wie zich daarbij opmaakt het echte van het ontleende of het halfslachtige, het dieperliggende van het ijdele, het machinale van het vrij opborrelende, den schijn van het wezen te onderscheiden, hij zal waarlijk nog genoeg vinden om zich tegen te kanten, genoeg om voor te strijden. Maar als de natuuronderzoeker sta hij met gelijke erkenning voor den eik als voor de cypres, wanneer hij door het wezen van beider organisme zich nader wil laten voeren tot den wortel van het al. Voorkeur, — voorkeur zooveel men wil. Maar het bloot zeggen van deze is geen geven van kritiek, want waarachtige kritiek wil juist met zelfverloochening slechts inniger verstaan. Vrij dan spreke elk naar zijnen aard zijn voorkeur uit voor wat hem het eigenst is, en niemand voorzeker past het zijn vriend te misduiden wanneer de roos dezen liever is dan de anjelier, — maar onvoegzaam schijnt het aldus slechts over zichzelf te spreken wanneer de vraag is op het ongekende in te gaan, en zeker maken wij ons leven niet grooter, wanneer wij in de spanning onzer eigen reeds bepaalde gevoelens het heelal zouden willen passen, in stede van onzen geest te verruimen naar den rijkdom ook van anderer bestaan.

Maar dan erkenne men ook voor een iegelijk het recht te openbaren wat hém beweegt. Den kunstenaar betwiste men niet de vrijheid zijn eigen missie te vervullen. Afpalen kan hier op den duur slechts verarming na zich brengen, en wie zou meenen in eenig onwrikbaar stelsel het wezen van het leven of de ziel der kunst te kunnen vangen, het zou hem vroeg of laat moeten blijken dat hij een levenloos lichaam had omhelsd. Wie hier eens anders rechten meent te mogen bekorten, hij verengt slechts zijn eigen begrijpen van den men-

schelijken geest. Men mag den kunstenaar de hoogste eischen stellen voor het volkomener naar buiten zetten van wat in hem leeft, men bedille hem echter nimmer met eenig voorschrift van wat en hoe hij lief moet hebben. Hem althans zal degene die naar wijsheid streeft het vrij beheer over zijn eigen springbron blijven toekennen, en tegen een ieder die zich wilde opmaken zulke rechten der kunstenaars aan banden te leggen, zouden zij deze den tiran eenmaal in het aangezicht geslingerde geuzenregels van Daniël Heinsius wel tot de hunne mogen maken:

De voghel is alleen gheboren om te snijden
Met vleughelen de locht, de peerden om te rijden,
De muylen om een pack te dragen of de lijn
Te trecken aan den hals, en wij om — *vrij te zijn.*

HEILIGE ONTEVREDENHEID

Wonderlijk somtijds kan het een mensch te moede worden bij het onverhoeds stooten op de in vollen ernst uitgezuchte jeremiade, dat het Volk van Nederland zijn groote mannen niet genoegzaam weet te schatten — wonderlijk, wanneer hij zich in het algemeen juist wel eens veroorloofd heeft, heimelijke meeningen te koesteren, welke ongeveer lijnrecht met zulk een aanklacht in strijd zijn. Het wilde namelijk dikwijls bij mij opkomen, of niet veeleer de omstandigheden ten onzent er al te gemakkelijk toe leiden voor zooveel als een heelen piet te worden aangezien. Zonder nog het proverbiale land der blinden er bij te willen halen, dient toch erkend, dat wij maar een klein volk uitmaken, — dat wij op het punt van onze nationale waarde in den grond zoo bijster gerust niet zijn, — en dat wij onze twijfelingen in deze gaarne het zwijgen opleggen door personen uit onze omgeving met dan toch wel heusche grootemannen-eigenschappen te doodverwen. En niet zelden dreigt de lichtvaardigheid, waarmee we hierbij te werk gaan de grenzen van het zotte waarlijk te overschrijden. Want wanneer ik decreteer dat b.v. Mr. N. G. Pierson een groot staathuishoudkundige is, dan zeg ik daarmee wel iets wat van eerbied getuigt en dus prijzenswaardig schijnt, (en ik voel ook uit dien volop gegeven lof wel stillekens iets van des geloofden grootheid op mijn kleinheid terugglanzen), maar welbeschouwd kan ik toch heelemaal niet verantwoorden wat ik beweer, omdat mij tot het beoordeelen van Mr. Piersons beteekenis zelfs de geringste bevoegdheid ontbreekt. En zoo wrak staat het maar al te vaak met onze waardeering gescha-

pen. Voeg daarbij dat het al buitengemeen licht valt in het kalmgenoeglijke onderonsje van ons patria zijn naam eens luide te laten weerklinken. Wij loopen in dit huiselijke dorp van een Holland met een beetje verdienste zoo drommels gauw in den kijkert. Iedereen gluurt den ander over de onderdeur, en kennen, al is het dan maar van kenniswege, doen we elkaar per slot toch allemaal. Hebt gij in eenig onderdeel van kunst of wetenschap iets gepresteerd wat niet al te dun is, hoe schielijk is dat dan door neef of nicht of vriend of belangstellende niet onder de gemeente uitgelekt, en binnen een ommezientje staat gij nu in huiskamer en societeit, in krant en tijdschrift voor zooveel als een kraan te boek.

Want, het pleegt in onzen Hollandschen tuin alles toch wel uitermate, ja schier benauwend glad en vreedzaam toe te gaan. Het was, geloof ik, Simon Gorter die, een kwart eeuw geleden, een tentoonstelling van vaderlandsche schilderijen besprekend, de opmerking maakte, dat een der stukken, waar een hond en een kat elkander niet zoo geheel vriendelijk aankeken, aanstonds de proportiën aannam van een volkerenslag, en welbeschouwd staat het ook in ons maatschappelijk leven maar weinig minder rustig geschapen. En wat trouwens nog meer onmiddellijk in dit verband bedoeld was: Huet, toen hij een stukje van de wereld had doorgereisd, boekstaafde, in zijn land teruggekeerd, dat in enkele onzer stille steden, bloot het verschijnen op straat van diezelfde huisdieren, den omvang van heel een gebeurtenis erlangde. Het is inderdaad maar als een glas water, het leven op het platteland tusschen Oost-Friesland en de Schelde, en wij loopen in onzen gezelligen deun licht gevaar te vergeten, dat een rimpeltje daarin nog juist door geen storm wordt veroorzaakt, of dat men om

op dat watervlak wat beweging te krijgen nog juist geen heelemaal volwassen triton behoeft te wezen.
Geniet gij echter bovendien het geluk bij korter of langer verblijf in het buitenland daar in de kringen van uw vakgenooten vriendelijk ontvangen te worden, of behaalt gij eenigerlei uitheemsche onderscheidingen, zoo loopt gij stellig alle kans in Hollandsche oogen een heelen gooi naar wereldberoemdheid te doen. Want wij gelijken daarin wel zeer naar zulke provincialen, die wonder prat gaan op hun onafhankelijkheid van de hoofdstad, maar intusschen zich overgelukkig voelen als hun producten juist daar toch ook eenige sanctie mochten verwerven. En tevens schijnen wij wel te degelijk of te onergdenkend aangelegd om voldoende rekening te houded met de ingeboren hoffelijkheid dier vreemdelingen, een temperaments-charme die onder vaderlandschen hemel zeker zeldzamer voorkomt, maar door welker streelende uitingen een verstandig man zich daarom nog niet dadelijk van de wijs behoort te laten brengen.
Ja waarlijk, het is opvallend, ik zal niet zeggen met hoe weinig talent men het hier te lande tot eenige vermaardheid vermag te brengen, maar met welk een bitter klein beetje energie men kan volstaan om het voorloopig veroverde als onbeknibbeld erfdeel te behouden. Carrières glijden er bij manier van spreken van leien daakjes, en het openbare leven in Holland doet wel een weinig aan een herberg denken, waar het zoo vol of raar niet loopen kan, of er is altijd nog wel een stoel te krijgen. Heeft men dan eenmaal op dien stoel een fatsoenlijk aantal jaren zit bewaard, zoo raakt het als iets bizonders gehuldigd worden van zelf al zoetjes aan den gang.
Les Hollandais ne peuvent pas supporter la gloire, hoorde ik een vreemdeling eens zeggen, maar het moet een sterveling

van gematigd wijsgeerigen aanleg dan ook duchtig bezwaren in zulk een landje met roem begiftigd te zijn. De groote man gaat wandelen, de groote man bezoekt een koffiehuis, de groote man stapt in een trein, nergens wordt hem de kans gegund een oogenblik te mogen vergeten hoe hij nu eenmaal gedoemd is in ieders oogen den grooten man te spelen. Dat werkt op den duur als sterke drank — wie daar eenmaal aan gewend is geraakt kan er moeielijk meer buiten en verlangt, ook al walgt hij er bijwijlen van, naar meer, zelfs wanneer zijn beter oordeel de verwoestende werking van het gif ook mag kennen en verafschuwen. Zoo heeft zich ongemerkt en veeltijds ondanks zichzelf, de groote man verslaafd aan een sluipenden stimulans zijner ijdelheidszenuwen, tot lange onthouding daarvan een bijna onduldbaar lijden over hem brengt. Hij is bang voor die inzinkingen, en bekend is het hoe een dus opgejaagde Hollandsche celebriteit bevreesd pleegt te worden, dat de kamermeid of de spiegel hem anders dan aan zijn grootheidsrang toekomt zouden kunnen bejegenen, en hij dies veiligheidshalve zijn ordelint ook maar op zijn huisjas, ja bij ziekte subsidiair op zijn kamerjapon laat spelden. Gaarne nu geloof ik dat ons vaderland een weligen kweekbodem voor begaafde lieden aanbiedt, maar stelliger nog staat in mij de overtuiging, dat er weinig contreien op den aardbodem worden aangetroffen, waar de schaarschte der vruchten zulke bedroevende onevenredigheid met de weelde van den bloei vertoont, en waar zooveel personen van aanleg het bij halfvervulde beloften laten. En niet onwaarschijnlijk lijkt het mij, dat de verslappende invloed van te gemakkelijk verworven successen hier veelal schuld aan draagt. Overal op de wereld zijn kringetjes te vinden, in welke men het zonder veel inspanning tot eenig gezag brengt, maar ten onzent vult zulk een kringetje

zoo ongeveer al het gansche land, en de dorpsberoemdheid van elders neemt hier op slag de proportiën van een nationalen heros aan. Dit nu is niet alleen mal, maar ook schadelijk, want iemand, die door zijn medeburgers tot erkende grootheid wordt geproclameerd en zich die huldiging laat aanleunen, is er welbeschouwd ook na aan toegebracht maar voorvast zijn eigen grafschrift te gaan bedenken. In Holland zetten de sommiteiten het dan ook vaak maar al te spoedig op een rentenieren, en ik vermoed dat er nauwelijks een tweede land is aan te wijzen, waar de halfrijp geplukte en vervolgens platgezeten lauweren zoo veelvuldig voorkomen als in het onze.

En die halve en kwart groote mannen, zooals er, op mijn woord, onder ons bij dozijnen rondwandelen, die den heilzamen prikkel van het nietbereikte missen, nu zij in het behagelijke van hun autoriteitspozitie, ten ontijde wanen daar te zijn waar zij eigenlijk nog heen moesten, leveren zij niet mee de treurigste vertooning op die men aan menschen al te zien kan krijgen? Niet omdat de in zelfverheerlijking verstarde ijdelheid op zichzelf een zoozeer tot droefgeestigheid stemmend schouwspel zou zijn, maar om de vele kiemen van geest en talent die we menigmaal onder haar loggen druk gekneusd of verstikt raden, om het zwijgende verwijt bovenal, dat van elke onvoldragen levensbelofte onwillekeurig uitgaat tegen haar omgeving, om de vraag die zich onafwijsbaar aan ons opdringt: in hoeverre zijn wij hier mede schuldig? Schuldig door onverschillige toejuiching, die erger kwaad sticht dan het scherpste uit overtuiging geboren oordeel, door gedachtelooze herhaling van het ledig vertoon eener geestdrift welke geenszins waarachtig in ons leeft.

Laten we het dan toch staken, dat kinderachtige, dikwijls zoo

blinde opvijzelen van malkander, waarbij men bovendien in het geheim zichzelven tracht te verheffen, en waardoor voor een wezenlijk verderreikend en in heilige ontevredenheid zich manifesteerend idealisme zoo weinig plaats overblijft. Bitter in den mond is voor het hart gezonder dan gedurig het vleiende honigzoet aangesmeerd te krijgen. Een kerel waar fut in zit zal door wat tegenwerking slechts tot hooger krachtsinspanning gedreven worden. Voor een klein beetje miskenning hoeft men waarachtig minder bang te wezen dan voor het alle geestkracht doovende patriotisme, dat zoo gaarne tegen de landsmoeder het: aap wat heb je mooie jongen, uitspeelt. Er mag iets van waar zijn dat reeds vroegere generatiën zich af en toe naar deze richting bezondigden, maar de waardij der grootsten onder het voorgeslacht is toch zeker langs zuiverder wegen tot ons overgedragen dan door de lofdichten en prijzende lijkredenen van meer of minder competente tijdgenooten. Eigen vecht scherpt en eigen lof stinkt blijven twee oud-vaderlandsche vermaningen uit een tijd toen onze lieden nog aan wijder horizonten gewend waren, en die wij wèl zouden doen weer eens terdege te behartigen.

PRO ARTE

Théophile Thoré was in zijn jonge jaren de vertrouwde vriend van den grootsten landschapschilder der roemrijke Fransche romantiek. Hij woonde met Théodore Rousseau onder één dak, en haalde dankbaar zijn hart op aan het vele wat ook de geestdrift van den rijkbegaafden kunstenaar levendig hield. Door Rousseau werd hij ingewijd in de heerlijkheid der natuur, door hem leerde hij de schoone taal der bezielde schilders verstaan, en altijd bleef hij het zich tot een eer rekenen in het publiek te hebben gestreden voor de inzichten, welke deze zeldzame geest hem had geopenbaard. De Salons van Thoré liggen daar als een bewijs welk een warm en edel begrip voor het wezenlijke van kunst den opgewekten schrijver bezielde in zijn medegetuigen tegen de verdorde opvattingen van het filistijnendom. Door Rousseau ook leerde hij de oude Hollandsche schilders liefhebben, die hij later in den tijd van zijn ballingschap met nauwgezetheid bestudeeren en beschrijven ging.

Twaalf jaar later kwam Thoré in het vaderland terug, en hij haastte zich zijn ouden vriend op te zoeken, die hem te Barbizon als een broeder ontving. Er viel veel op te halen en men praatte dan ook honderd uit. Maar al spoedig trof het Rousseau pijnlijk, dat de warme kunstenthousiast van vroeger ten deele was veranderd in een geleerd inventaris-maker, die zich meer om het historische detail dan om de wezenlijke aandoening van het kunstwerk was gaan bekommeren. Hij behield deze droogheid van geest zelfs eenigszins waar hij over Rembrandt, zijn lievelingsmeester sprak. Van schilderijen zeide

hij: In dàt jaar, dik in de verf, of met glacis, of uit die en die kleuren geschilderd. Hij weidde er over uit, hoe deze of gene meester op zeker tijdstip onderteekend had, en hoe vóór of na dien tijd. Hij gaf er van op, dat Hemling nu gebleken was Memling te heeten, en dat het sterfjaar van Rembrandt en het trouwjaar van Hobbema gevonden waren. Dit alles stemde Rousseau verdrietig. Stelde Thoré zich achter zijn ezel, dan luidde de opmerking: kijk, dat is net geschilderd als dàt schilderij van Rembrandt, en dat als een Cuyp of een Ruysdael, — maar de kunstenaar die wel meende dat zijn schilderijen toch uit henzelf wat levends kwamen zeggen, werd er ongeduldig onder, en vond dat in dezen kenner een voeler was teloor gegaan. En Millet kon zich niet begrijpen hoe dit de man was dien men hem, op herinneringen van vroeger, als een bij uitstek warm begrijper van kunst had voorgesteld. Maar Rousseau zeide tot hem: Hij is de oude niet meer, de geleerden hebben hem bedorven.

Deze geschiedenis die op zichzelf haar droevige zijde heeft, schijnt mij maar al te karakteristiek voor sommige verhoudingen en zekere zienswijzen. De geleerdheid heeft er meer bedorven en nog meerderen belet ooit hun eigen onwaarde te bevroeden. Feiten- en zakenkennis stopt bij velen hun ledigheid van dieper begrip, maar het dusgezegd wetenschappelijk beoefenen der kunsthistorie brengt zelfs over hen die van huis uit inderdaad toch kunstenaarsnaturen zijn, zoo dikwijls een onaangename verkilling, een smakeloos pedantisme; en het is met de kunstgeschiedenis wel gesteld als met zooveel tot vak gemaakte dingen: de beoefening er van wordt doel in plaats van middel. Evenals de theologie niet zelden verre blijft van religieuzen zin en de rechtsgeleerdheid van het bevorderen van recht, evenzoo leeft er een soort van kunstge-

leerden in wier gezelschap de met de bronaêr van kunst meer vertrouwde zich als onder volslagen vreemden voelt.
Ik ben er evenwel verre van de mannen van het gilde over één kam te willen scheren, en het is mij mogen gebeuren kunsthistorici van den eersten rang te ontmoeten, wier handelen, wier woord, wier gebaar de onbevangen warmte van den waren kunstminnaar verried. Om er van een te spreken dien ieder kent, is een ontmoeting met Dr. Bode voor elken vereerder van het schoone een geneucht. Is men zelf kunstenaar, dan is men des te zekerder van een goede ontvangst, want deze museumdirecteur weet de natuurlijke kennis en het oordeel van artiesten naar waarde te schatten. Zijn gesprek over kunst doet nergens aan den nuchteren weter denken. Zijn lof of blaam komen uit volle levenskracht en rieken nimmer naar de lamp. Zijn spreektrant heeft het accent van den hartstochtelijken strijder en den man van smaak beiden, en niet licht zal men er hem op betrappen in een twistgesprek met de schoolmeesterachtige documenteele argumenten van den boekenschrijver voor den dag te komen. Het is een genot in zijn gezelschap de ronde door de aan zijn zorgen toevertrouwde verzameling te doen. Rijdt men met hem door de stad zijner inwoning, hij zal gelegenheid vinden u op oorspronkelijke wijze te onderhouden over de oudere of nieuwere Berlijnsche architectuur, of over de malheid van de moderne monumentenwoede. Treft men hem voor een bloemenwinkel, hij zal uwe aandacht inroepen voor een smaakvolle étalage of een mooie bloemsoort. De man die oorspronkelijk door zijn studiën over Frans Hals en Rembrandt den grondslag legde tot zijn gezag, kan nooit nalaten van op reis voor zijn vrienden een Perzisch tapijt, een mooi specimen van Moorsch aardewerk, of een Romaansch venster, of een

antieke brons, of een oud-Florentijnsche lijst, of wat er maar edels of fijns te vinden valt in der schoonheid wijd gebied, mee te brengen. Een ganschen avond kan men hem met genoegen Japansch lakwerk zien beneuzen of moderne Fransche prenten laten bekijken, en als men een collectie teekeningen van Rembrandt met hem mag bezien, toont hij het plezier van een uitgelaten jongen. In dezen onvermoeiden werker in zoo menigen tak van kunst is niets van den boekenworm, niets van den expert, niets van den ambtenaar, wat zich naar voren dringt. Het is de vertrouwde met het wezen van veel moois, die al het andere als middel neemt, maar wiens levenswarmte den buiten deze vakstudie staande juist zooveel vertrouwen geeft in de waarde ook van zijn pozitief onderzoek. Ik veroorloofde mij eens hem te vragen wat hij het beste vond dat over de oude-Hollanders gezegd was, en zonder aarzelen noemde hij mij dat van documenteele waarde ledige, maar in waarheid zoo kostelijke boekje met essays over onze oude meesters: Les Maîtres d'autrefois door den ongeleerden Franschen schilder Eugène Fromentin.
Maar ten onzent komt het nog te vaak voor, dat de vakbeoefenaars der kunsthistorie zich over de gevoelens van artiesten zelf eenigszins smalend uitlaten, en waar aldus het pedantisme van den kunstgeleerde den kunstenaar zelf, dat is den intuïtief verstaander, buiten de deur tracht te duwen, herinnert mij dat onwillekeurig altijd aan een zeggen van dien ouderen en zoo degelijken Nederlandschen kunstvereerder, die zoo schilderachtig in zijn uitdrukkingen pleegt te zijn, en in zijn driftige ongegeneerdheid dikwijls genoeg den spijker op den kop kan treffen.
Een jonger vakgenoot bezigde eenmaal in zijn aanwezigheid over de schilders ietwat minachtende woorden, waarop de

oudere en wijzere zich in een goedronden stijl opwond tot de opmerking, dat de ander wel een toontje lager mocht aanslaan, want dat ten slotte zonder die schilders, de beoefenaars der schilderkunsthistorie heelemaal geen werk zouden hebben .... of neen, laat ik niet schromen het familjare beeld zelf aan te halen van den wakkeren Hollander die, zichzelf bescheidenlijk mee in het gelid der ondergeschikten halend, den ander toevoerde: Wij zijn immers maar de luizen van de schilders!

De tuchtiging was verdiend, maar ik denk er daarom niet aan de beoefenaars der oude kunst in het algemeen, in ernst als parazieten te brandmerken. De kunsthistorici, de museumdirekteuren, hebben een heerlijke taak te vervullen. Wij zijn zoo dikwijls geneigd te vergeten wat wonderen vroegere geslachten hebben voortgebracht, en in den dienst van eerbied voor wat er groots en schoons en menschelijks al is gewrocht, staan zij daar als achtenswaardige priesters. Maar laten zij dan ook de liefde kweeken en niet de geestdoodende letterknechterij, laten zij toenadering brengen en niet afstooten, laten zij leven uitstralen en geen boekenstof verspreiden. Laten zij blijk geven, zij de ingewijden en de vertrouwden van telken dage, het wezen van hun roeping nooit uit het oog te verliezen om het bedrijf, en het middel niet te gaan verheffen ten koste van het doel. Aan hen de plicht het heilig vuur steeds brandende te houden.

Maar helaas, in het schoolsche onderzoek ligt zooveel wat aan de onmiddellijke aandoening op den ongeleerde maar gevoelige, vijandig kan worden. Er zijn zoogenaamde kenners en bruikbare experts, ik weet er, die met groote zekerheid en étalage van wetenschap over schilderijen praten, in denzelfden toon van nuchterheid waarmede in de societeiten de beurs

wordt nabetracht, of die, als ze een prent onder de oogen krijgen, fluks naar de spelling van een naam of naar het jaartal, of het watermerk van het papier of de marge kijken, maar dat bij een prachtige plaat evenzoo als bij een prul. Ik denk dat de Heer Israëls nauwelijks weet wanneer Rembrandt geboren is, en dat de eerste de beste dilettant den grooten schilder voor een examen in de kunsthistorie zou kunnen laten zakken. Maar als de meester over een mooien Rembrandt spreekt, voelt men, dat niemand den heros nader staat in wezenlijk begrijpen dan hij, en met het gebaar van zijn fijne handen en het trekken van zijn expressieven mond alleen al, weet hij de werking van het kunstwerk na te duiden. Toen Israëls uit Spanje terugkwam vertelde hij opgetogen over Velasquez. Of hij dan zoo mooi was als Rembrandt, vroeg ik. En met een doordringendheid in de uitdrukking zijner oogen, die mij in eens den meester dichter bij bracht dan ik voelde hem ooit gezien te hebben, antwoordde hij: „Denk dat niet, — hij heeft niets van diens bergen of dalen." Ziedaar, docht mij, een kenschetsende verfstreek, Rembrandt zelven waardig.
Hetzelfde kan opmerken wie Breitner over Courbet of Manet, of Jacob Maris over Van der Meer of Frans Hals of Delacroix heeft gehoord. Hun getuigenis is zoo hoog en zoo wijs omdat zij spreken uit hun koninklijk bloed zelf.
Onder het etswerk van Rembrandt heeft men een overbekend blad, dat toch misschien niet altoos in de fijnheid zijner uitdrukking ten volle is verstaan. Het is de kleine Predikende Christus.
De Leeraar staat er midden in de prent op een iets hooger plan, met een subliem gebaar der handen, het evangelie verkondigend voor zijn aandachtig gehoor.
Links van hem ziet men, op één na, die met de beenen ge-

kruist en m[illegible] den kop betweterig op de hand geleund voorop zit, al de mannen rechtop met geheven hoofde, achtbare en deftige en spitsvondige mannen, waarvan de een met gratie den arm in de zijde houdt, en de ander fijntjes in den baard krieuwt, en allen scherpzinnig en deskundig maar onbewogen toeluisteren. Rechts van den meester is een groep mannen en vrouwen die het hoofd minder hoog dragen. Een stompe, zielige vrouw in een hoek gekropen, twee oude kerels op een bank gebukt en verdiept, een ander die reikhalst om beter de woorden op te vangen, een vrouwtje dat haar kinderen heeft meegebracht en nog een oud kereltje dat zichzelf geheel vergeet in het gretig luisteren. En Christus zelf keert zich . . . niet tot de schriftgeleerden, maar tot die van kennis en aanzien misdeelden, die in eenvoudige ontroering het woord in zich opnemen, zonder ziftend voorbehoud, in heet begeeren. Derzulken, schijnt hij te willen zeggen, is mijn koninkrijk.

En ik vraag mij af, — indien Rembrandt zelf eens in ons midden kon wederkeeren, zou hij niet een weinig als de Christus zijner schepping zijn? Want als de kenners kwamen, die zijn werken wisten te klassificeeren, die zijn familieverhoudingen kenden beter dan de groote geus zelf, die er zich op lieten voorstaan al de contracten in het hoofd te hebben welke de schilder eenmaal verzuimde na te komen, of den inventaris konden opnoemen van de bezittingen welke hij moest vergooien, — zou hij niet met nog sterker wrevel dan Rousseau het van zijn vervreemden vriend deed, zich van hen afkeeren, en naar de verwant aangelegden zoeken, die den diepzinnigen eenvoud van zijn machtig woord zelf onbevangen konden verstaan?

HET BEGRIP SCHILDERIJ

Dat in onze hedendaagsche zeden, en in onze Hollandsche in het bizonder, het olieverfschilderen uitermate met achting bevoordeeld wordt, is iets waarop niet hier voor het eerst gewezen wordt. De kunstenaars die olieverfschilderijen vervaardigen, worden, trots alle modebewegingen, nog altijd als de eigenlijke, echte kunstmannen beschouwd, — de rest, men weet het, zijn blijkbaar maar zoowat bijloopers. Dit staat zoo vast, dat men met den algemeenen term kunst, wanneer daar niets naders bij wordt aangeduid, niet zelden speciaal de olieverf-schilderij-kunst bedoelt. De omstandigheid dat ons volksgenie zich twee drie eeuwen geleden werkelijk in het olieverfschilderij zoo wonderlijk mooi gemanifesteerd heeft, liet ons in dezen wel een merkwaardige nawerking.
Een zijdelingsch bewijs van hoe zulke voor de olieverfschilders toch inderdaad al te excluzief vleiende opvattingen, in ons land, niet alleen in de konverzatie en de journalistiek, maar ook in de studeercel der officiëele taalgeleerden angstvallig worden gehuldigd, heeft men kunnen vinden in een kurieuze Bijlage tot het voorloopig verslag der Commissie van Rapporteurs over het wetsontwerp betreffende het Personeel, dat in 1896 aan de Eerste Kamer werd uitgebracht.
Dr. A. Beets namelijk, mede-redacteur van *het* Woordenboek der Nederlandsche Taal, had op hun verzoek de Heeren Rapporteurs eens op de hoogte gebracht, van wat men nu eigenlijk taalwetenschappelijk onder een schilderij heeft te verstaan, en hield bij die gelegenheid zulk een geduchte razzia onder de surrogaten der in hare wezenlijke onvervalschtheid

dus zoo hooggestelde kunstsoort, dat men er bijna een beetje bang van worden zou.
Volgens het oordeel van dezen geleerde dan, kan „het woord „*schilderij* in concrete opvatting en eigenlijk genomen, niet „anders beteekenen dan: schilderstuk, geschilderd tafereel, „en — omdat het begrip *schilderij* alleen het gebruik van olie- „verf onderstelt — bepaaldelijk: een tafereel, eene voorstel- „ling door middel van borstel of penseel met olieverf op pa- „neel of doek gebracht..."
Het wil ons echter voorkomen dat, ook al wil men er nu werkelijk eens aan vasthouden, in het, historiesch uit de wijder schildering voortgekomen schilderij, strikt genomen enkel het tableau de chevalet te zien, er nochtans tegen deze taalgeleerde engere verklaring eenige bedenkingen moeten rijzen.
Dat de op het punt van schilderachtigheid niet altoos geheel te versmaden volkstaal aan het begrip schilderij nog een veel ruimer beteekenis hecht, en eenvoudig al wat men in een lijst kan ophangen als zoodanig beschouwd wil zien, zullen wij nu daarlaten.
En het rijmpje dat Burgemeester Six, doelende op hare knipkunst, in het album van Juffer Joanna Blok, schreef:

Vrouw Blok cieraet en roem van 't Y,
Maakt zonder verw een schilderij

willen wij mede niet tegen den Heer Beets aanvoeren, want het kon inderdaad juist bewijzen, hoe reeds in de zeventiende eeuw door geletterden in den regel aan het begrip schilderij het idee der verf, zij het dan ook nog niet uitsluitend van olieverf verbonden werd.
Dat voorts de Heer Beets aan aquarellen de benaming van schilderijen onthoudt, omdat men met waterverf *wascht* en dus niet schildert, vinden wij voor een Hollandsch taalge-

leerde, die er geen rekening mee behoeft te houden dat Franschen, Duitschers en Engelschen niettemin van waterverfschilderen spreken, inderdaad snedig aangevoerd, — alleen niet zóó snedig of de Heer Beets vergeet, hoe men ook de olieverf, evenals dat met de waterverf meestal wordt gedaan, transparant kan uitspreiden, al pleegt men dat dan glaceeren in stede van wasschen te noemen. En hij vergeet bovendien, dat er ook een vrij gangbare opvatting van met waterverf dekkend te werk te gaan bestaat, waarbij het eigenlijke wasschen slechts zeer zuinig wordt aangewend.

Doch dit alles dan nog daargelaten en om wat verder te zien, zouden wij meer bepaald willen vragen, of voor dezen taalgeleerde alle lijmverfschilderijen nu werkelijk zoozeer uit den booze zijn. Heeft hij, is men geneigd verder te informeeren, nimmer van een Alexandrijnsch wasverfschilderij genoten? Voerde het toeval — vóór hij zijn deskundig decreet uitvaardigde — hem nimmer een tempera-schilderij voor oogen? Had deze Hollandsche-taal-kenner daartoe wellicht te veel binnen de vier muren van zijn degelijke Hollandsche cel getoefd?

En zelfs indien men dan al — hoe willekeurig dit ware — enkel de direkte olieverfschildering als schilderij beschouwd wil zien, gaat de beperking van den Heer Beets toch nog opmerkelijk ver. Ten eerste is het mij niet geheel duidelijk, waarom de vele op koper en de minder veelvuldig voorkomende op goud, of zilver, of albast, of lei, of glas geschilderde olieverfstukken, geen schilderijen genoemd mogen worden, en om welke reden b.v. het overheerlijke olieverfportret, dat Holbein van zijn vrouw en kinderen op papier bracht, niet langer onder heuschige schilderijen geteld mag wezen.

Maar vooral ook die uitsluitende eisch van het gebruik van

borstels en penseelen! De schilders die louter met het paletmes werken, maken dan geen schilderijen, evenmin als die andere welke hun verf direkt uit de tube op het doek spuiten, om er dan soms ook nog wat met den duim in te manoeuvreeren! En dat zulk schilderen met de hand toch waarlijk geen nieuwe nieuwigheid is, weet men al uit Van Mander, die immers een menigte schilderijen door Cornelis Ketel „met duym en vingheren ghedaen" weet op te noemen, er nog bij vertellend over de ontevredenheid van Ketels zich benadeeld achtenden pinceel-maker, „welcken hem wenschte aen elcken vingher een Exter-oogh." Ketel zelf schreef in het fries van een dier stukken „een ghedicht, als of de schilderije selve dit seijde":

„Siet teghen de costuymen, met vinghers, voet en duymen,
ben ick gheschildert heel,
„Doen Ketels lust my maeckte, in gheener wijs ghenaeckte,
mij borstel noch Pinceel."

Intusschen zou de Heer Beets zich desnoods juist ook op zooiets kunnen bazeeren, als hij betoogen wilde dat door zulk een nadrukkelijk geboekte uitzondering de regel des te meer gestaafd wordt. En evenwel durf ik niet onderstellen dat hij door ditzelfde rijmpje tot zijn „door middel van borstel of penseel", gekomen zou zijn. Want men kan toch moeielijk aannemen, dat een redacteur van *het* Woordenboek zich bij een bepalen van de tegenwoordige zakelijke beteekenis der woorden lichtveerdiglijk aan een begin-zeventiende-eeuwsche terminologie zou vergapen. Neen, de Heer Beets, die zich van deze dingen zoo nauwkeurig rekenschap geeft, weet natuurlijk opperbest wat hij meent, als hij in een hedendaagsche woordverklaring van een borstel spreekt, en zou stellig met verontwaardiging het vermoeden van de hand wijzen, dat

hij eenvoudig een borstel met een kwast door elkaar gehaald heeft. Maar wanneer wij hem dus als taalkundige, gelijk vanzelf spreekt, in vollen ernst blijven nemen, dan maken negen tienden van hen die tafereelen in olieverf vervaardigen, en die ongeveer nooit borstels en maar zelden penseelen gebruiken, volgens deze officieele autoriteit, wàt zij zich ook verbeelden mogen, toch nog heelemaal geen schilderijen.
Zeide ik niet reeds dat, tot in de studeercel onzer officieele taalgeleerden, er angstig voor gewaakt wordt, het met zooveel respect bevoorrechte begrip schilderij, tot elken prijs voor vreemde smetten te vrijwaren, en er vooral den geur van iets exceptioneels aan te houden?

ARTISTIEK

Men hoort in de buitenwijken der Nederlandsche taal, onder den overvloedigen voorraad van bastaard-termen een woord, dat wij wel vaak over onze lippen hebben doen gaan, maar dat ofschoon nog niet oud, goed beschouwd toch al van een zonderlinge verleptheid is, — een woord waarmede men eerst wel iets van het betere bedoelde aan te duiden, maar dat met het begrip wat het wilde benoemen, zoozeer versold, verfomfaaid, verhobbezakt werd, dat het nu eigenlijk niet anders dan voor iets lamlendigs staat, — een gemelijk woord, dat een kapstok voor dubbelzinnige kwaliteiten is geworden, een schunnige stoplap van de leeghoofdigheid, een kwasi-fleurig vlagje op de modderschuit van het dilettantisme, — een flodderig woord, dat de ledigheid van onze pseudo-kultuur tot in haar gapende diepte doet peilen, en waar onder weldenkende lieden belasting ten bate van verwaarloosde halvegaren op diende gesteld te worden, — het zabbelige, rottige, smoezelige, labberlottige woord Artistiek.

Hebt gij balsturige buien, iets onredelijks over u, interessante opvliegingen, gebrek aan zelfbeheersching, allerlei kippekuren, — uw dokter of uw kwakzalver zouden er u wellicht pillen voor geven, maar uw vriend die aan de kunst doet, zal er uw artistieke geäardheid om loven. Zijt ge, met verlof, een beetje mallotig, geestelijk eigenlijk zoo nogal slapjes, biedt gij in allerlei gehaspel per slot van rekening kwalijk eenig houvast, het zal als het er op aankomt allemaal als artistiek in u worden geroemd. Uit uwe broddelige ongeschiktheid voor het gewone zal men vol eerbied uw nooit gebleken aanleg tot

iets hoogers, uit uwe onloochenbare ondeugdelijkheid in dagelijksch practiesch gedoe uwe latente scheppingskracht afleiden. Alles in naam der artisticiteit.
Want artistiek — men heeft er maar eens op te letten — heet tegenwoordig iedereen die zich de weelde van vage noties veroorlooft, maar niet best weet waar zijn ruggemerg zit, iedereen die van verre de klok wel eens wat hoorde luiden, maar nooit benul zal hebben, dat er een stevige klepel noodig is om het geluid te maken. Groot is het nooit, en zuiver is het nimmer, het artistieke, want artistiek beteekent de slappe vervalsching juist van het deugdelijke. Artistiek is de degeneratie van het kunstvolle, van wat de ouden het aartige noemden, — het is pasmunt voor goud, geglim voor het eerbiedige, — het is alles wat buitennissig is en losloopend: het vooze dat geen wortel kent, het tuimelende waar geen fundament onder ligt, het lawaaiïge waar nochtans geen klank van uit kan gaan. Ja artistiek heet het losse vooral, het losse dat het laffe is: een met den lossen kwast, zonder besef van evenmaat of houding, maar uit de saus van het toongevend keukenboek gemakkelijk beschilderde lap doek is artistiek, — een beeldhouwkunst die zich los maakt van alle grondbegrippen van statiesch evenwicht en van de bindende grammatica der elk hun eigen leven dragende grondstoffen, zij is artistiek, — een bouwkunst, die los uit elkaar hangende en onherbergzame vertoonhuizen voortbrengt, met allerhand speelgoed van erkertjes en torentjes en van hoekramen waar men voor kan zitten koketteeren: huizen waar men door heen kijkt en al het beslotene en overhuifde van een werkelijk honk aan mist, zulk een bouwkunst is artistiek. Maar ook artistiek is die bouwkunst welke zoodanig het grondkarakter der dingen ignoreert, dat zij de bepaalde motieven van kerken in kroegen, en die van kroegen weer in

villa's verpast. Artistiek zijn voorts de meubelen die nergens toe dienen en als ten binnenste buiten zijn gekeerd of van pure originaliteit op hun kop schijnen te staan: de dienkast waar men zijn glaswerk heel mooi te breek buitenop kan etaleeren, maar die van binnen geen behoorlijke bewaarplaats biedt, of de tafel waar men tusschen het warnet van pooten en schoren heen zijn twee beenen niet weet te bergen, of de stoel die voor alles dienstig lijkt, maar waar men met geen mogelijkheid onbeschadigd op kan zitten. Artistiek is het met domme bravour negeeren van wat de rustige tradities van vele geslachten ons hebben overgedragen, het is zoowel het willens en wetens zich branden aan het parmantig uitvinden van buskruit dat reeds lang bekend was, als het in alles ontwijken van de problemen die in goed werk allereerst behooren te worden opgelost.

Artistiek is het katoenzijden lintje om een bundel modesnufjes heen, het is de vunzigheid die zich als iets bizonders weet op te dirken, het is de verver die met een biesje en een ornamentje wegsmoezelt, dat hij geen fatsoenlijk vlak werk kan leveren, het is de aureool om het geflans van den Franschen slag. Artistiek, dat is in den grond het: „je ziet me wel op mijn kraag, maar niet in mijn maag" van trouwgrage kale juffies. Artistiek is wat men kan afkijken en aanwennen, het vleugje uit verveling, het raartje voor de variatie, — het waren tot voor kort de tierlantijntjes in den peluche-salon, die men graag had neergehaald, aan flarden gescheurd en vertrapt, het was de kamer met ongemotiveerde japonaiserietjes en de dolzinnige Makartboeket, het is thans het onwaarschijnlijke meubilair met zijn zwiebelige lintwormlijnen en zijn malle bloedneusornamentiek, het zal morgen weer wat anders even uiterlijks en misschien nog dwazers wezen.

Artistiek maakt men fluks het nietswaardige door een kwikje en een strikje, door een enamel-laagje, door een flensje bladgoud. Artistiek is de smoezelige saus over het liflafje, de vluchtige parfum van wat zonder bijvoeging van reukwater licht stinken zou. Het is wat men sappig prijst, zóó sappig dat als men er in knijpt alle sap er uit loopt, en niets overblijft, geen pit noch vezel. Het is per slot anders niet dan het van buiten meer of min behendig maskeeren van een totaal innerlijk onvermogen.

Het door het gebruik zoozeer verhanselde woord diende met een paspoort naar de opvijzel-advertenties van lorrenwinkels, naar het vocabulaire van jongedameskransjes en gymnasiasten-debatingclubs, naar het gelispel van afternoon-tea's en het gedaver van koffiehuis-aesthethiek gebannen te worden, maar bij het ernstig spreken over kunst, bij het getuigen van wat mooi, bij het eeren van wat deugdelijk is, zal men wel doen den afgesleten term, maar eens voor heel langen tijd buiten de deur te houden. Want wat thans als artistiek geprezen wordt, is het meest vijandige aan datgene wat kunst heeft te zijn. Het is het tegenovergestelde van alles wat mannelijk en gestaald, maar ook van wat waarlijk bloeiend en frisch is, de negatie van waar kant, waar nerf, waar snit aan te bekennen valt, van waar merg en veerkracht in zit, van waar rythme door heen gaat. Want, letwel, het is misschien niemand anders dan onze kwaadste demon, die er toe gekomen is om, gemodernizeerd en wel, ons in een slemperig snobisme heden ten dage zijn gevaarlijkste valstrikken te spannen, zijn slimste lagen te leggen.

Ja waarlijk, als ik er wel over denk, geloof ik dat Jan Salie, en hij vooral, artistiek geworden is.

KUNST EN SAMENLEVING

Elk opkomend geslacht van kunstenaars, zoodra het zich, geheel of ten deele gewettigd, mondig voelt, is geneigd als rechter op te treden over wat door het vorige aan kunst gegeven werd. En wel zijn zij daartoe de geroepen rechters inderdaad. In zooverre namelijk zij door hunne nog niet in een vergelijk getroffen verhouding tot hooger aspiraties, met vrijen blik in het licht, zonder het beangstigend aanzien van personen, de gaven die vóór hen liggen, toetsen aan het beste, — niet rekenend met den knottenden tegenwind van het harde leven, die hùn willen nog niet getemperd heeft, en waar bovenuit toch ook juist alle waarlijke kunst de vleugelen reppen zal.
Doch bij het oordeelen over wat daar vóór ons is geweest, bestaat er kans dat wij één fout begaan, een algemeene menschenfout: die van anderen niet onbevangen te zien door het vervuld zijn van eigen tijdelijke verlangens.
Wij zien wat gisteren is gedaan, en ook als het goed was, ja zelfs juist omdat het zóó goed was, wenschen wij iets anders voor het morgen. Maar laten wij opletten, dat ook dit morgen geen eeuwige dag zal zijn, en dat uit hen, die het nieuwe in zich voelen, anderen zullen voortkomen van weder gewijzigd besef.
In het algemeen is door de kritiek van de laatste halve eeuw geen grooter dwaling begaan, dan het uit-en-terna stellen van den kortzichtigen eisch, dat men gansch van zijn tijd zij, niets dan van zijn tijd. Kortzichtig, want het nieuwe, het moderne, hoe ijdel is het jagen naar dat alleen. Zijn dan de tijden waarin wij leven zoo van grootheid vol, dat met hun dagelijksch brood

te zijn gevoed, alleenlijk waarborg geven kan tot het hoogste te geraken!

Er is iets boven wat door het bizondere leven van zijn tijd en de bizondere manieren van zijn omgeving wordt aangegeven, — en die tijd is ongetwijfeld de beste, die omgeving de meest gezegende, waarin het bizondere het minst het begrip van het algemeene in den weg zal staan.

Een kunst, gansch voortgekomen uit het kittelende tijdleven, zal met dat voorbijgaande zelve geheel vergaan. Want het uitwendige van thans kan ons wel eens het normale schijnen, maar in zooverre het niet aan durende dingen raakt, is het voos en zal de wind er meedogenloos mee heen strijken.

Geen kunst zal groot zijn en door alverstaanbaarheid het leven houden, dan eene die wortelt in het onvergankelijke, dan eene die worstelt om het absolute, dat achter den schijn der dingen is. Maar niet ongedeerd is het, dat elk geslacht, met wat het opstuwt boven het alledaagsche, uit dien strijd wederkeert. Wie nu daarentegen het door anderen verworvene buiten voorbehoud aanvaardt, en zonder omzien daarop doorgaat, hij is het die de verfoeielijke konventie maakt, welke enkel verslapping voortbrengt en muf bederf.

En daarin dan ook ligt altoos de deugd van het nieuwe, dat men het noodwendig onzuivere, dat op ons zou overgaan er in weert, dat men den overlast van manier, waardoor alle zwakheid vanzelf wordt aangevuld, mistrouwt, dat men onverdroten zich van nieuws aan wijdt tot het uitgraven van de kern.

Maar het moderne dat, op uiterlijke dingen gebazeerd, alleen het voorbijgaande is, wat heeft het voor op het minderwaardige van vroeger, dat ook werd weggevaagd. Niemands woord zal het te niet doen, dat de wenschen van den dag het algemeene oordeel blijven beheerschen, maar ik zeg dat het beter

is een sprank van het eeuwigdurende, dan overvloed van het tijdelijke in zich te dragen.
Zoo dan, indien wat ons vervult, het uiterlijke is en het toevallige van den dag, dan zullen wij slecht richten over wat daar geweest is, en onzuiver wijzen op wat komen zal. Maar indien wij, los van eigen praktijken, en niet hangend aan behagelijke sekten-formules, iets voelen kunnen van het groote dat was en is en zijn zal, zoo zullen wij, niet enkel kijkend om ons heen in de beslommering der straten, maar ook verder uit omhoog ziend, de toppen aanschouwen, van wat daar aan menschengewrochten staat opgetrokken in de groote steden der geslachten, strevend als torens de hooge ruimte in. En zoo zullen wij ons beter gesterkt voelen voor het heden, en blijmoediger vertrouwen op de nieuwe groote dingen die nog te wachten zijn.

* * *

In het voorafgaande wil geenszins betoogd zijn, dat er niet vanzelf een innig verband zal wezen tusschen de innerlijke beschaving van een tijdperk en de werkelijke kunst, welke uit dat tijdperk voort zal komen. Maar dat wil nog niet zeggen dat het met bewustheid stellen van het verder blindelings aanvaarde tijdleven als eenige bazis, voldoenden waarborg voor het gehalte eener kunst zou mogen geven. Ik loochen voor kunst de waarde van een grondslag, die er als een toevallige voor aanvaard moet worden, en houd staande, dat het toch vooral in sekundaire wezenstrekken te onderkennen tijdleven, niet meer dan zulk een grondslag zal aanbieden. Maar ik loochen daarom geenszins het verband tusschen kunst en

samenleving. Alleen geloof ik dat vaak juist de verkeerdheid van een voorbijgaande levensbazis zich in het karakter eener kunst zal afspiegelen, en het komt mij voor dat, liever dan de kunst met alle geweld modern te willen houden, men zou moeten trachten omgekeerd de samenleving te veredelen, juist ook ten bate der kunst die er aan ontspruiten zal.
Zeker is er tusschen kunst en samenleving een innig organiesch verband, en het is bijvoorbeeld een dwaling te meenen, dat het wezen eener kunst in alles kan worden gekend, wanneer men de groote beginselen der beschaving, waaruit zij voortkwam, ganschelijk buiten rekening houdt. Hoe vaak hebben de afdwalingen der moderne gebruikskunst dit laatste bewezen. Want de algemeene kunst van vroeger tijden, spreekt in de vormen, die ons bleven om van hare waardigheid te getuigen, een taal, wier effekten dikmaals bekoren, ook al wordt door ons haar eigenlijke zin niet meer verstaan. En juist uit het dan tot oppervlakkige navolging verlokken van die in hun dieper aard onbegrepen effekten is zoo onnoemelijk veel dwaasheid en voosheid voortgekomen.
Terwijl in onze dagen de struktuur der gansche samenleving verzwakt ligt, — terwijl de al te overmoedige doktrine van een in alles doorgevoerd individualisme, die ten slotte tot een verbrokkelend, onvruchtbaar en verarmend partikularizeeren leidt, juist de breede tradities van vroegere algemeene kunstbeschaving heeft afgesneden, — terwijl hiermede de burgerlijke en monumentale gemeenschapskunsten zijn doodgebloed, en wij, tot eindelijken inkeer gekomen, zijn gaan pogen, deze mede door de dieper studie der kulturen van eertijds, tot wedergeboorte te brengen, — vergapen velen zich nog in oppervlakkig begeeren aan het uiterlijke der tallooze vormen, door welke vroegere en vreemde geslachten en rassen hebben

gesproken, niet beseffend, dat deze de formaties van een taal zijn, wier wijze en schoone duidingen men niet verstaan zal, wanneer men aan haar wezenlijk organisme vreemd moest blijven. Niet beseffend ook dat die bepaalde vormen voortkomen uit een algemeen levensbeginsel daarachter, en dat willekeurig uit hun verband gerukte vormen slechts een hybridische kunst kunnen maken, die maar al te spoedig in zichzelve verloopen zal. Want planten kweekt men aan den wortel en in de goede lucht, maar de losse bloem valt niet te stekken.
En de wortel en de goede lucht voor een wel geordende algemeene kunst kunnen alleen een wel onderlegd en vrijelijk gedijend leven zijn. Daarom zullen alle kunstkweekerij, en kunstaanmoediging, die alleen van buitenaf te werk gaan, in den grond toch liefhebberswerk en geknutsel moeten blijven, en daarom ook is het dat het helpen verspreiden van een juist inzicht aangaande wat er faalt aan de innerlijke levensinrichting van individu en maatschap, wel zeer de belangstelling verdient van ons, die meer dan naar iets anders in het leven, naar de openbaringen der kunst hun verlangens doen reiken, Ook hier natuurlijk komt het er op aan of de voorbereiders hun arbeid met werkelijk dieper besef en op deugdelijken grondslag volbrengen, maar wel hun, in elk geval, die in waarheid het zaad zullen strooien, waaruit nieuw leven kan geboren worden, omdat dit ook, niet een nieuw uiterlijk kleed, maar een nieuwe jeugd zal beteekenen voor de kunst, die immers de prachtbloem aan den boom des levens is.
En juist door een samenleving, die in plaats van op willekeurige verhoudingen, op een harmonischer grondslag mocht berusten, zou zeker een kunst gesteund en gevoed zijn die, meer dan in uiterlijke bizonderheden en voorbijgaanden prikkel, in het eeuwige haar wortel wil zoeken.

VERLANGENS NAAR MONUMENTALE KUNST

Voor wie de algemeene beweging in de kunst van tegenwoordig heeft nagegaan, moet het voelbaar wezen, hoe het albeheerschend zoeken naar de uitdrukking van het bizondere, hoe het hyper-senzitivisme van het direkt waarneembare, hoe de voortdurende verfijning en ontleding van de nuance, allengs aan levenskracht te kort gaan schieten, en hoe, al is het morgenrood nog bleek, men toch op eenige herleving van breeder stijlgezindheid bedacht schijnt te mogen zijn. Het is met name ook in de evolutie der tegenwoordige schilderkunst opmerkelijk, hoe, nadat een koen en levenwekkend impressionisme ons bijna bevrijdde van het gezag dier verarmde atelierproduktie, die vooral profaneerde, wat eerzamer voorgangers hadden gedaan, hoe toch deze frissche kunst van onbevangen aanschouwen, nu haar pleit gewonnen schijnt, niet langer degenen geheel uitsluitend voldoet, die ook voor dit geslacht heel het vlottend geestelijke in stelliger werken willen veraanschouwelijkt zien, — opmerkelijk hoe men allerwegen delvers aan het werk ziet gaan naar wijder, vaster stijl in absoluter verbeelden. Niet dat er reden bestaat al dezulken, die zich aanmelden, om mede die nieuwere behoefte haastig te vervullen, in ernst te nemen, — er zijn er onder de tegenwoordige bedienaren van symbolen en neo-mystiek zoovelen van verdacht allooi, dat men op zijn hoede dient te zijn tegenover de geestelooze kwakzalvers, ook van het spiritualisme. Nog altijd kan een in alle oprechtheid des gemoeds wel geschilderd stilleven grooter dracht hebben dan menig ledig stijlsublimaat, en met niets anders dan de allergemeenzaamste

zijner thema's kon zeker een Whistler geruster voor den Radamanthus van het idealisme verschijnen, dan ver het meerendeel van de moderne schilderende Rozekruisers dit zouden mogen onderstaan.
Maar feitelijk voert in de afzonderlijke schilderij, juist de afwezigheid van een bindend begrip, de ongeduldige zoekers naar eenigen stijl nog tot vele buitensporigheden, en het is dan ook te betwijfelen of van uit die schilderijkunst zelve, die de laatste loot in den groei der pikturale kunst is, eene duurzame hervorming wel zal kunnen uitgaan. In elk geval zal de ontwikkeling der schilderkunst-van-verband door de ontegenzeggelijke verwildering der van fundament thans onzekere izolementskunst niet langer mogen worden beïnvloed en nog minder beheerscht. En toch is dit het geval geweest, toch had de uitsluitend pikturale bedoeling, hoezeer deze in de schilderijkunst ons door de laatste vier eeuwen heen ook heerlijke werken heeft geschonken, direkt en indirekt al vroeg aan de andere familiën van schilderen groote schade toegebracht.
De ontbinding eener meer architekturale geesteseenheid, en in het gevolg daarvan het ontstaan der volkomen buiten verband gedachte, der inzichzelf van konstruktieve eischen geheel vrije opgaaf, de gelegenheid tot in het losse kader uitdrukken van beweging en diepte, de verfijningen van kleurschakeering, van ronding, van effekt, die den artiest daar toegewezen lagen, verlokten niet alleen van lieverlede de lenigste talenten tot de schilderijkunst, maar gaven haar bij het toenemend verzwakken in het ideëel verband der kunsten, ook over die andere, laat ons zeggen dekoratieve schilderkunsten, een overwicht, dat eindigde met deze in haren aard zelve ongeveer te vernietigen.
En zonderling — nu die dekoratieve kunsten globaal geno-

men tot het laagste daalden, nu het werken van allen naar één gemeenschappelijk begrip, met den stut van het monumentaal verband, zoo volkomen verdwenen is, nu in het algemeen in het schilderen eigenlijk nog slechts de schilderijkunst in hare beste uitingen, de achtbaarheid eener fier gevoelde kunst behouden mocht, nu schijnt het of toch ook deze zelf, van ruggemerg verzwakt, naar steun van wijder grondslag gaat zoeken, naar een steun intusschen, dien zij uit de vermolmde wortels der monumentale kunsten niet langer trekken kan. En alvorens ook voor haar een breed-harmonische groeikracht kan herboren worden, zal dan ook zeker weder als weleer, een krachtige architekturaal dekoratieve kunst de algemeene idee, ook van alle schilderen moeten helpen dragen. Men geve er zich wel rekenschap van hoe het in waarheid met deze dingen geschapen staat. Men blijve niet in den dut door wat de gewoonte ons hier aan skeptische berusting deed verwerven. Want wie, afgezien van enkele afzonderlijke manifestatiën, het algemeene kunstleven van thans werkelijk met dat van vroeger eeuwen durft vergelijken, hij dient toch te gevoelen, hoe na zulk een parallel, iedere schatting van het tegenwoordige het karakter van een opwekking tot grooter dingen zal moeten behouden. Voldaanheid met de rijpe beschaving van onzen tijd is vaak meer gemakkelijk dan rechtmatig gekoesterd, en over de voortreffelijkheid onzer kunstverhoudingen is het dat ernstige bespieders wel tot gansch andere dan tevredenheidsgevoelens zijn moeten komen. Waar het op grootheid der kunst-rakende volksmanifestaties aankomt althans, moeten, in ieder vergelijk met zelfs zoo vaak barbaarsch genoemde eeuwen, wij modernen ons op de geheele linie wel onherroepelijk verwonnen achten. De kunstvàardigheid moge de wereld niet uit zijn, op een werkelijke

monumentale kunst heeft onze tijd in geen geval te wijzen. Van dit groote kwaad echter in het algemeene kunstbedrijf, als van heel de ontbonden kultuur van heden ten dage, wordt de schuld door reeds heel een onherstelbaar verleden mee gedragen, en luttel nut heeft het de fout hiervan nog op enkele klassen of kategorieën van personen te willen dragen, al heeft wel elk die thans met slappe handen blijft staan zich voor het voortduren van dit alles mede aansprakelijk te gevoelen. En alleen wellicht uit het in vervulling treden der door deze in menig opzicht sombere dagen heenschemerende verlangens naar een edeler volksbestaan, zou die deugd van arbeiden in voller zuiverheid, zou dat vertrouwen in een hooggezinde samenwerking kunnen geboren worden, zonder welke ten slotte geen monumentale kunst denkbaar is.
Maar in elk geval zou de werkelijke herleving zulk eener wijder gebazeerde kunst de bepaalde voorwaarde zijn, op welke een blijvende sterking ook voor den stijl der afzonderlijke schilderkunst te wachten ware. En zoo zullen zelfs de mannen van een aristokratiesch kunst-esseulisme wel doen te overwegen, dat ten slotte, voor het bizondere dat zij blijven begeeren, de totale ondergang van dat algemeenere, dat uit den zin van gansche geslachten voortkomt om weder gansche geslachten in volle schoonheid te dragen, onvermijdelijk zou blijken eveneens een eindelijken dood te brengen.

DE GRONDSLAGEN VAN HET GLASSCHILDEREN

Van de architekturaal-dekoratieve kunsten is de glasschilderkunst er zeker een van de heerlijkste geweest, maar geen andere misschien, die zoozeer als deze in grondeloos verval geraakte.

Het glasschilderen, dat eeuwen vóór de opkomst van het ezelschilderij, zulk een overdaad van machtige werken voortbracht, moest in die latere tijden, — toen men, met miskenning van alle monumentaal begrip, door alles heen doorgevoerde aspekten van werkelijkheid en effekten van beweging wilde geven, ook waar dit het allerminste pas gaf — wel in den grond verbasteren en van verburgerlijking wegsterven. Meer dan bij eenige andere schilderkunst wordt in hàren aard de stijl bepaald door de monumentale idee en de eischen van konstruktie en grondstof. En daarom is het, dat wie met vrucht een renaissance zal willen inluiden van deze kunst, die voor de behoefte aan syntheze van vormen zoo rijke vervulling kan brengen, zich door die idee zal laten beheerschen en door die eischen steunend zal laten leiden. Tot recht begrip van den eigen stijl van het monumentale glasschilderen, willen wij nu den aard van de bestemming en het karakter van de grondstoffen voor het glasschilderen ietwat nader beschouwen.

Hoezeer ook de bestemming van het venster zij, het licht te doen doorstralen, men wil dat licht toch alleen kleurig onderbroken zien door een voelbaar recht opstaand glas op de bepaalde plaats in het wandverband. De rijkdom van harmoniesch besloten kleur, wordt door bijvoeging van in den samenhang oneigenlijke optische werkingen niet versterkt, maar

verward. De dekoratieve evenmaat van het doorzichtige schilderij stelt hare onwrikbare eischen, en niets blijft verder van den grondaard der vensterschildering, dan de effekten van het uitzichzelf vrije, geïzoleerd omlijste en ondoorzichtige tafereel. Het venster is geen gat in den muur, dat de illuzie kan voorstellen van diepte daarachter, het blijft een stuk doorschijnende afsluiting van architekturaal verband.
Het maken van een venster in gekleurd glas is dus in zijn idëeel beginsel het samenstellen van een doorschijnend mozaiek. En in zijn technischen oorsprong en zijn zuivere aanwending, wil het materiaal niet anders. De zoogenaamde ontwikkeling in de techniek der glasschilderkunst was vooral een forceeren van het materiaal, dat, zooals bij de meeste architekturale kunsten, tot een forceeren van de idee moest leiden. Alleen het straf tot hun recht doen komen van de vakken doorstralende naturelkleur van het glas geeft dien fonkelenden rijkdom, dat flonkeren als van karbonkels en robijnen of amethyst, dat klare schijnen van turkoois en saffier, azuur en esmeraud, en mede die machtige massale werking van den totaalbouw, bij die zuivere orkestratie der onderdeelen, die als van geen andere kunst het domein der glasschilderkunst blijven. Met het smeltende, de weekheid, het clair-obscur zelfs, zooals die onder de overheersching van het barokke kabinetglasschilderen werden en worden nagestreefd, is de voornaamheid dezer monumentale illumineerkunst volslagen miskend.
Elementair is elk stuk glas een partij van één doorschijnende kleur. Het werken met glas van twee over elkaar gebrachte vliezen van verschillende kleur, een van welke in figuren werd weggeëtst, en het aanbrengen van het zoogenaamde zilvergeel, zijn vindingen uit den tijd na de klassieke periode

van het glasschilderen, en ofschoon van deze procédé's zeker partij kon worden getrokken, schijnt het thans, nu na een volkomen verloren traditie, het organisme zelf der glasschilderkunst weder moet worden opgehaald, vooralsnog raadzaam ook deze bijprocédés meest ongebruikt te laten. Het eenvoudige materiaal van de met lood strikt af te zetten parten naturelglas, dat met een enkele tint beschilderd werd, is, in de plechtige en rijke muziek, die de oude meesters er uit lieten luiden, gebleken zoo kostelijke klokspijs te zijn, dat men naar ingewikkelder amalgama waarlijk nog niet heeft om te zien. Bekend is het trouwens dat ook in andere takken van schilderkunst degene die tot elken prijs een meer gevarieerd palet wil zoeken, daarmee vaak aan werkelijken rijkdom van kleur slechts verliest, en de feiten bewijzen dat de grootste koloristen met den meest beperkten schaal van verwen hebben gewerkt.

Op de grens nu waar twee stukken glas elkaar raken is de vatting in lood noodwendig. Het is duidelijk dat, in recht gevoeld werk, evenals de kompozitie van de glasschildering in haar allereerst beginsel door de groote indeeling der vakken wordt bepaald, deze sprekende loodkontoeren de verdere indeeling der plans en de omlijning en hoofdzakelijke teekening der figuren blijven beheerschen. Het samenstel der loodomtrekken is als de bouw van het schilderij, — in de hechte lijnen van het loodpatroon zal door den glasschilder een harmoniesch stelsel worden gezocht, dat de glasschilderij draagt zooals het skelet het lichaam.

Bovendien, de doorschijnende glasdekoratie kan aan de figuren wel buitengemeenen gloed en luister, maar zij zal er uit haar aard, zelfs bij gedeeltelijke overschildering van het naturelglas, geen lichaam en relief aan verleenen, en ook om-

dat de tonen zelf hier geen vastheid en zwaarder gehalte kunnen geven, is dus het stevig bindsel der loodomtrekken aan het samenstel van een krachtige uitdrukking te meer dienstbaar. Maar behalve dat dit loodskelet in het venster, haar grondreden vindt in een stoffelijk konstruktieve funktie, en het den stijl van de geheele teekening draagt, vervult het ook nog direkt in de kleurwerking een belangrijke rol. Twee vlak tegen elkaar gezette vlakken transparante kleur zouden namelijk door het elkander overstralen zoo klaar niet werken, als zij het met afscheiding van een breeden zwarten kontoer vermogen.

En zelfs is, om het sterke overstralen, voornamelijk van het blauw te neutralizeeren, de loodkontoer nog lang niet voldoende, en brengt de glasschilder, die op een zuivere kleurwerking bedacht is, tegen de grenzen vooral van elk vak blauw een donker rand-dessin in bisterkleur aan, dezelfde neutrale tint waarmee ook de inwendige teekening zooals van gelaatstrekken, handen en plooilijnen der figuren op het glas gebracht wordt, om er dan naderhand in gebrand te worden.

Nog meer wellicht dan bij eenige andere kleurenschikking krijgt in de glasmozaïek elke nuance eerst hare waarde door de tegenstelling. Er is hier dus een wijze smaak van samenbrenging noodig, gebazeerd mede op de kennis van de uitstralende kracht der verschillende schakeeringen, en van haar invloed op elkaars gehalte, en deze dingen zullen tevens voor een aanzienlijk deel het karakter van teekening en ornamentatie helpen bepalen. Zelfs in de proporties dient met het uitstralen van het licht rekening te worden gehouden. Met reden b.v. vindt men op de beste glasschilderingen handen en voeten, die vanzelf lichter zijn dan hun omgeving,

zeer spichtig geteekend, — het overstralen van de lichtpartij zelf maakt hen op een afstand gezien zwaarder. Zoo heeft de glasschilder overal rekening te houden met de omstandigheid, dat niet de door zijn penseel gezette lijn definitief teekent, doch dat het natuurlijke licht zelf de omtrekken verzwakt en zelfs verplaatst voor het oog, naar bepaalde optische wetten.

Principieel verlangt het doorschijnend glas in zijn beschildering stellige systematische trekken, want het overstralende licht slorpt de kracht op, zoodat een weeke teekening op eenigen afstand hare werking geheel zou verbeuren. De oude glasschilders hebben dan ook hierom elke figuur zooveel mogelijk door een strakken fond doen omgeven, en meestal vlak naast de sterke donkere penseeltrekken weer dunne strepen licht aangebracht om het karakter van de lijn een verdere dracht te verzekeren. Zoo dient ook, willen de schaduwen meedeelen in de kleur der partij waarbij zij hooren, en dat weder om het heele vak ongebroken mee te doen stemmen in de gansche kleur-orkestratie, het met neutrale verf op de kleur aangezette modelé zeer open van behandeling en in hoofdzaak als gearceerd of gedopt te worden gehouden. Voor figuren die vooral zeer duidelijk op een afstand moeten blijven spreken, zooals bij letters meestal het geval is, dekt de glasschilder een heele partij met zijn bister, om er dan daarna het licht in uit te radeeren. Het lichtdoorstralende van de uitgekrabde teekening geeft aan deze meer houding dan de donkere lijn, die zelf aan beide kanten door licht overstraald wordt, kan erlangen, — en deze omstandigheid telt nog voor een niet gering aandeel mede in het karakter der geornamenteerde groote lijnen van het glas.

Ziedaar dus eenige punten, die de grondslagen zullen helpen

verstaan voor een aan den aard van het glasschilderen inherenten stijl. Er is hier een organiesch stelsel van meer of min bepaald te formuleeren elementaire wetten, waarmee de kunstenaar te werken heeft zooals de muzikus met zijn vaststaande muziekleer, — een stelsel intusschen dat met geen berekening en geduld en intellekt, doch alleen door een recht gevoel voor harmonie en een ingeboren stijlbegrip tot schoonheid voeren kan. Het blijft altijd van een kortzichtig rationaisme den stijl van een kunstkonceptie strikt uit den aard van het materiaal verklaard te willen zien, maar ik deed het hiervóór reeds uitkomen dat het materiaal als de *geleider* van dien stijl moet worden beschouwd. De stijl zelf, het door den geest beheerschte, woont in den mensch alleen, en misschien zou deze kwestie voorloopig het redelijkst geformuleerd zijn met te zeggen, dat de stijl in een architekturaal kunstwerk geschapen wordt door de idee, maar tevens geleid door den grondaard der techniek.

REISBRIEVEN

LANDSCHAP

Hoe kwijnt in 't ronde elk vogelengerucht,
  Nu de avond komt op vleuglen luw en loom —
  Daar zinkt de zon in den vergulden zoom
Van 't verre ruim der ongerepte lucht.

  Breed vloeit — zooals dit leven in den droom, —
Het klare beeld van 't vredige gehucht,
  In de effen spiegel van den stillen stroom
Waarop geen enkel vluchtig golfje vlucht....

Zoo valt ál wat daar sluimert, vér in 't rond,
  Gelijk een droombeeld in mijn kalm gemoed,
    En schijnt dit leven mij een droom te zijn.

Zóó klaar, dat, mijmrend, ik in dezen stond
  Een wondre fluistring wel gelooven moet,
    Die droomen leven noemt en 't leven schijn. —

1886.

LANDSCHAP

't Novemberluchtje druilt zoo stil... zoo stil,
Daar sluipt geen lichtglimp van het effen grijs;
De boomen soezen in droef takgetril
Op een stijf rijtjen, en één lange lijs,

Hoog opgeschoten in een scheeven gril
Van maagre lijnen, steekt erg eigenwijs
Achter twee logge hooiberge' uit — die wil
Wat wimplen met zijn uitgeslagen rijs,

Maar druilt àl mee. — En toch, dit is niet klaaglijk,
Dit slepend leven in zijn bleeken schijn, —

Mij zijn de licht-furiën minder draaglijk,
Die weelde brengen maar uit weelde pijn, —

En zulke stemmen ruischen meest behaaglijk,
Die uit het duister van 't latente zijn. —

1889.

STADSGEZICHT

Zacht in het vochte regenvlies vervloeid,
Staan plans van natte kleur, met kalme, pure
Kontoeren: donker-fonklend ookre muren,
En daakjes van karmijnrood, dat stil gloeit

Bij 't fijne grijs der lucht die klammig broeit.
De scheeve dake' en waggelende muren
Glibbren van gave glanzende glazuren
Door fijn, geduldig reegnen neergesproeid.

Dat wou 'k, als in email, dun opgeleid,
Aaneengeschoven uit geheim van kleuren,
Geschilderd zien met veel nauwlettendheid.

Dan zou ik 't laten kijken aan mijn vrinden....
Die zou'n aandachtig komen zien en 't keuren,
En 't net als ik een mooi oud straatje vinden.

1889.

LONDEN, Dec. '87.

Bij het dolen in de musea treft men wel schilderijen aan uit een tijd, waaraan men u in de scholen niet geleerd heeft te denken als aan een periode van genietbare kunst, voortbrengselen toch, die direkt aanspreken — praalloos en schier geëffaceerd werk, dat overstemd is geworden in de spraakverwarring der eeuwen door den galm van pompeuzer tijden, maar dat zijn geur, zijn fijnen geur behouden heeft voor ons die, meer dan naar iets anders, zien naar het diepere waarvan het spreekt, naar die emotie, die we dicht bij ons voelen als een zuivere kinderstem in onze nabijheid, tusschen het geraas van luidruchtige gesprekken.

Zoo in de National Gallery, in een zijzaaltje tusschen wonderlijke primitieven: een brok uit een fresco-schildering door Ambrogio Lorenzetti van niet veel later dan 1330. Dat is als een kostbare vond in het puin van een vernield gebouw, — een fragment, dat door een mirakel zoo ongezocht mooi werd afgesneden, maar dat ook boeit door het verlangen naar wat verloren ging, een verlangen dat wellicht nog meer prikkelt, dan het geheel vermogen zou genot te geven.
In de teekening weinig onbeholpenheid, maar de onschuld van waar geloof. Het zijn, levensgroot, hoofden van nonnen met donkere kappen, waaronderuit een smalle strook wit komt, die het gelaat nauw omlijst, zoodat oor en voorhoofd bedekt zijn, — en hoog tegen de kin aan is het witte gewaad naar onder de kap opgebonden.
Boven in het medaillon, wat naar voren tegen den rand: eene,

als een jonge adelijke abdis, gracelijk fier voorover geneigd, van ter zijde gezien, veel minder primitief geteekend dan de rest: een deftig mooi gelaat met een volle wang, het ietwat Japansche oog dicht bij den rechten neus, die prachtig geplant staat op de droeve bovenlip.
En die kop staat tusschen dat weer vage van die breede schuins neergaande strooken der kappen, en bij die andere gezichten, — van twee bezijden haar zijn alleen de linkerwang en een oog langs haar kap zichtbaar, de derde, die onder uit de lijst ziet, is tamelijk verdraaid geteekend — staat zooals de ongeschonden bladzijde klare taal tusschen de half leesbare bladen van een heel geschonden getijboek. Die sobere lijnen dragen een uitdrukking van een open blanke vroomheid, een hooge vorstelijke meewarigheid, als van een schoone heilige vol liefde starend op het goddelijk kruisbeeld.
De simpele, grijze omtrekken zijn aangevuld met een vlak kunsteloos modelé. De aangezichten zijn teeder, koel geomberd in den tint van dofroze speksteen. De lichte kleeren vertoonen zich — het stuc is daar afgebrokkeld — in een rijp lichtgrijs, geroost met een heerlijke *patine.* De plans der donkerder kappen zijn schimmig, getemperd lei-kleurig.
Zacht is zoo de kleurenaanblik van het geheel. Het is of op een grond van vergrauwd linnen enkele lijnen en vlakken geborduurd staan, een borduursel, dat gefaneerd is en een matte fijnheid heeft gekregen. Of — als een pastel of een teekening op grijs papier met enkele fijn gesleten krijttinten. Of het doet zich voor als een van die blondgekleurde oud-Italiaansche terracotta-reliefs, in vlak licht op een afstand gezien; – maar teêrder. Want ik zag nooit iets, wat in het delikate van de koelblonde pure kleurnuanceering zoo dicht kwam bij de aanbiddelijke gesluierde bruid van Matthijs-Maris, die in

Den Haag bij Van Wisselingh is. En soms is dit steenen schilderij als een gothieke mozaiek-schildering, maar met het groote, streng zuivere van een betint relief uit een grafkelder in het land der Pharao's. Men zou zeggen het gebed van een gekerstenden Egyptenaar.
Maar het geprevel van dit stil gebed klinkt door in uw ziel als een zacht koraal, dat kalm naruischt in het gewelf van een rustige kathedraal met impozante innigheid.

KEULEN, Januari 1898.

> Ihr wollt mit schwachen Händen
> Fortsetzen das unterbrochene Werk
> Und die alte Zwingburg vollenden!
> O thörichter Wahn! ....

Het lijkt een gewaagde profetie, die van Heine, waar hij tergend durfde zingen dat, hoe men ook kollekteeren en bijdragen, wat men ook porren of afschuiven mocht, de Dom van Keulen toch nooit voltooid zou worden.
Want: en toch staat hij volbouwd, denkt de huidige lezer van het ziedende *Deutschland*, die geneigd is, althans in de getuigenis der steenen te gelooven. Maar: en toch werd hij niet voleindigd, zou men, de zaak alleen wat dieper beschouwend, den te gemakkelijk voldanen in dezen, evenwel ontnuchterend tegemoet dienen te voeren.
Neen, het in een der koorkapellen nog vertoonde west-frontplan van meester Johannes werd niet waarlijk ten einde uitgevoerd, en de Keulsche Sint Pieter, zooals zij door dezen tijd staat afgeleverd, is slechts een schijnbeeld van Gerhard von Riels ontzagwekkende conceptie, — het is niet waar, dat de uit trouwens oneindig wijder basis dan die van één menschenbrein gesproten bouwverlangens der vrome dertiende eeuw, door de handen onzer tijdgenooten in vervulling mochten gaan, — de eindelijke overwinning van den tientallen van jaren lang met den buidel rondreikenden Domverein is als erger dan een nederlaag te beschouwen, want het reusachtige steengewrocht is nu een met platte schablonenkennis afgeprutst brokstuk, een juist door zijn uiterlijke volkomenheid op het deerlijkst verminkt monument geworden.

Beter ware het indien later eeuwen als een fragment ongerept hadden gelaten, wat oude tijden uit de groeikracht hunner levende kultuur in warmte van kunnen hebben opgetrokken, — van meer wezenlijke piëteit en van meer zelfkennis in dit geslacht hadde dat getuigd, dan nu de dorre wetenschap van geleerde architekten en de skandaleuze productie van kunstonteerende kerkfabrieken, een passende legkaart hebben gemaakt van wat een onuitgesproken lofzang was. Het is misschien niet zoozeer het geloof, wat bij dezen blinden ijver tekortschoot, het is de onnaspeurlijke macht om dat geloof in goddelijke orgeltonen uit te zingen, waaraan het hier zoo fataal mangelde, — en tot welke profanatie van het waarachtig bezielde heeft het doorzetten van die gladde koekebakkerskunst niet gevoerd, die zich betalen liet tot het lijmen en vullen en bevijlen en beplakken van wat zij niet eenmaal bevroedde vér boven haar armelijk begrip te tronen!
Zou iemand het onderstaan de liggende figuren bij Michel Angelo's praalgraf der Medici verder te gaan beitelen, iemand het in zijn hoofd krijgen de dokters van Rembrandts in de vlammen verschroeide Anatomie naar een overgebleven krabbel weder rond het lijk te schilderen, iemand Van Eyck's grisaille van Sinte Barbara in kleuren durven uitvoeren! Het ware een overmoed, die te duidelijk als euvelmoed zou gelden. En toch ware de aan een enkele gestelde opgaaf om zich dus met den scheppingsgeest van één groote te trachten te vereenzelvigen, hoe onmogelijk ook, nochtans minder absurd, dan die, om door een tijdelijk daartoe gepreste uitgebreide bende, het gansche vermogen der onder velerlei beschavingsinvloeden, onder bizondere rassenkruising, onder den eigenaardig bevruchtenden geestesinvloed van opeenvolgende groote predikers eener extatische gemoedsreligie, en in den natuur-

lijken gang eener hooge architekturale volksontwikkeling, gezamenlijk opgegroeide Keulsche bouwhutten, in een gansch anderen tijd voor speciaal gebruik te heroveren. Of is de breede golving eener epische volkskunst, waarbij wat wij thans stijl plegen te noemen natuurlijk en vanzelf kwam als de klank der moedertaal, niet de onnaspeurlijkste macht, die uit het menschenras getuigd heeft, en meent men dan, uit bizonderheden opklimmend, zulk een stijl weder als een mechanisme eenvoudig te kunnen reconstrueeren?
Evenmin als het water, dat vijf eeuwen her langs Keulen spoelde, thans weder in den Rijn te drijven is, evenmin zal men in de eeuwige voortgolving van het menschenras, een voorbijgegaan evolutie-stadium kunnen herstellen, en evenmin is er in de nieuwe gekleurde glazen, waar de Dom kwansuis ter aanvulling mee toegetakeld werd, iets anders dan de domste hoon te zien, van die uit de veertiende eeuw overgebleven vensterpraal, die men, door ze met zulke schandelijke produkten van slaafsch onvermogen te flankeeren, bovendien eerst recht bewijst juist ganschelijk niet meer te verstaan. Nog een Keulsche kerk, en die van buiten zoozeer door de schoonheid van haar zuiverder beginselen aanlokt, is door de geloovigen van onzen tijd in onzaligen lust bedorven, want de kakelbonte smakeloosheid die de Romaansche Martinuskerk van binnen op zoo hideuze wijze polychromeerde, heeft niet anders dan nog eens de jammerlijke machteloosheid bewezen van dat kunstmatig kunstgestreef, dat waarlijk tegen elk redelijk begrip in, het afgestorvene vermeent te kunnen vervolkomenen. Het baat niet of men den ritus handhaaft en de voorschriften volgt en de kunstgrepen kent en de vormen nabootst, er is iets meer dan dat al en de waardigheid van dat al beheerschend, — de Rythme, en waar deze adem van het onbewuste

verstoord werd of te loor ging, daar helpt geen kracht van willen of weten of streven meer, evenmin als men het ongeschonden lichaam leven zal inblazen, wanneer daarbinnen immers het hart niet meer slaat. Op geen priesterbevel en door geen vorstenwil en niet bij nationale oproeping is de Keulsche kunst van dertienhonderd geboren, — zij is natuurlijk voortgekomen uit den eendrachtigen geest van een vroom, in alle handwerken edel bedreven volk, welks werk door geen ander volk uit anderen tijd en van anderen geest ooit gelijkerwijs is voorttezetten, en dit evenzoomin als men de Rijnlanders van thans zou kunnen brengen tot het weder spreken van de landstaal hunner voorouders.

Terecht en met edele verontwaardiging hebben de vertegenwoordigers van de Moederkerk er degenen, die te zelfgenoegzaam prat gaan op de zegeningen eener nieuwe beschaving, aan herinnerd, dat hunne voormannen beeldstormers zijn geweest, die het hoogste en fijnste van der vaderen werk hebben neergehaald en gehavend, — maar wanneer men de kerken, die in dienst der katholieken mochten blijven, eerbiedig als overblijfsels van een berooid schoon wenscht te betreden, dringt zich dan na zulk bezoek de vraag niet op, aan wien grooter schuld moet worden toegekend, aan hen, die willens en wetens de teekenen van een hun vijandig geworden geloof hebben verwoest of verminkt, of aan die anderen die, als voortzetters van de gesmade religie, door hun niet bevatten van het wezen der hun overgeleverde schatten, met poppenkramerij en nuchter plakwerk hun eigen tempels hebben ontwijd?

Inderdaad,wilde de hooge katholieke geestelijkheid zich waardig betoonen in dezen de draagster eener heilige traditie te zijn, zij zelve zou heden ten dage met een beeldenstorm moeten

beginnen, die al het ellendige maakwerk van de tinnen en uit de kapellen harer tempels dreef. Doch het valt te betwijfelen of er een Paus zal komen, die den banvloek slingere tegen deze door den clerus gesanctioneerde ketterij, om wat ons rest van de schoonste monumenten der middeleeuwen van hun ijdel blanketsel te ontdoen, en voor zoover nog mogelijk, als onaantastbare fragmenten in eere te herstellen.

Er is een andere macht nochtans, een eeuwigkeerende: een verzoenende en een verheffende, die ons telkens een wijle den smaad doet vergeten, en, van buiten gezien althans, ons de hoogheid van den Keulschen Dom luisterrijker en tegelijkertijd als gelouterd doet aanschouwen, — het is de magische macht van den Maneschijn.
Het Maanlicht alleen nog gunt het ons, de blikken bewonderend te vermeien in dien grauwen droom der eeuwen, gunt ons onder zijn statigen schaduwval en temidden van het sluimerend wereldgewoel, de ontzagvolle overgave aan het trotsche schouwspel dier reusachtige ciborië van somberen steen, — het Maanlicht, dat het koude maakwerk van later poppen en baldakijnen en welfbeeren en spuyers en pinakels al te zaam doet wegzwaaien in den gewaagden gang van een geweldig architekturaal omhoogleiden der sidderende vormstapels — het Maanlicht dat door zijn verlevendigen van den voorsprong, de eentonigheid van het schrale geometrische samenstel verrijkt, verdiept en illuzie bijzet, — dat het tuitelen dezer bij scherper licht toch te ijlribbige, aarts-perpendikulaire Duitsche Gothiek, tot een wonderlijk machtig samenstemmend lijnenopglooien maakt, waarbij stagie rijzig uit stagie schuift, rondom uit de konterforten stuttend de luchtbogen ontspruiten, uit zware steenen stammen al maar slanker schach-

ten, en uit deze telkens fijner fialen schieten, om zich daarboven in de teerst gekruifde kruisbloemen geheimnisvol te ontplooien, — het Maanlicht, dat den ganschen hooggetorenden Godsburcht een wonderwoud doet schijnen van in spitsche bloesems uitjuichende stalagmieten, door onder de aardkorst dorstende machten opgestuwd, in een onstuimig verlangen om te zaam naar het gewelf der hooge wolken te reiken, de koele, blauwe, onbegrepen oneindigheid in.

KEULEN, Oct. '98.

Een in de zeventiende eeuw te boek gestelde overlevering laat Albrecht Dürer, op reis naar de Nederlanden, Keulen aandoend, met groote opgetogenheid van Meester Stefans altaarwerk gewagen. Het schilderstuk van Lochner, zoo zou hij tegen de burgemeesters, die het hem toonden, getuigd hebben, had aan Keulen meer roems aangebracht, dan al wat men er hem verder zien liet samen.
Geheel authentiek schijnt het verhaal niet, en het kasboekachtige reisjournaal, dat ons van Dürers eigen hand bewaard bleef, vermeldt slechts droogweg: Item hab zwei weiss pfennig geben von der taffel aufzusperren, die maister Steffan in Cöln gemacht hat, — en evenwel ligt er in deze legende een treffende zin en is het van meer dan documenteele waarde, wanneer men zich den grooten renaissancist in deemoedige bewondering kan denken voor dat maagdelijke werk, waarin de vrome verbeelding van den Duitschen stam zoo op het onbedorvenst afschijnt.
Het is klaar, het Kölner Dombild kan niet op sprekenden welstand van lijnen bogen, en geeft al weinig van dat veerkrachtig organisme van menschvormen te aanschouwen, als waar Dürers genie voor een goed deel aan verpand was. Voor het bewuste, dat hij nastreefde, kon de meester er luttel stof tot genieten in vinden. Hier onbeholpenheid van samenstelling inderdaad, en bij fijnen zin voor klare kleuren, toch nauwelijks kennis van kleurenschikking. De gedeeltelijke goudgrond wijst overigens op een nog ongerijpt begrip van het schilderachtige. Maar ik vraag u: kent gij gedragener in-

nigheid dan waarmede dit gansche drieluik werd gepenceeld, — maar ik bid u: welk een majesteit van onschuld in die onder het wicht van haar kroon blozend nederblikkende Moeder, welk een goddelijke aanvalligheid in die beschroomde schouders, welk een reine schoonheid in die blanke linkerhand, die het rozige kindervoetje gevat houdt van dien Christus, waarvan haar tengere rechter het albasten lijfje nauw durft drukken, beseffen als Maria doet den allerkostbaarsten schat op haren schoot te dragen.
Zonder twijfel, de bloeiende met een kring van hemelsche serafijnen als door een krans van kleurlichtende bloemen omgeven Madonna in het rozenpriëel, praalt ginds in het Museum met nog aanlokkender liefelijkheid, en de staande Madonna met het viooltje uit de aartsbisschoppelijke collectie is met haar aanminnige gratie nog teerder van aroma, — en niettemin is het Dombild onder de aan Lochner met waarschijnlijkheid toegeschreven werken datgene, waarin zich zijn beteekenis het machtigst doet gelden. Het is in de kunst van Meester Stefan, wat het Lam Gods in die der Van Eycken is. Zooals in de door Joost Vydt gestichte Kapel te Gent wat de Vlaamsche, zoo gaat men in de Agnes-kapel van den Keulschem Dom aanschouwen wat de Keulsche schilderkunst dier dagen vermocht.
En is er niet buitendien in de beteekenis van Stefan Lochner iets, wat aan die der Van Eycken doet denken?
Het Lam Gods? Wij weten hoe het een Hollander, die zelf bij Dürer te leer was gegaan, bij het zien van het Gentsche altaarbeeld te moede werd. Het was degene die, naar de uitdrukking van een bewonderaar, ons Nederlanders uyt Italiën het wesen van de beste wijse oft gestalt onser Consten bracht, en voor ooghen stelde. Maar toen Scorel, op jaren gekomen en voor

hooge autoriteit in zake schilderkunst te boek staand, door het kapittel van Sint Baafs met een Bruggenaar saam naar Gent geroepen werd, om er het Agnus Dei schoon te maken, bracht het zien van het heerlijke gewrocht der Van Eycken beide mannen in zulk een vervoering, dat zij het schilderwerk op veel plaatsen kusten.
De polyhistor Scorel, die door Duitschland, Oostenrijk en Italië tot Jeruzalem toe gereisd was, om alles te leeren kennen, wat de kultuurkunsten hadden opgeleverd, moest dicht bij huis een meesterwerk van meer dan een eeuw oud aantreffen, om zoo te zeggen in zijn moedertaal geschilderd, en deze openbaring was het, die hem tot zulken deemoed stemde,
En nu, — het geeft zeker geen pas, Jan van Scorel op een lijn te stellen met Albrecht Dürer, maar toch, denkt men zich dezen veel grooter zoeker naar het ongekende bij Stefans drieluik niet in een diergelijke ontroering, als welke zijn Nederlandschen scholier bij het Lam Gods verteederde?
Deze mannen van de herlevinge hadden in kunnen en weten voorzeker op hunne voorgangers velerlei voor. Maar heeft de Italiaansche kultuur, die zij zich toch eigenlijk als alleenzaligmakend dachten, van anderen bloede als zij waren, hun iets kunnen aanbrengen, dat in diepte van roerselen tegen het nationale opwoog?
De oude Duitsche schilderkunst heeft verder haast dan eenige andere van de Romeinsch-klassieke overlevering gestaan. Haar wezenheid was een gemoedsaard waarvan heel de oudheid geen begrip gehad had, en zelfs haar byzantinisme was er een met al dadelijk een eigen, weeker taal. Zeker, Oud-Keulen had betrekkingen met Constantinopel, maar de Rijnstreken waren in kunst nimmer een wingewest van Byzantium. Wat hier tot schilderen drong altans was eigen leven. Inni-

ger verband met architecturale of vercieringskunsten zelfs is nauwelijks te onderkennen. Maar geen schilderkunst heeft ooit, en dat gansch op eigen paden gaand, de uitdrukking van het innerlijke doeltreffender nagestreefd, en dit juist toch door de meest angstige overgave aan het uiterlijke karakter der dingen, het leelijke er van op den koop toegenomen. Want dat pijnlijk pieuze uitgraven van den uiterlijken wezenskern was haar slechts het doordringen tot het daarachter gelegene mysterie. De natuur was hen misschien onverschillig, maar aan het natuurlijk uitdosschen hunner droombeelden hebben de Keulenaars een innigheid van overgave besteed, die alle kunst beschaamt,

Stefan Lochner, de grootste onder hen, was de naar Keulen gekomen Zuid-Duitscher, die daar de traditie van den liefelijken Meester Wilhelm vond, en daarbij, schoon eerst op rijper leeftijd, den toch voornamelijk technischen invloed der verwante Vlamingen onderging. Maar bij zijn schuldelooze vizioenen, waarin de Heiligen met de scherpte der werkelijkheid verschijnen, denkt men aan kunde van uitvoering niet doch aan genade alleen.

De kunst kon zich na hem verrijken en esthetizeeren, zij kon mannelijker worden van besef en gestaald in middelen, in diepte van gevoel zou Duitschland na Stefan niet verder peilen.

De groote vorscher, die met zijn prachtige trouwhartigheid aan het zoeken naar perfekter vormen zooveel adel had blijven verleenen, moet edelmoedig ontroerd hebben gestaan bij het zien van dit in de Duitsche landstaal geschilderde wonderwerk.

Albrecht Dürer voor Stefans altaarstuk: het was de strijder om het bewuste, die eerbiedig het hoofd buigt voor het prijsgegeven schoon der kinderlijke aanbidding.

BERLIJN, Januari 1903.

Zoo dikwijls het mij gebeurt, in het Berlijnsche Museum, de trappen die naar de schilderijzalen leiden, half op te zijn gekomen, laat ik mijn schreden eerst nog even in de afdeeling van het Duitsch-christelijk beeldhouwwerk verder dwalen, om daar een zijvertrek in te gaan, waar het gekleurde houten beeldje van een Zwabische Madonna, uit het einde der 15de eeuw, mij, midden tusschen zooveel weidscher schatten, altoos weder weldadig ontroert.

Ik weet het wel, zij zijn met vaster schoonheidszin gebootst en uit verlokkender, kostelijker kunst geboren: de mooie vrouwtjes van Donatello en Luca della Robbia, van Rosso en Agostino di Duccio, van Antonio Rossellino en Desiderio da Settignano, van Mino da Fiesole en Benedetto da Majano en van al die beeldhouwers van zoetrokige namen, wier werken hetzelfde museum in fraaie uitgezochtheid zoo oordeelkundig tentoonstelt. Doch maken al deze Italiaansche Madonna's met haar verfijnde bekoring toch — in hoogste instantie — niet nog een weinig vertoon, schijnen zij zelve vaak niet nog wat smachtend naar die onaardsche heerlijkheid welke zij willen verbeelden, — en woonde er niet in de diepte van het Duitsch gemoed een vroomheid, die eer dan de in al haar pracht wellicht nog wat koel-klassieke kultuur der Italiaansche renaissance, er toe gewijd was, ontdaan van elk zinnelijk schoon het hemelsche te naderen?

Gekorven uit een Duitschen lindeboom, in welks trouwhartige takken eens Duitsche nachtegalen zongen, staat de door mij gezochte Mater Misericordiae, rechtop, zonder kroon,

zonder nimbus, alleen met een sluier om de lange blonde haren, in een van de slanke schouders wijd afhangenden mantel, dien zij met een onvergelijkelijk teeder gebaar uitspreidt om daaronder, gelijk een hare kiekens zorgvol beschermende hen, een aantal schuchtere vromen veilig te herbergen.
Het gelaat dezer zachte Moeder van Ontfermenis draagt oogen die als paarlen zijn van vèrziend vertrouwen, en wier blik klaar is als het gebengel van zilveren klokken, roepend uit een vreedzaam tooverland. De neus is steil, zooals onschuld en rechtvaardigheid steil zijn. De mond is als een bloesemknop van hemelsche vreugde.
Zij is niet de tronende Kerkvorstin met het overweldigende van haar bijna nijpende pracht, noch ook de grandioze Mater Dolorosa, àl 's werelds wee somber samenvattend in haar goddelijke smart, — zij is niet de Koningin, en niet de Moeder van den Gekruisigde, en niet de Wonderbaarlijke Maagd, en niet de Muze van geestelijke verrukkingen, — zij is alleen maar: rank opgeheven gelijk een lelie, zoo mild als morgendauw, zoo blank als Meibloesem, zoo bloedrein als een lam, zoo zoet als geur van boschviooltjes, de vertroostend op ons toetredende Lieve Vrouwe zelf.
Bij wintermiddaglicht schiet, nu ik er voor sta, een bundel zonnestralen schuins over het kleurrijke beeld, en in het verlaten lokaaltje vergeet ik het kunstmuseum, vergeet ik de skulptuur er om heen, vergeet ik het stoffelijke. De in een gulden gloor gedompelde verschijning begoochelt mij, doezelig geef ik mij over aan het stormenstillende geheimenis van die blonde trekken, en ik prevel:
O aanminnige sfinx, spreid uw hulsel wijder uit, ook over ons, moegeslagenen: uw veiligen mantel van mededoogen en genade. Sprenkel uw heiligheid als vriendelijken dauw over den

brand onzer beidende oogen. Laat uw lieftallige zachtheid, langs de sobere plooien heen tot den zoom van uw gulden kleed afdruppen op deze aarde, waar wij armen geknield liggen voor uw teederen gebenedijden blik...

Maar de schuinsche zonneschamp heeft zich reeds wat verder op een Heiligen Martinus verschoven, en ik zie weder het beeld, dat houten beeld stoffelijk vóór mij, en ik overdenk hoe een eenvoudig man dit heeft gemaakt, een Oud-Duitsche man, wiens wegen wij niet kennen, wiens school wij slechts vermoeden, wiens naam zelfs ons verborgen bleef. IJdele vrucht — zucht ik — der alles nasporende kunsthistorische wetenschap, die zooveel misvattingen hersteld, zooveel duisters uitgegraven, zooveel verrassends aan het licht gebracht heeft, maar die op de navraag wie de kunstenaar was die deze kinderlijke statuet het aanzijn gaf, elk antwoord schuldig moest blijven.

En bijna nochtans is de nevel waarachter de wording van zulk een werk vervaagt ons lief, want het valt moeielijk, achter den geest van deze kunst zich een enkele met stelligen naam aan te duiden persoonlijkheid te denken. Heel een breede golf onbewust geestesleven van een ganschen stam, schijnt zich in de liefelijke verschijning veraanschouwelijkt te hebben, en het is ons of wij uit zulk een Maria het innerlijkste van het Duitsche gemoed zelf ons voelen toewenken.

Niet als de kunstvolle Italianen uit ditzelfde tijdperk, die wij de magnifieke meesters bij uitnemendheid prijzen, en die elk naar hun hooge eigendommelijkheid of edelen voorkeur hun Moeder Gods met voornaamheid of gratie, met verheven trots of ook wel met innig peinzen begiftigden, werkte hier de stille ziener, die zelfvergeten zijn heiligste uit argelooze goedheid alleen heeft uitgebeeld. Maar meer dan gene onafzetbare

prinsen der latere beeldhouwkunst richt deze eerbiedige poppensnijder zich tot het meest afgeslotene van ons bevend binnenleven, waar zoete kinderdroomen zich wiegend vermeien in het ontluiken van blank gebloemte, in het koozen van veldgeluiden, in het gejubel van den leeuwerik, in het tintelende van Gods eigen blauwen hemel zelf.

In zeldzame droomen alleen begroeten ons verschijningen van vrouwen, wier grondelooze blik als uit een heimelijk verlangen tot wezen werd geroepen, en wier zwijgende innigheid ons een zalige weelde deelachtig doen worden, herkend als die van een verloren paradijs van onschuld en vertrouwelijkheid en zielespiegeling, waar men in een troostend gebaar, in een balsemende aanraking, in een liefelijk wenken, de sferen ongestoord hoort ruischen als louter harmonieën van een ondoorgrondelijk koraal.

Heeft, wanneer in waarheid dit kunstelooze beeld het werk van een enkelen vleeschelijken mensch moet wezen, de vergeten Ravensberger beeldsnijder, zulk een hemelschen droom mogen vasthouden, toen hij deze wondere Madonna schiep?

VARESE, 6 Mei 1900.

Waarde...

Mits gij niet van mij verlangt dat ik, na mijn eerste vier weken verblijfs in Noord-Italië, u al met iets over Italiaansche kunst aan boord kome, zou ik van hieruit graag een babbelpraatje tot u richten. Het is Zondag, en aan den eenen kant hoor ik van nabij uit een Engelsch kerkje het eentonige galmen van temende vroomheid, terwijl aan den anderen kant, in de kamer naast mij, een paar mofsche princessen een dreinend duo op mandoline en guitaar uitvoeren, daarmede als vrucht van ongetwijfeld veel oefening, het effekt van een speeldoos opmerkelijk nabijkomend. Ik zet het u, onder zulk een muzikaal kruisvuur in de rechte werkstemming te komen. Bovendien regent het ouwe wijven, en kan er van een wandeling door het dal geen sprake zijn. Zondag, en regen, en in een land waar men de taal niet verstaat! Een mensch die van huis is, zoekt dan wanhopige voeling met wat vreemds, en aangezien ik met den portier van het hotel, dien ik zwaar op de hand geïnterviewd heb over de ekonomische toestanden der landelijke bevolking, ongeveer uitgepraat was (weinig grootgrondbezit, veel landelijke industrie, armoede schaarsch!), heb ik mij aangesloten bij een ventje van dertien jaar, een Pool, die het vermogen heeft mij permament verlegen te maken, hetgeen mij voorkwam een gewenscht surrogaat te bieden voor zulke zelfkastijding, als waartoe men zich des Zondags, bij gebrek aan waardiger stichting, gaarne veroordeelt.

In Venetië heb ik bitterlijk gemokt, dat mijn ongeleerdheid in het als door een tooverspreuk gestold gebleven fata morgana

dier uit de lagunen opgedroomde sprookjesarchitektuur, de door elkander krioelende Oostersche en Westersche elementen, nauw bij benadering wist thuis te brengen, en nu komt mijn jonge vriend mij voortdurend met Ansichts-Postkarten aan, die zijn door Rusland reizende vader hem toezendt, en waar kerken en andere monumenten op voorkomen, die de knaap als platen gebruikt om mij, door middel van aanschouwelijk onderwijs, in de geheimen dier stijlleer te onderrichten, waarmee zijn jeugdige bereisdheid oneindig beter vertrouwd is dan ik. Maar bovendien zou ik een vermogen geven voor des knaaps elegante bedrevenheid in een half dozijn talen. Dat is het domste wat men voelen kan, een kind met vreemde talen te hooren omgaan, die men zelf niet verstaat. Ueberhaupt, waarom leeren wij op onze scholen geen Italiaansch? Ik heb er wel lessen in kosmografie moeten aanhooren, maar op mijn woord, ik zou heel mijn kennis dier ongetwijfeld voor luchtruimreizigers nuttige wetenschap, mitsgaders de goniometrie, de trigonometrie en de stereometrie, met nog een paar reeds zelfs bij name door mij vergeten M. O. vakken op den koop toe, er voor geven, als ik een Lombardijschen boer kon begrijpen of mij door hem kon laten verstaan. Het is *te* beschamend, zoo met zijn mond vol tanden te moeten staan. Verbeeld u, dat men zich vermant van uit zijn coupé een pakjesdrager aan een kleine halte „Come si chiama qui?" toe te roepen, en men van den man, die er zeker prat op ging, dadelijk den vreemdeling in mij te herkennen, het als een tang op een varken slaande antwoord „Zwei Minuten" toegevoegd moet krijgen. De Hoogere Burgerschool heeft mij Italiaansch boekhouden in ruime mate ingepompt, maar ik rekende mij zeer tot Thorbecke zaligers „Diverse Crediteuren", toen ik van de week geen twee woorden wist te antwoorden op een vers dat een

vriendelijke vrouwenhand mij in Dante's idioom had toegezonden, en dat ik nauwelijks ontcijferen, laat staan fatsoenlijk reciproceeren kon.
Intusschen heeft die drommelsche kleine Pool het er op gezet mij ook op andere wijze nog beschaamder te maken. Hij is de geboren kameraad voor wie nederig wil blijven. Denk eens, daar kwam hij mij straks met een hoofsche buiging verzoeken zijn crocket-ballen tijdens hun Zondags- en regendags-rust, met frissche kleuren te beschilderen, en verbeeld u, dat zelfs deze schijnbaar al te bescheiden opdracht boven mijn krachten bleek te gaan! Ik heb er alles op verzonnen, maar het is niet te bereiken. Het is niet te bereiken in eens een rond voorwerp met verf te bestrijken, zóó dat de natte verf, terwijl men het ding ophangt of het neerlegt, niet dadelijk weer ergens beschadigd wordt. In mijn verlegenheid heb ik de traditie gezegend die ons fijnschilders gemeenlijk een plat veld te bewerken geeft, wat wij in het geheel niet fijn en niet eens effen behoeven te kleuren, ja waarvan men het ons zelfs een beetje kwalijk zou nemen, als wij het in stede van bekoorlijk vrij en vlekkerig, met te angstvallige zorg dorsten te bemalen. Althans in den goeden tijd dien wij beleven. Een schilder heeft het goed in onze dagen en in ons dierbaar en kunstzinnig vaderland. Piero della Francesca en Holbein, en van Eyck en Clouet en papa Ingres bezoeken ons enkel nog maar in dwaze droomen, en wij weten wel dat onze op de spits der ware kunstbeschaving staande landgenooten het opperbest zonder te veel kennis van zulke verouderde meesters der eerbiedige onderworpenheid kunnen stellen, en niet op het denkbeeld zullen komen, onze kunstverrichtingen op het losse koord, naar den standaard van dier steile meesters stijven ernst te beoordeelen. De stroeve gebondenheid zijn wij goddank te boven, en als wij er niet

in slagen een crocketbal gaaf te beschilderen, zetten wij de vrije borst hoog, en hebben het volle recht te verklaren dat zulke dingen ook beneden onze waardigheid zijn. Weg met het ambacht immers, weg met den eerbied, weg met de deemoedige verdieptheid. Leve daarentegen des schilders zwierige inspiratie, leve de zwiepende vrije teekening, en leve vooral de zwiebelende losse kwast!

Dit laatste sprak ik tot mijzelven, waarschijnlijk om de zelfbewustheid die een mensch tot zijn voortbestaan niet ontberen kan, weder een beetje in de hoogte te hijschen, en aangezien intusschen de crocketballen, zoo goed en zoo kwaad als het dan ging, volgesmeerd waren, noodigde ik mijn kameraad uit mij eens wat uit een Russische krant te vertalen, om te zien of ik er eenig touw aan vast kon maken. Hij koos de telegrammenrubriek, en viel op het bericht van de bezetting van Brandfort door de Engelschen, hetgeen hij met blijde verrassing voorlas. Ik dacht dat hij het geval verkeerd begreep, omdat de zwaarbeproefde Polen meer dan iemand anders voor de vrijheidsgeuzen en tegen de verdrukkers moeten zijn, maar ook hierin vond mijn kleine vriend gelegenheid mij behoorlijk een lesje te geven. Natuurlijk, zoo betoogde hij levendig, zijn onze sympathieën met de boeren, maar even natuurlijk hopen wij dat de Engelschen het zullen winnen. Hoe nu, ging het vroegrijpe jongemensch voort, toen ik hem aanzag of ik het te Keulen hoorde donderen, gij zijt toch niet zoo naïef te denken dat iemand in ernstige zaken zich door zijn symphatie mag laten leiden! De Boeren zullen misschien overwonnen en geannexeerd en onderdrukt worden zoo goed als wij, maar wij kunnen toch bezwaarlijk op hunne bevrijding hopen, wanneer de laatste kans op de onze daarmee voorgoed vergaan zou wezen. Wanneer de Engelschen het in Zuid-Afrika afleggen, is de eenige vijand

die Rusland ooit staan zal, vernederd en geslagen, en alleen van een toekomstige vernedering van Rusland door Engeland hebben wij arme vaderlandslooze Polen nog uitkomst en heil te verwachten. In de politiek is het dwaasheid zich door meegevoel te laten meeslepen. Ons egoïsme dient verder te zien dan onze sympathie. En aan u, die u hierover verwondert, behoef ik slechts te vragen of thans in deze aangelegenheid, de per slot oneindig minder dan wij naar een, in welken vorm ook, reddende zuster Anna uitziende mogendheden, ik zeg niet anders spreken, maar anders handelen dan wij Polen het doen.
Op nieuw voelde ik mij overwonnen en vond het raadzaam een ander chapitre te kiezen. Van hooren zeggen wist ik dat er in het park van dit tot hotel herschapen paleis, een monument voor Kosciuszko verborgen moest zijn, en ik vroeg mijn vriendje of hij dat al in oogenschouw had genomen. De sympathie bleek ditmaal toch zwaarder te wegen dan het egoïsme, want dadelijk verklaarde hij zich bereid een regenbui te trotseeren voor een onderzoekingstocht daarheen.
En voort ging het nu alras door de natte tuinpaden in den malsten pelgrimstocht dien ik ooit heb meegemaakt. Achter elke heg en in iederen bloeienden magnolia-boom, binnen het moederlijk takkengesprei van een kolossalen ceder, in de knoesten van een ouden noteboom, in de stroeve wringingen van een wonderbaarlijke araucaria en in het verweerde beeldhouwwerk van een afgebrokkelde steenen bank, in den reusachtigen bloempot van een geurig bloeienden citroenboom, en in de morsige bouwvallen van een in onbruik geraakte hut, zochten wij vruchteloos naar sporen van buste of gedenksteen — totdat wij eindelijk, aan het einde van een verlaten allee, in het dichtste klimopgroen verborgen, den ingang von-

den van een donkere grot, waarin wij op glibberige steenklompen, over gapend water heenstappend, doordrongen, om aan het einde er van, waar blank licht vriendelijk gloorde, en het water van versche regens geheimzinnig naar beneden ritselde, zich uit rankend smaragd van welige slingerplanten, rustig een bescheiden hardsteenen voetstuk te zien verheffen, waarop een simpele urn geklonken stond. En uit het donker nader in het licht tredend, en nog half beduusd van het dwarrelend heldergroen van thijm en myrthe en laurier, lazen wij in bemoste letters op het voetstuk dit inschrift gebeiteld:

Cor Taddaei Kosciuszko.

Was het de aanstekelijke aandoening van mijn opgetogen metgezel, was het de triomf van een tuinbouwkunst, die ik in de kleiner proporties, waarin zij ons meer gemeenzaam werd, voor abominabel zou uitmaken, of was hier het werkelijk geslaagde streven van pieus toegewijde vrienden, dat een stille wijding bereikt had als waarin weidscher omgeving en pompeuzer kunst plegen te falen? Ik weet het niet: ik heb geen onaandoenlijk gemoed, maar de indruk die dit eenvoudige gedenkteeken op mij maakte was zoo sterk, dat ik besloot mijn aandoening te verbergen, en er de voorkeur aan gaf den kleinen Pool op mijn beurt eens door pozitieve kritiek te imponeeren. Ziet ge, zoo sprak ik dus ongeveer, dit is nu mooi en wel, maar gij zult moeten inzien, dat deze heele geschiedenis geweldig barok is. Of hoe moet men het zachter noemen, wanneer een man die meent zich in edele zelfopoffering aan de zaak van zijn vaderland gewijd te hebben, stervende overlegt dat het hem fraai zou staan, na den dood zijn vleeschelijk hart uit zijn lijf te laten snijden en dat lichaamsdeel voorvast bij testamentaire beschikking aan een vorstelijken vriend te vermaken, — hoe moet men het anders noemen als die vorstelijke vriend in

vollen ernst dat hart aanvaardt, het balsemt, in een urn stopt, die urn op een voetstuk stelt waarin hij een inschrift laat beitelen, en dan op den truc komt om dat ding aan het eind van een donkere grot op te stellen zóó dat het groen en het licht er om heensuizen als in een bengaalsch-vuur-apotheose na een zinledig ballet...
Maar vóór ik nog uitgesproken had, richtte mijn vriend (was het een gezichtsbedrog doordat ik in het donker stond en hij in het licht?) zich in een lengte op die ik nog niet aan hem kende, en met toornenden blik en gebiedend gebaar onderbrak hij mij, zeggende:
O gij verblinde tempelschenner, gij die den zin niet verstaat van een bedevaart, omdat gij vergeten hebt wat bidden en vereeren is, — wat spreekt gij van het hart van een held, wat bevroedt gij van het onstuimige kloppen van dat edele hart, dat rust zocht dààr, waar de eerbiedige zorg van vrome vrienden het zouden balsemen, opdat het een heilig teeken worde voor de ingewijden die weenen en hopen met mijn arm en vernederd vaderland! En bovendien, gij nuchtere zoon van het eenmaal door kunst en vrijheid groote kleine land aan de zee, wat matigt gij u hier recht van spreken aan. Durft gij anders dan met schaamte denken aan wat men daarginds, in uw eigen land, in deze dingen dagelijks bestiert, en bestieren blijft? Is het niet tot uw spot en schande, dat in een uwer kunsttempels, de groote teen, of weet ik welk nog minder edel lichaamsdeel van een groot patriot, die door uw gepeupel op straat in stukken gekerfd werd, wordt bewaard als een afgrijselijk zegeteeken van de snoodste barbaarschheid, als een walgingwekkend relikwie van den doemwaardigsten euvelmoed. En om van een kostbaarder proeve van uw nationalen eerbied te gewagen, is er kans dat de bespottelijke pop die men in een uwer schoonste

steden eerlang met de bedenkelijke taak zal belasten van 's lands dankbare hulde te getuigen voor een uwer meest bewonderenswaardige schilders, wiens werken zelfgij overigens ten prooi aan vreemden laat, — is er kans dat deze impotente beeltenis van uwen grooten beeltenisschilder, ooit in waarheid van iets anders spreken zal, dan van uw volledig gebrek aan monumentalen zin en van de meest misplaatste en mislukte kunstgeestdriftkweekerij? En dan — gij durft bij het opstellen van dit eenzame gedenkteeken van een truc te spreken, een truc, om het van vriendelijk licht te doen omstralen, door het aan het einde te plaatsen van een donkere grot, — maar is het dan niet oneindig barokker om, zooals gij nu al zestien lange jaren lang toelaat: niet een manend herinneringsteeken, dat geen stem heeft uit zichzelf, maar een met een eigen vol geluid en in zichzelf grandioos wonderwerk, van den allergrootste dien uw land ooit voortbracht, aan het eind van een door meubelmakers gedecoreerd grot....

Genoeg, genoeg, riep ik uit, want ik voelde nog erger geslagen te zijn dan ik nog geweest was, en benauwd richtte ik mij op uit mijn leunstoel... Want, waarde vriend, ik ben een vriend der waarheid, en in het bovenstaande heb ik u een getrouw relaas gegeven van een verslenterden dag, maar om nauwkeurig te zijn moet ik bekennen van het allerlaatste niet geheel zeker te zijn. Ik ben namelijk zooeven, waarschijnlijk onder begeleiding der steeds nog muziceerende principessa's in de kamer naast mij, blijkbaar ingedut, en het is mogelijk, – want hoe kon die drommelsche jongen ook eigenlijk alles zoo net weten — dat ik de slotapotheoze er een beetje bij gedroomd heb. Alleen, de beschaamdheid was heusch echt.

Een ander maal misschien over de schoonheid dezer paradijsstreek. Als het weer eens Zondag is, en het weer regent.

VARESE, 1 Juni 1900.

Waarde.....,

Met het Italiaansch gaat het een snippertje beter. Ik heb er ook een paar lessen in genomen, maar dat is eigenlijk triest afgeloopen. Het was bij een aardig bleek juffertje, waar ik begon een soort van Spa-a-boekje mee te lezen. Er kwam iets in van kinderen die om twee uur uit school komen, maar dan hun vader nog niet thuis vonden, omdat die arme man nog werken moest voor zijn gezin. Ik glimlachte en zij wou weten waarom. Ik was zoo wijsneuzig dit echt Italiaansch te noemen, hetgeen zij weer niet begreep. Wel, de Italianen waren immers nogal op hun gemak gesteld, meende ik, en een vader te beklagen die om twee uur in den middag nog niet klaar was met zijn werk strookte toch vrijwel met het nationale dolce far niente. Of ik dan haar landgenooten voor een lui volk hield. Deze vraag deed mij bakzeil halen en wat zoete broodjes bakken, want ik merkte dat ze het zich aantrok. Drie dagen later was het bleeke wezentje gestorven. Ze was de kostwinster van een heele familie geweest en had zich doodgewerkt. In het stadje sprak men van haar als van een heilige. En ik had het schaap dat heldhaftig met een wreeden dood worstelde, op het laatst nog pijn gedaan. Vervloekt venijn dat in onbeteekenende woorden kan liggen, — en dat we toch ook geen hand kunnen uitsteken zonder eenig schepsel te bezeeren!

Sedert had ik geen moed lessen te nemen, en ik steek nu mijn licht op bij een dribbelenden kellner die uit een karikatuurblad van Leonardo schijnt weggeloopen te zijn, en precies op een varken van marsepijn lijkt. Als hij zich erg warm loopt

ben ik bang dat hij smelt. Maar hij heeft me geleerd dat radijsjes rapanelli zijn en bitterkoekjes amaretti, hetgeen niet verward behoort te worden met amòretti. En als ik over een half uur dezen brief insluit, gebeurt dat in een busta, wat weer iets anders is dan een busto in hetwelk geen brief maar een vrouwelijf pleegt te worden opgeborgen. Overigens dragen de vrouwen hier uit de streek zulke door de normaalkleedsters in den ban gedane artikelen niet. Ze hebben ze niet noodig. Haar portamento oftewel houding is vanzelf mooi genoeg: bepaald opvallend mooi, — en ik geloof eigenlijk dat het geheim daarvan vooral in haar schoeisel ligt. Dat zijn merkwaardige dingen, die soccoli, die ze hier dragen. Ze hebben iets weg van een slof en iets van een klomp, en eigenlijk lijken ze ook wel wat op schaatsen te land, ín zooverre als men er met den zool nergens den grond mee raakt. Met een klomp hebben ze gemeen dat ze van gewoon without zijn gemaakt, en met een slof, dat, terwijl de hielen los blijven, de teenen in een voorschoen schieten, waarvan de neus weer open blijft, en daar laten ze aan de punt dan een stukje voet uitpiepen waarvan de kous in een andere kleur dan de rest gebreid is: een zeldzaam raffinement. Maar wat nu den gang bepaalt, is dat er onder dien houten zool niet alleen van achter een hooge hak staat, maar van voren nog een dito. Zoo ongeveer, denk ik, moeten de kubkabs van de Arabische vrouwen zijn. Ze doen ons overigens een beetje als kothurnen aan, die soccoli, en de meisjes en vrouwen die er op voortschrijden schijnen vol waardigheid en lijken wel te zweven. Toen ik den eersten dag na mijn aankomst 's morgens hier naar de markt ging, en ik de vrouwen uit de omgeving met den fieren gang van het wiegende lichaam overal om mij heen bewegen zag, gaf mij dat opeens het gevoel klassieken bodem betreden te hebben. In Padua weten de koet-

siers u in volle verzekerdheid des gemoeds het graf van den broeder van Priamus aan te wijzen, die de stad gesticht zou hebben, maar hier kwam een sprank der oudheid mij meer levendig voor oogen.
Geen spat van zooiets, waarlijk, voelt men in Milaan. Wat een ongemoedelijke stad en wat een slechte entrée voor Italie. Ik denk dat er vooral menschen wonen die dol op briljanten en kostbaarheden zijn, zooals de vermaarde wit marmeren Dom één verbazingwekkende kostbaarheid is, die, als ik het zeggen mag, één kolossaal monument van onreligieuze praalzucht is geworden. Rondom, onder de hooge baldakijnen, dansen de gedraaide beelden draaierig om deze reusachtige juweelenkist heen, en de pompeuze façade, die voor den gevel van de monsterachtigste aller winkelgalerijen er schuins tegenover, wat uitdagende en zinledige wereldschheid aangaat, nauwelijks behoeft onder te doen, brengt zelfs het paard van den bij zijn leven anders voor geen kleintje vervaarden Victor Emanuel, die midden op het plein staat, geducht aan het schrikken, ongeveer zooals het ros van den dapperen koning van Lilliput de kouwe koorts kreeg, toen hij voor het eerst de kokkerachtige verschijning van Gulliver in den snuiver kreeg.
Een beetje Lilliputters zijn we overigens toch allemaal, in zooverre geweldige afmetingen nu eenmaal al zonder meer het vermogen hebben indruk op ons te maken. Het schrikaanjagende en het overweldigende liggen dicht naast elkaar, en ik moet bekennen dat men, zooal niet van buiten dan toch van binnen, als men niet te zeer aan meer wijdende bedehuizen terugdenkt, toch overdonderd wordt door de enorme ruimte van dat ruischende halfdonker, hetwelk Shelley hier, achter in den kooromgang, een hoekje liet liefhebben, waar hij zich afzonderde om Dante te lezen. Evenwel, het is een raar ding

met wat de poëeten in deze dingen vaak voelen en getuigen, en de Engelsche Griek die Guido Reni bovenal bewonderde, is niet in alle opzichten de rechte Cicerone voor Italië's monumenten. Zelfs de stiller gebarende Elisabeth Browning verdenk ik van dichterlijk dubbelzien, als zij vertelt dat het boven op den dom als een droom van sneeuw is, gedroomd door een bouwmeester die in een gletscher zou zijn ingeslapen. Voor mij, ik heb aan torenbeklimmen een stevig broertje dood, maar de plattelandersduizeligheid had ik er voor over, om den witmarmeren kolos eens onmiddellijk onder het azuren uitspansel te zien. Alleen, het oog wil ook wel wat, en tusschen al die gigantische suikerbakkerskunst heb ik te veel aan een kerkfabriek moeten denken, om mijn draaierigheid recht te boven te komen, of zelfs om zelf boven te komen. Het blijft een mizerabel gevoel het ledige onder zich te voelen.
Maar nu zit ik veilig op een vast plaveisel in het onaanzienlijke en ver van marmerwitte Varese in een kroegje onder de arkades u aan een primitief tafeltje te schrijven. Vlak over mij huizen met eveneens arkades, waar dan balkons boven uitsteken vol vriendelijk gewimpel van frisschen klimop en roode geraniums. Rechts een pleintje waar aardige kinderen huppelen en hoepelen en weer andere liefjes dansen bij het boeiend gedreun van een orgel. En daar boven heen akkompagneert een helder klokkenspel het levenslustige geroezemoes van al die kleinsteedsche intimiteit. Adieu, vreeselijke Milaansche passage met uw kosmopolitische en kleurlooze nietsheid, ik zit hier oneindig genoegelijker dan onder uw leelijken hoogen koepel. Een Pruissische rezerve-officier die het almaar over het kerkhof van Genua heeft, dat ik verfoei zonder het gezien te hebben, verklaarde mij Land und Leute hier mässig te vinden. Dat is het juist, een filistijn moet zich hier doodvervelen. Dat moet

het zijn, en leve deze matigheid. Hij vond het ook iets ongehoords, dat alle treinen hier een half uur te laat aankomen, zooiets zou in Pruisen niet ongestraft blijven, zei mijn rezervist. Maar voor mijn part komen ze nog veel meer te laat, als die zich hier ergert daar dan maar thuis door blijft.
Aan een klein stationnetje hier in de buurt, Casbenno genaamd, heb ik ook heel wat kwartiertjes staan wachten op te late treinen. Mijn korrekte Pruis zou zich er doodelijk verveeld hebben, er was niet eens een barometer waar hij tegen aan kon staan te tikken, zooals ik hem dat elken morgen tijden lang in het hotel zag doen. Maar ik vond het er prettig op het kleine perron, vooral als ik met den capo kon praten. Hij heeft zijn heele stationnetje rondom met bloemkasjes bekleed, en daar bloeiden nu mimoza en citroen en geranium en roos en weet ik wat al meer in, dat het een lust was, — of neen, de rozen begonnen eigenlijk net pas, ze waren dit jaar achterlijk, zei de capo. Toen ik een meisje naar den trein bracht dat hij er dikwijls gezien had, wilde hij haar een afscheidsattentie bewijzen. De oude Garibaldiaan met zijn martiaal postuur, zocht en zocht in zijn struiken en kwam eindelijk met een frissche la France-roos aan, die hij haar met onbeschrijfelijke hoffelijkheid aanbood. Het was jammer, zei hij tegen mij, dat er nog zoo weinig waren, gisteren had hij er mooiere gehad, maar dat waren de eerste van het seizoen en, — maar dat zei hij meer in de lucht dan tegen mij — die had hij op het graf van zijn zoon gebracht. Ik had den ouden man dikwijls goed aangekeken. Ik had zijn verweerd, goed gezicht bestudeerd, waar oogen in stonden die vurig moesten geweest zijn, maar die als een zacht vlies over zich hadden, en waar een droevige mond aldoor in probeerde te glimlachen. Ik had hem zien bezig zijn tusschen zijn bloemen met een hartstochtelijke tee-

derheid, alsof hij daar iets zocht wat hij wist dat hij niet vinden kon. Mijn oude sfinks had den vinger gegeven, nu moest ik de heele hand hebben. En werkelijk vertelde hij het, achter in zijn tuintje. Hij had drie zoons gehad — allemaal volwassen geworden en toen kort op elkaar gestorven. Het waren mooie kerels, zei hij, — dat wil zeggen (temperend, als schrikkend van iets dat op grootspraak leek) betrekkelijk mooi. En opeens waren ze weg geweest. Dus nu had hij niets meer dan zijn bloemen, waagde ik het te zeggen. Neen toch wel, antwoordde de oude kraan, met zijn wonderlijke oogen in de verte ziend. Zijn jongens waren alle drie brave kerels geweest. Hij had zich nooit over hen te schamen gehad. Nu waren ze weg, maar dàt kon men hem nooit afnemen. En hij draaide droomerig zich af, om wat in zijn bloemen te scharrelen.
Ik dacht dat Job's : de Heer heeft gegeven, de Heer heeft genomen, niet zoo eenvoudig waardig was als deze koninklijke berusting. Maar dit kunt ge zóó niet navoelen, omdat ik niet beduiden kan wat er aan zijn manier van spreken zoo treffend was. Hij had dat eigenlijk niet tegen mij staan zeggen. Het kwam vanzelf naar buiten omdat het van binnenuit wegvloeide. Daarom was er niets in van den akeligen ophef of het gewichtige van bijna alle spreken over leed. Hij had dat alles voor zich heen laten vlieten, natuurlijkweg, zonder iets van de gêne die wij wantrouwender mannen van het Noorden hebben als het intieme dingen aangaat, maar ook zonder een zweem van het vertoonende wat bij alle hooren spreken van iets ergs zoo benauwend aandoet. Ik merk wel dat ik er niet uitkom om u dit duidelijk te maken, en mijn in uw oogen misschien wel ijlende oude heer, dien ik op dat oogenblik een pracht van echte menschelijkheid vond, kan u ook niets schelen, — maar wat ik eigenlijk zeggen wou is, dat ik in de Italianen zooiets mooi

zie. Het is stellig, om naar den smaak van den dag te spreken, een door de ekonomische verhoudingen geruïneerd volk, en ik geloof wel dat het met de heele natie een beetje een fatale boel is. Maar ik meen gemerkt te hebben, dat er zuiver op de graat in veel menschen hier zoo een erg kinderlijk onbedorven en bewonderenswaardige kern zit, al valt dat zeker ook weer niet in een stad als Milaan te proeven.
Zoo'n plaatsje als dit heeft zooveel bekoorlijk onopgemaakten, het echte ligt er nog overal zoo bloot, en dat werkt zoo opfrisschend. O, als ik ooit aan de mode mee moet gaan doen, en ik nerveus of mankeliek word zooals tegenwoordig een ieder die zich wil kunnen respekteeren dat wel schijnt te moeten door maken, dan weet ik nu waar ik heen moet om kalmte te herwinnen. Mij is het alleen al een zeldzame lust hier door de straten te lanterfanten om dan b.v. opeens in een nog niet verbaedekerd Romaansch kloosterhofje te staan, waar de kinderen hun schommeltouwen gebonden hebben tusschen de edele pilaartjes die de wijde portici schragen, — een lust zich de luidjes zoo nog half op straat te zien laten scheren, en te merken dat zelfs een stroomtram en elektriesch licht de onschuldige luchthartigheid van een babbelgraag volk niet verslagen hebben, — een lust op de kermis, die niet rauw en niet kraaierig en niet gemeen is, in een schietspel te gaan en pijpekoppen te raken die Engelschen verbeelden, — een lust 's avonds buiten de poort te drentelen, waar de mannen onder wuivende kastanjeboomen en binnen recht afgehaagde terreinen, in het bocciaspel hun zorgen vergeten, — een lust verder buiten dan wat te koeteren met de goedmoedige boeren, die patriarchaal met een heele familie met vertakkingen er bij samenwonen, in groote oude huizen met cours d'honneur en met loggia's, waar als naar klimplanten gevolgde luchtige houten trappen zich van

buiten tegen ophaken, zooals de wijngaardranken aan het latwerk, en dat alles in zoo fantastische sierlijkheid dat men aan het prachtigste sprookje moet denken.
Een paar weken in dit onschuldige stadje, en dan wat kuieren buiten langs de lange wegen, omzoomd van moerbeiboomen, die ons hier zoo familjaar aandoen omdat ze net gekapt worden zooals bij ons de knotwilgen, — en dan wat wandelingen door de schuin tegen de bergen liggende velden, waar de sierlijke wijnstok, tusschen met blozend schuim bloeiende vruchtboomen in luchtige festoenen opgebonden, prieëlen slingert van weelde en lust, dat het is alsof de boomen met uitgespreide armen gereed staan een reidans uit te voeren ; en dan avonden buiten aan het lago, waar men onder koele huiving den schuimenden landwijn drinkt en den zoeten geur van de vlinderbloemige glycine om zich voelt heenwademen, terwijl men het water van het meer vriendelijk hoort klotsen, en de lichtende stella madre troostend van den klaren diepen hemel wenkt...
O, een paar weken opsnuiven van die dunne lucht en opgaan in dat luchtige leven, en ik zou vast genezen zijn, beter dan door alle doktoren en alle leefregels en alle medikamenten en alle kuren. Neen, te leven verlang ik hier niet. Men moet zich niet van zijn wortel willen afsnijden. Alleen thuis verstaat men de wezenlijke taal van alle dingen en het is niet goed in de ijle lucht te blijven die niet overal kiemen van herinnering draagt. Maar herstellen, dat zou ik hier wel. Want wat is er heilzamer voor een die den angstwekkenden rand van het duister heeft gezien, dan wat zwelgen in liefelijkheid van natuur en leven en wat opgaan in dien kadans der schoonheid, die het beste bloed in beweging heeft gebracht, en wel de maatgang van het geluk zelve schijnt te zijn.

HAMBURG, 25 Sept. 1900.

Een bezoek aan de Kunsthalle te Hamburg had grooten indruk bij mij achtergelaten. Er zijn daar een aantal dingen van Hamburgsche schilders uit het begin dezer eeuw te zien, die tot nadenken stemmen. Werk van eigenzinnige jonge lieden, bijna nog van knapen. Maar daar is een onbevangenheid, een direktheid en een onvernistheid in te bespeuren, die het werk van anderen en meer bewusten schier altoos derft. Zou het dan waar zijn dat de officieele kultuur het goede meedoogenloos verdrukt, en eigenlijk alleen nog maar kinderen, degenen die niet weten, aan het betere kunnen raken?
Ik sprak er over met een vriend, die oordeelde dat ik dusdenkende op een dwaalweg was. Er gaat niets onder wat in de kern echt is, betoogde hij, — mannen kunnen niet spreken zooals kinderen het zouden doen, en de schoonheid kan alleen waardig gediend worden, door die het volle leven niet hebben geschuwd maar het overwonnen hebben.
Dat zijn beweringen, riposteerde ik, maar wat ik heden gezien heb, doet mij veeleer tot de tegenovergestelde meening overhellen. Het leven, het bewuste, zoogenaamd beschaafde maatschappelijke leven, schijnt wel het beste in de menschen te dooden.
Ik zelf was van deze stoute these een beetje verschrikt geraakt, en daar wij op het trapje voor zijn woning aan den Besenbinderhof waren blijven staan, stelde ik mijn vriend voor een eindje op te wandelen, toen ik, ietwat verstrooid naar den kant van de Grosse Allee turende, daar opmerkzaam werd op iets wat in die richting aan de hand scheen.

Midden tusschen de vrij drukke passage aan beide kanten, heeft men hier een afgepaald stukje grasveld, waar, kurieus genoeg, zoo midden in het stadsleven, eenige koeien op plegen te weiden, die dan echter op dit uur van den dag — het was half vijf in den namiddag — gewoonlijk rustig liggen te herkauwen. Een Hollandsch oog kijkt daar graag naar, doch wat mij nu trof, was dat de beesten als door een signaal uit hun siësta geschokt, plotseling rechtop in het gelid gingen staan, ongeveer gelijk soldaten voor een Pruisische kazerne wanneer er een Hooge voorbij komt rijden. En terwijl ze hun koppen alle, als gebiologeerd, in dezelfde richting wendden, trokken ze daarbij ongewoon plechtige snoeten.

Toen ik mijn blikken nu naar de zijde richtte waarheen de koeien loeiden, — want inderdaad begonnen zij op zeer klagelijke wijze geluid te geven, wat in dit opwekkend stadsgewoel zeer vreemd aandeed — zag ik daarvandaan een stoet aankomen die aanstonds mijn volle aandacht in beslag nam.

Een kleine, ietwat zonderling gevormde lijkbaar werd gedragen door vier personen, die mij allen bekend voorkwamen, maar die ik toch niet zoo dadelijk thuis wist te brengen, waarschijnlijk omdat ik hen in deze omgeving heelemaal niet verwacht had.

Ik was nu echter naderbij gekomen en kon alles nauwkeuriger opnemen.

Een der dragers van de baar herinnerde in snit van haar en baard een weinig aan Perk, ofschoon zijn trekken niet zoo schoon waren. Hij droeg een blauwe pet, een groen buis en een gele broek, en uit koloristische herinneringsassociaties werd het mij duidelijk dat het Wreede Jan was, dien ik hier voor mij zag. Het zonderlinge was echter dat hij volstrekt niets wreeds over zich had, weshalve dan ook zeker hij het geweer

van een Amsterdamschen schutter, dat hij over den schouder hield, met blijkbaren tegenzin droeg. De slimme hond liep druipstaartend achter hem, maar scheen er in het minst niet aan te denken het Jans beenen lastig te maken.
De tweede drager had iets schimmigs over zich, alsof hij eigenlijk niet meer tot deze wereld behoorde. Ook was het aan zijn houding merkbaar, dat hij den overledene niet zoo nabestaan had als dit met Jan het geval moest wezen. Aan de uitdrukking van zijn deftigen kop met de diep gesmoorde gloed-oogen en aan den hooghartig geplooiden mond begreep men dat hij een trotsch man geweest was, dien de wereld moest hebben misverstaan. Ik voelde dit nog dieper toen een inwendige stem mij herinnerde dat men dezen hautainen Coenraad voor een straatschender had uitgekreten.
Jonger, maar in anderen stijl even trotsch was de derde drager, die een hoofd als van een Caesar op den romp droeg. Ik had graag de uitdrukking van zijn oogen gezien, maar doordien hij deze neergeslagen hield, was het moeilijk te bespeuren wat er in hem omging. En weder moest ik er mij bij hem over verwonderen hoe de fable convenue de menschen toch volslagen anders kan voorstellen dan zij in werkelijkheid zijn, — want was het niet vreemd, dan men dezen statigen, zorgzaam en welbewust voortschrijdenden man, ooit den wilden Karel had kunnen noemen?
De luie Frans, die de vierde baardrager was, zag er ook al vierkant anders uit dan men hem ons heeft willen afmalen. Hij moge dan al lang slapen, log en dik was hij allerminst, — integendeel zag ik zelden zulk een smal gezicht als het zijne, waar donker droomerige oogen zacht ironiesch in weifelden, en dat van onder in een eenigszins mefistofelischen kastanjebruinen puntbaard, buitengewoon snedig toeliep.

Ik had wel lust een hunner aan te spreken, maar dit werd onmogelijk gemaakt doordien boven op de lijkkist twee katten met groote rouwstrikken aan hun staarten hadden postgevat, die een vreeselijk weenen, een gruwzaam, katzenjammerlijk gehuil lieten hooren,

So ein Lied das Stein erweichen,
Menschen rasend machen kann.

De omstanders schenen de woorden er niet van te kunnen begrijpen, maar dit was zeker omdat zij de taal niet verstonden, want ik vernam duidelijk dat zij de hartroerende litanie zongen van

Wij minden hem zoo teeder,
Nu zien wij hem niet weder.

Als gezegd, het gehuilebalk liet niet toe, dat ik tot een der dragers eene vraag richtte, en ik zou toch ook bovendien de plechtigheid van den stoet niet op die wijze hebben mogen verstoren, — maar eensklaps werd het mij duidelijk dat in die kleine lijkkist, die door den Wreeden Jan, Coenraad den Straatschender, den Wilden Karel en den Luien Frans op de baar gedragen werd, niemand anders liggen kon dan onze sinds eenigen tijd spoorloos verdwenen Piet de Smeerpoets. Werkelijk sloot ik mij nu achter de baar tusschen Krakeling-Jan, Soephein, en den Muurbekladder bij den somberen stoet aan, en langzaam voort ging het de stad door, langs het Museum für Kunst und Gewerbe, waar het mooie Delftsch, zooals ik later vernam, in de kasten rinkelde van het dreunende kattengehuil, — langs de Kunsthalle, waar ik juist den morgen in zoo andere stemming had doorgebracht, — voort linksom over den Alsterdamm, om dan den waterkant houdend, weder rechts afslaand op den pas verbreeden Jungfernstieg te geraken.

Hier aangeland begon ik evenwel te bemerken dat het slappe grijze hoedje waar ik mijn hoofd onder borg, al weinig strookte bij den begrafenisstoet waarvan ik zoo onvoorbereid deel was komen uit te maken, en ik waagde dus een kleinen slipper den Neuen Wall op, vanwaar uit ik, na mij bij Kimmelstiel fluks een hoogen zijden verschaft te hebben, omtrent het Alster-Pavillion den stoet, die hier door de vele elektrische trams maar langzaam vooruit kwam, weer ingehaald had. Wij zetten nu verder koers over de Gänsemarkt en terwijl ik bij het Lessing-monument (een vreemd idee: om Gotthold Ephraïm zoo als opzichter over de gansjes aan te stellen) tersluiks naar boven keek, verbeeldde ik mij dat de oude heer een beetje naar den zuren kant zag, maar ik had geen tijd om mij te vergewissen of hij de grenzen der malerij geschonden vond, dan wel of het hier eenvoudig een optiesch bedrog gold, — en er viel nu ook opeens een zware mist, wel van de sterkte als welke de Engelsche generaals plegen te ontmoeten wanneer zij de Boeren nazetten, zoodat het mij niet heel helder meer was hoe wij verder gingen. Ik weet alleen zeker, dat wij eindelijk voor een kerk zijn aangeland, dat ik deze mede intrad, en dat zich daar een schouwspel aan mijn oogen voordeed, waarvan ik de beteekenis ook nu nog niet in alle onderdeelen verklaren kan. Alles wat Hamburg aan kostbare uniformen, beaumonde en diamanten tezamen brengen kan, bevond zich in deze hooge ruimte. Ik zeg dit eigenlijk meer bij manier van spreken, want de eenige uniform, die ik in de verwarring stellig meen opgemerkt te hebben, was die van een Hollandsch vice-admiraal, en ofschoon de Burgemeester en eenige Senatoren met hunne waardige families wel degelijk tegenwoordig waren, en ik een aantal mooie gezichtjes om mij heen bespeurde, zou men toch Haveluintje den Dweil, Neel Magerendans, Jan Tyssen den

turfdrager en Arie Roodnat, die ik in het voorbijgaan opmerkte, niet geheel tot Hamburgs haute volée kunnen rekenen.
Met de verlegenheid die in een kerkgebouw altijd over mij komt, haastte ik mij intusschen een plaats in te nemen, want de plechtigheid scheen aldra een aanvang te zullen nemen. Jan, Coenraad, Karel en Frans droegen de kist tot vlak voor het vergulde altaar, waarin ik een reductie van Leonardo's Avondmaal gesneden zag. Op de altaarverhooging traden nu vier schoone maagden met blanke schouders naar voren, die bloemen strooiden op de kist, en nog een trede hooger, vlak daarachter, stelde zich een zwarte gedaante op om een rede te gaan houden.
Ik weet waarachtig niet: was het een vermomming van de Prinses Nam Djomba Hik, die daar vóór mij oprees, of was het eenvoudig de breedheupige Hammonia zelve, die van haar geheimzinnig stilletje afschijt had genomen, om hier in zwarten tabberd een preek te komen houden? Had Karjoel de Hofnar zich met zoo zonderlinge plechtigheid toegetakeld, was het veeleer Koning Undevinginti, of was het doodleuk de groote Niklaas van den inktpot die zich als The Great Panjandrum had verkleed? Was de dominee die hier vóór ons stond zooveel als Petrus Squalidus, of wel had de driemaal groote Kentron in eigen persoon zich daar in een reïncarnatie van wijlen den Hamburger Oberpastor Goeze geïnterneerd? Ik begreep er niets van, en evenmin kon ik door het luide snikken hetwelk door de kerk klonk, iets van de lange toespraak hooren. Op eenmaal echter, door een deur die open ging, en een geluidsgolf naar mijn kant heen deed tochten, onderscheidde ik, met een vaag gevoel dat die woorden plagiaat moesten zijn, deze ééne zinsnede:
„Indien gij niet zoo dwars geweest waart, indien vervolgens

„uwe verwardheid u uwe dwarsheid niet voor een superieure „eigenschap deed houden en indien uit dit misverstand niet „een razende aanmatiging ware ontstaan, dan zoudt gij meer „plezier in uw leven gehad hebben..."
Daarna gonsden de volzinnen weer chaotisch om mij heen, maar het orgel viel nu dreunend in, en van achter mij klonk een statig koorgezang over onze hoofden heen, waarin ik de woorden:

En hij komt nooit weerom

meende te onderkennen.
Wat verder gebeurde was moeilijk goed te zien, want iedereen stond op. Ik ging dus maar wat dichterbij en zag, hoe er kettingen om de kist geklonken werden, zoodat het duidelijk werd dat men haar in den grafkelder zou laten zakken. Op dat oogenblik klopte mijn hart hevig, en ik deed een sprong het altaar op, om, zoo het al geen traan kon zijn, althans een laatsten blik op het deksel te werpen. Een snelle gedachte schoot door mijn brein: Zouden Piets nagels en haardos door de planken heengegroeid zijn? Ik elleboogde de omstanders weg, en zij dachten dat ik de kist wou kussen, maar buigend bezag ik met aandacht het deksel, en kon zonder vergrootglas konstateeren dat niet Piets hoofdhaar en niet zijn vingertippen door het hout waren heengedrongen, maar dat twee steile punten van een blonden snorbaard recht de-hoogte-in de kist hadden doorboord.
Ik trok mij nu terug, terwijl het koor bij het orgel langzaam en op weemoedigen toon een

Es ist erreicht

door de kerk deed ruischen.

Wat er verder geschied is weet ik niet te zeggen. Mijn aandoening overmande mij, toen ik den steen die den grafkelder sloot hoorde wegschuiven, en de kist naar onder in de krypt zou zinken. IJlings verliet ik het kerkgebouw, in de hoop daarbuiten nadere ophelderingen over deze droeve plechtigheid te mogen inwinnen. Maar overal klopte ik te vergeefs aan, niemand die mij iets afdoends te zeggen wist, iedereen deed even geheimzinnig. Moede van de doorgestane e- en commoties heb ik toen eindelijk rust gezocht in het Alsterpavillion, dat zoo straks den stoet nog had zien voorbijtrekken, en waar men altijd aan Heine moet denken die hier dagelijks samenkwam met vrienden welke hem verstonden. En ook ik vond hier eindelijk een vriend, die begreep wat mij kwelde — het was dezelfde van den Besenbinderhof, — en terwijl wij ons aan de zijde van het bassin nederzetten en naar de zwanen zaten te kijken die in het diepe avondblauw statig voor onze mijmerende oogen defileerden, heeft hij mij toevertrouwd dat Piet niet dood is, en in het koor van Johanniskirche te Harvestehude alleen zijn ongelikte mom begraven ligt.
Heb ik U dezen middag niet gezegd, ging hij voort, dat uw geloof in de kracht van knapen dwaasheid is? Hier is niets ondergegaan, maar enkel tot beter staat voorbereid. Uit de hakerige klissen van het S t r u w e l-land heeft een kleine-fijne Elbe-princes onzen jongen naar zuiverder hooglanden meegevoerd. Thans, uit zijn boozen stribbelban verlost, is Piet, die immers alleen in schijn een zoo garstige knaap was, voorgoed herschapen tot den moedigen Paladijn, die hij in wezen altijd was. Gelouterd trekt hij nu voort. Zijn ros is het mannelijk bezadigd willen, zijn tweesnijdend zwaard het scherp-kritische verstand, zijn schild de steunende, bezielende liefde!...

En voortaan zal hij alleen der schoonheid zijn dienst wijden.
— Maar is dat nu werkelijk waar? vroeg ik mijn vriend.
— De tijd zal het leeren was zijn antwoord.
En getroost heb ik daarop Amen gezegd.

MONUMENTEN

SINTE MARIA TER SNEEUW

’t Veld was, na stillen nacht, met wit belegen,
Wonderbaar vredig wit, wijd uitgespreid,
Gelijk een vlekloos hermelijn tapijt
Zich over de aarde breidend, allerwegen.

Een zachte vacht van stille heimlijkheid,
Geruischloos van den hemel neergezegen . . . .
Teedre formatie van een donzen regen,
Liggend in ’t lichtend kleed van heiligheid.

En vromen vonde’ in versche sneeuw geschreven,
Een reuzig kruis, den top naar ’t Oosten richtend . . .
Spraken dan zacht van dit geheimenis, —

En zij verstonden ’t hemelsch teeken, stichtend
Een heerlijk huis, tot eere der verheven
Vrouwe Maria, die Gods Moeder is.
1892.

ALEXANDRIJNSCHE PORTRETTEN

GEËXPOZEERD
TE AMSTERDAM
IN 1889.

Al verkeert men omtrent verschillende bizonderheden van de laat-Helleensche portretkunst nog in het onzekere, in hoofdzaak weet men toch zoo ten naastenbij wel wat er van deze afbeeldingen is.

Om en bij het begin onzer jaartelling bloeide, gelijk ieder bekend is, in Egypte een Grieksch-Romeinsche beschaving, en terwijl schenen vele landsgebruiken der oude Egyptenaars nog in eere te worden gehouden. Zoo werd althans in sommige streken van het Nijlland, tijdens deze zoogenaamde Alexandrijnsche beschaving, en met name althans in de sterk door Grieken bewoonde provincie Faijoem voor de lichamen der afgestorvenen, naar het schijnt, nog een buitengewone zorg gedragen, — overblijfsel ongetwijfeld van den eerbiedwaardigen doodencultus uit den tijd der Pharao's.

Maar het oude gebruik om in de sarkofagen, de vormen van een lichaam aan te geven, ziet men nu wel zeer verfijnd. Was het wellicht omdat de bezoekers der grafkamers in de kisten de afgestorvenen wilden herkennen? Of gold het hier, evenals men bij de oudste Egyptische beeldhouwkunst met haar wonderbaarlijk realisme aanneemt, gold het hier enkel de zorg om aan de Ka, — dat deel der ziel dat men het beste vergelijkt met de herinnering, niet gelijk wij die kennen als iets subjectiefs in onze gedachte, maar opgevat als iets objectiefs, als iets dat een eigen bestaan heeft — gold het hier enkel om aan deze Ka het voortbestaan te verzekeren tot aan den dag des oordeels? Hoe dit zij, de menschelijke gelaatstrekken werden nu niet meer enkel grof en stereotiep in het hoofdeneind van

de sarkofaag gesneden, maar men kon door een beweegbaar deksel in de kist een voor het hoofd van de mummie gebonden portretbord zien, waarop het gelaat van den afgestorvene tijdens zijn leven in wasverven geschilderd was, zoodat het geleek alsof het hoofd van den doode nog tusschen de windselen van de mummie heenzag. Reeds vroeg nu, werden in deze rijke graven, de kostbaarheden geroofd, maar de onanzienlijke portretborden werden achtergelaten, en zoo is het dat, in 1887 te Rubaijat in de nekropolis Kerke een groote verzameling van zulke portretborden, die aan de mummies gehecht waren geweest, in tamelijk ongeschonden staat gevonden, en door een Oostenrijker, den heer Theodor Graf, mee naar Europa genomen werden. De authenticiteit van deze stukken wordt in ernst door niemand betwijfeld.

*　　　*　　　*

Dus kan men zich door het bezichtigen der merkwaardige verzameling van den heer Graf een min of meer volledig begrip vormen van den aard eener antieke portretschilderkunst, omtrent welker voortbrengselen, naast de bekende prachtwerken der antieke portretbeeldhouwkunst, tot heden nog zeer weinig te onzer kennisse was gekomen. En nu mocht men allicht geneigd zijn te meenen, dat, bij de onvolkomenheid van middelen dezer primitieve schilderkunst, deze beeltenissen naar een vaste schablone gemaakt zouden zijn, dat de aandacht der vervaardigers nog niet onbevangen genoeg op het individueele hunner sujetten gericht kon geweest zijn, dat deze primitieve schilders nog geheel typeerden, en dat in één woord hun werken niet konden wezen, wat wij heden ten

dage bepaaldelijk onder portretten wenschen te verstaan — met deze vooropgevatte meening echter zouden wij de plank ten eenenmale misslaan.

Deze Alexandrijnsche kunstenaars waren zeer stellig gevoelige fyzionomische opmerkers, en wel zoozeer portrettisten naar de beteekenis, die wij tegenwoordig aan dit woord hechten, dat, mocht bij geval het wonder geschieden, dat in zulk een verdroogde mummie van tweeduizend jaar oud, een kunstenaar van die dagen zich onverwacht uit de dichte windselen losmaakte, en zich opheffende, weder tot de levenden terugkeerde, — wij niet hadden te aarzelen, en aan zulk een herboren Alexandrijn gaarne het konterfeiten van de aangezichten onzer bloedverwanten zouden willen opdragen.

Niet dat er juist in deze portretten zooveel moderne schilderskwaliteiten te bekennen zijn. De uitvoering is meestal tamelijk onbeholpen. Wij kunnen geen reden hebben om deze schilders hun gereedschap te benijden. Maar de onderhavige menschenafbeeldingen munten uit door meer dan door een aantrekkelijk faire of zelfs dan door een mooi aspect. Want de bizondere verdienste, die wij van een portret verlangen, zal toch wel geacht mogen worden vooral deze te zijn, dat het eigen leven van den verbeelden persoon er scherp in uitgedrukt zij. En inderdaad is de kracht van karakter dezer portretten verbazend. Wanneer wij naar de beste stukken uit deze zeer ongelijke verzameling ons den Alexandrijnschen portrettist mogen voorstellen, denken wij ons dezen als een kunstenaar, die tamelijk vrij is van aangeleerde konventie, niet geplaagd wordt door de neiging om zijn modellen te behagen, noch zijn portretten eenigszins wil terugbrengen naar een of ander ideaaltype, maar die integendeel een scherp gezicht heeft op de karakteristieke vormen en afwijkingen in elk bijzonder men-

schengelaat, — en die zulke persoonlijke trekken, welke zijn model van alle andere menschen onderscheidt, met argelooze nauwgezetheid weet te volgen. Hij werkt met den ernst van iemand die, Egyptenaar als hij is, den meedoogenloozen dood iets zoekt te ontrukken. Vleesch en been van zijn modellen zullen levenloos in doeken worden gebonden, maar zijn strenge taak is het, de al te broze levende trekken van elk zijner sujetten, maar die dan ook onopgepoetst, in de blijvende verf te bestendigen op het houten bord. Bij zulke pieuze bedoelingen wordt scherpe observatie en onwrikbare objektiviteit tot heiligen plicht. Het stof zal zelfs in de mummie vergaan, maar wat er in het aangezicht te lezen was van het innerlijk leven, zal de portretschilder in de duurzame wasverf voor de vernietiging bewaren.

Zooals zij wenschten is het geschied. In deze konterfeitsels zien wij, na twee duizend jaren, menschen van wie wij rang noch aanzien weten, [1]) maar die ons aanspreken, elk naar hun eigen aard, met een intimiteit als hadden wij hen al lang gekend. Inderdaad geven zij ons niet één uniform type te zien, maar gezichten van zeer uiteenloopend ras: Egyptiesch, Syriesch, Phoeniciesch, Macedoniesch, en van zeer uiteenloopend karakter, zeer onbevangen afgebeeld. Uiteenloopend: men vindt in de verzameling van den heer Theodor Graf koper- en chocola-kleurige, of bleeke, — popperige, ijdele of aanvallige, — onbeduidende of karaktervolle, — mooie en waardige, maar ook tanige, ziekelijke en valsche koppen. Enkele portretten daaronder trekken meer bizonder aan, zooals dat donker gekleurde, vast geteekende, vierkante ge-

[1]) In den den laatsten tijd (1903) is men er, door vergelijking met munten uit dezelfde periode, toe gekomen, in een aantal dezer portretten, bepaalde personen en wel Ptolomaeër-koningen en -koninginnen te zien.

zicht van een verstandigen vijftiger, waarvan Adolf Menzel gezegd moet hebben, dat hij zou wenschen zooiets gemaakt te hebben, of dat empire-gekapt hoofdje van een overzij in het kader staand lief meisje, of die kop van een kranigen snuiter met zijn donkeren krullebol, dien men voor een 17de eeuwschen dandy zou houden: een overmoedigen, koketten, fortuinlijken jongen man: een soort van Alcibiades-type. Maar de beste eigenschap van deze konterfeitsels zie ik zeer compleet in No. 43, een lang perkamenterig gemodeleerd vrouwengelaat, op een vermagerden, houterigen, droog geplooiden hals, zonder cieradiën. Het gladde haar, van boven opgebonden in een schrale vlecht, is over het peervormige hoofd, ver naar voren, stemmig in twee gordijntjes, langs het smalle voorhoofd gekamd, bij de slapen haast rakend aan de dicht naar elkaar staande donkere, moede oogen, die tusschen zware boven-oogleden en zwarte balken er onder, star berustend tot in het diepst van ons bewustzijn staren, met de brandend koortsige, wanhopige levenstaaiheid van iemand die een wil heeft en een bestemming, maar wiens kostbaar bestaan gesloopt wordt door het noodlot van een onvermijdelijk doodelijke kwaal: er is iets in dien blik gemengd, alsof zij vragen wou, kun je het mij niet aanzien!

Men kan niet vast uitmaken in hoeverre hier met de onbeholpenheid van een al te argeloos kunstenaar moet worden rekening gehouden, want de niet meer jonge trekken schijnen wel ongewoon verwrongen. De strak genepen neus staat wat scheef in het gezicht; de jukbeenderen puilen ongelijkmatig puntig uit; van den diep ingedrongen rechter neusvleugel verliest zich naar de fijne kaak een veege groeve, en naar de andere zijde wijken onder de stijve bovenlip, de gespannen mond en de kinderlijke kin uit het kruis. Maar deze boeiende

beeltenis, — verrassend expressief specimen van een vergeten psychologische portretkunst, die men zich eerder koel en konventioneel zou gedacht hebben — vertoont, door die wellicht geoutreerde eigendommelijkheden te meer, met onvergetelijke scherpte van leven, een pijnlijk gelatene uitdrukking, welke doet denken aan die van een wreed gefolterde martelares uit een Oud-Duitsch christelijk visioen, en die hier geteekend is met even groote soberheid van gevoel en van middelen, als een vroeg-renaissance fresco-portret uit de vrome school van Siena. Het is een leelijk gezicht, zoo men wil, een kwijnende somnambule-kop, een type voor een gasthuis-patiënt, maar wij bekennen er bovenal een mensch in met een ziel en met zorgen, en om veel van te kunnen houden.

DE ONTMANTELING VAN DE NIEUWE KERK

GESCHREVEN JUNI 1897.

Herhaaldelijk en van verschillende kanten is in den laatsten tijd weder op de wenschelijkheid eener geheele of gedeeltelijke ontmanteling van de Amsterdamsche Nieuwe Kerk gewezen. Het ligt er toe dat deze oude kwestie eenige aktualiteit erlangt. Het vooruitzicht van de kroningsfeesten in den nazomer van het volgend jaar, heeft menigeen zijn gedachten al eens doen gaan over het tooneel waarop deze in zooveler schatting gewichtige plechtigheid staat te worden afgespeeld. En daar het in de Amsterdamsche hoofdkerk is, dat de inhuldiging zal plaats hebben, is dit gebouw in de laatste maanden vanzelf een brandpunt van ongewone aandacht geworden, een aandacht die zich zelfs al tot zekere bedrijvigheid ontwikkeld heeft. Niet alleen dat, in aansluiting met de herstellingen aan den anderen kant, nu het groote raam aan de Damzijde van buiten knapjes wordt opgekalefaterd en de tufsteen bereids van zijn portlandlaag ontdaan is, maar er zijn ook plannen, meer dan in de lucht hangend, om ter herinnering aan, en op den dag zelven der installatie, in dat zuidelijk venster een monumentale glasschildering te doen inwijden. Zooals bij alles wat er bij ons te lande gemeenschappelijk in zaken van kunst pleegt te geschieden spoedig het geval is, heeft dit glasraamplan zelfs reeds zijn krijgshistorie, die een kleine lijdensgeschiedenis met een komischen zelfkant zou kunnen worden genoemd, maar in ieder geval staat het niet te loochenen dat de levendige aandacht waarin deze zaak zich dadelijk mocht verheugen, het bewijs levert voor de aanwezigheid eener algemeene belangstelling

in de Nieuwe Kerk als tooneel der aanstaande inhuldiging. Nu ligt het echter voor de hand, dat men onder zulke omstandigheden niet enkel op een zinrijke verfraaiing maar ook op een noodige zuivering van het historische gebouw bedacht zij, en waar het, althans abstrakt genomen, al lofwaardig is, zich op het eerste te spitsen, wordt het nog meer plicht het tweede des te minder te verzuimen.
Het is evenwel, waar wij op de wenschelijkheid van zulk eene zuivering willen wijzen, onze bedoeling niet, naar eenige historisch-kritische methode, welke vroegere gedaante ook van de Nieuwe Kerk te benaderen of te beschrijven. Hoezeer dit op zichzelf een verdienstelijken arbeid zou kunnen opleveren, — een arbeid welke men b.v. aan den scherpzinnigen Utrechtschen archivaris, die dezer dagen de verdwenen Stichtsche Mariakerk met benijdenswaardige kennis van zaken in een aardig geschriftje wist te herbouwen, wel zou willen opgedragen zien — direkt ter zake zou zulk een studie hier toch slechts luttel kunnen dienen. De veelervaren Amsterdamsche hoofdkerk heeft het ook in vroeger tijden als momumentaal produkt nooit tot een recht harmoniesch geheel weten te brengen, en het zou dwaasheid zijn zich te zeer te gaan verdiepen in een herstel van wat welbeschouwd nimmer bestond.
Bovendien, hoe geduldig het papier ook zij, wat baat het, dingen aan de orde te stellen in welker verwezenlijking geen sterveling kan gelooven. Wel verre dan ook van de plannen tot een radikale ontmanteling van de schilderachtige Catharijnekerk te willen aanprijzen, zou men integendeel voor het koesteren van illuzies in die richting willen waarschuwen. En dat nog wel om twee zeer verschillende redenen. Ten eerste, bedoel ik dan, zou de som gelds die voor zulk een opruiming met de gevolgen van dien noodig ware, — men heeft wel van

een millioen gesproken — toch niet verkregen worden, en zou dus het blijven hangen aan den wensch naar het onbereikbare aan het in vervulling gaan van het billijk verlangde juist in den weg komen te staan. Maar ten tweede kan ik mij niet overtuigd houden dat een afbraak van de ingestoken en aangeplakte huizen rondom, overal zuivere schoonheidswinst zou opleveren. Om van de uitbouwsels in de smalle Gravenstraat en de Eggertstraat, waar men de kerk toch niet kan overzien, nu niet eens te spreken, schijnt het twijfelachtig of de huizengroep aan de zijde van den N. Z. Voorburgwal, inderdaad wel zoo storend voor het karakter van den bouw kan genoemd worden. Men moet niet vergeten dat de kerk nu eenmaal zoo heel oud niet is, en dat in de vroeg-renaissance-periode, waaruit het grootste gedeelte stamt, een ombouw van huisjes al niet zoo sterk meer vloekte met den aard van den hoofdbouw. En al hebben deze woningen aan de Voorburgwalzijde ook al geen de minste architektuur-waarde, een zeker Hollandsch cachet kan men de groep toch niet geheel ontzeggen. Zelfs aan wat in vroeger tijden dikwijls zonder plan, van lieverlede, en als vanzelf door een zeker bij het volk ingeboren pikturaal begrip geleid, werd saamgebouwd, is het niet altijd raadzaam zoo maar te gaan tornen, als men zich van het effekt van zijn werk niet zeer duidelijk rekenschap kan geven. Nog onlangs heeft men in het mooie Naarden met goede bedoeling eenige tegen de kerk aangegroeide onaanzienlijke gebouwtjes verwijderd, maar al heeft men daardoor al ontegenzeggelijk het gebouw zelf in zijn architekturaal plan iets duidelijker doen spreken, het dient gezegd dat de straat, het plein, de stad er iets van hun aardig Hollandsch merk bij hebben ingeboet. Zelfs aan het nietige, behelperige, schijnbaar stijllooze hebben onze voorouders nog wel vaak iets van hun fris-

schen geest weten te leenen, en men zal dunkt ons wel doen bij alle zuiveringsplannen, ook van de Nieuwe Kerk, dit een weinig respektueus in het oog te houden. De zaak van het gebouw is ook de zaak van de omgeving, en het doordraven op een afbikken van het bedehuis, zou aan den aanblik van de stad en van der kerke ligging daarin, wel eens het tegenovergestelde van ten goede kunnen komen.
Intusschen, dit moge met eenigen nadruk voor de West- en Noord Westzijde gezegd zijn, voor de Zuidzijde zijn deze opmerkingen allerminst van kracht. Hier draagt de kerk zelf nog een ander, een ietwat ouder karakter, hier komt zij tegen een heel ander soort van huizingen en van straat in front, en hier is de ombouwing ook juist van een zoo allerprulligsten trant. Hier, tegenover den massalen zijgevel van het deftige stadhuis, en de rustiger strekking van den wijden Dam, zou men het gebouw meer voor zichzelf willen zien spreken, en hier dringt zich daarentegen een karakterloos gekakel van vormpjes naar voren, voor welker behoud niemand het eigenlijk zou willen opnemen.
Indien men aan de zijde van de Gravenstraat en den N. Z. Voorburgwal spreken kan van zekeren Amsterdamschen trant in de aangegroeide huizen, die het gebouw aan het karakter van de omgeving binden, — van de winkelpuitjes aan de Mozes-en-Aäronstraat en de wratten aan de Damzijde zal geen mensch dit getuigen. En het komt ons dan ook voor dat degenen die verbetering in het uiterlijk van de Nieuwe Kerk voorstaan, hunne aandacht op deze Zuid-West- en Zuidzijde behooren te koncentreeren. Hier is de toestand heusch ergerlijk en bespottelijk, en dit leelijks te bevechten, behoeft niemand voor Don-Quichotterie te houden. Indien de rente-opbrengst van de gezamenlijke huizen rondom hun bedehuis, voor het be-

heerende kerkbestuur al onmisbaar moge zijn, het revenue van de aan deze zijde gelegen zaakjes kan zóó groot niet wezen, dat er geen middel te vinden ware dit te vervangen. Het bierhuis zal nog wel het best rendeeren, maar in onzen tijd van geestdrift voor den blauwen knoop, zal een kerk er toch juist wel wat voor over hebben, uit den spiritusdienst geen al te feitelijk voordeel te trekken.
Men kent de geschiedenis van het terrein waarop de Duitsche keizer het pompeuze monument ter eere van zijn grootvader verrijzen deed. Het was vlak tegenover het keizerlijk slot dat een omvangrijke groep huizen stond, die eenige millioenen in waarde vertegenwoordigden. Om deze te amoveeren en het terrein geschikt te krijgen voor wat hij wenschte, liet de Keizer, zonder zelf zich direkt met de zaak te bemoeien, door partikulieren een groote loterij met geldprijzen ondernemen, uit welker opbrengst inderdaad de heele wijk werd aangekocht. Doordien dit gansche Schlossfreiheit-terrein krachtens oude rechten onder bizondere jurisdictie van het Schloss was gebleven, hetgeen altijd tot last aanleiding gaf, was hier een dubbele moeielijkheid opgelost, en zelfs zij die met het loterijprinciep nu juist niet ophebben, moesten de flinkheid prijzen waarmede hier een ingewikkelde knoop afdoend werd doorgehakt. Het geval, zoo het al niet een geheel navolgingswaardig voorbeeld kan bieden, bewijst echter weder dat, zoo de bepaalde wil maar voorzit, de weg ter oplossing van dergelijke zaken dikwijls ook wel te vinden is.
Wanneer er thans overal in het land kollektes en inschrijvingen worden gehouden voor een huldeblijk aan de koningin bij hare troonsbestijging, een huldeblijk waar vermoedelijk nog niemand zich iets bepaalds van voorstelt, waarom zou men dan zulk geld of een gedeelte daarvan niet kunnen of willen

besteden aan het ordentelijk maken der meest in het zicht komende zijde van het kerkgebouw waar de vorstin met groote staatsie zal worden geïnstalleerd? Zou dit geen passende hulde zijn aan de koningin, en eene die tevens de waardigheid van haar hoofdstad ten goede zou komen. Men behoeft nog geen zoo vurig aanhanger van het tegenwoordige regeeringsstelsel te zijn, om van een min of meer nationaal feest, dat onder aanwezigheid van vele vreemden nu eenmaal openlijk gevierd zal worden, voor de eer van het land, te hopen dat dit dan ook zoo behoorlijk mogelijk geschiede. Voor de eer van het land en voor die van het, trots zooveel woedend vandalisme, nog altijd zoo prachtige Amsterdam. En daarom: een ander voor de hand liggend middel ter oplossing zou zijn, dat het Gemeentebestuur van de hoofdstad zelve de zaak ter harte nam. Weliswaar zit Haesje Claesz op zware lasten en zal zij wel kwalijk in staat blijken het kerkbestuur zoomaar met baar geld schadeloos te stellen. Maar de stad bezit toch in de banlieue uitgestrekte bouwterreinen welke zij nu en dan verkoopt of in erfpacht geeft. Er zou dus wellicht middel zijn, een ruil met het kerkbestuur te treffen, en, zonder dat aldus de begrooting werd bezwaard. Zooiets is immers wel meer klaargespeeld.
Een oplossing in dezen geest ware daarom ook eenigszins aangewezen, omdat, er werd ook in den Raad reeds over gebromd, sints de nieuwe tramlijn door de drukke Mozes- en Aäronstraat ligt, deze inderdaad bedenkelijk nauw geworden is, — en zoo zou het ontruimen van de vooruitdringende puitjes in deze straat, evenzeer ter wille van de in den Amsterdamschen Raad steeds bizonder vooropgestelde eischen des verkeers, als om die van den welstand, in dat lichaam aan de orde kunnen worden gesteld.
De gewenschte luister der aanstaande feesten zou dus bij een

doortasten in deze zaak tegelijk als middel en als doel kunnen fungeeren. Want wanneer men al op zichzelf een verbetering van de Zuidzijde der Nieuwe Kerk ten zeerste wenscht, in verband toch ook met de plechtigheden ter gelegenheid van Augustus 1898 dient men aan een fatsoenlijk voorkomen van het gebouw aan den Damkant bizondere waarde te hechten.
Het is niet denkbaar dat men, uit het Paleis gekomen, de vreemde gezanten en waardigheidsbekleeders eerst nog eens, bloot tot het zoeken van een andere deur, een ommegang rond de kerk zal willen laten maken, en het ligt voor de hand dat men hen spoedig den dichtstbij liggenden ingang zal willen binnenvoeren.
Maar is dit een ingang, — ik zeg niet eens is dit een waardige, een mooie ingang, — maar ik bedoel nu, is dit zelfs wel een kennelijke ingang voor een groot gebouw? Biedt zij niet alle kans op verwarring? Of acht men het duidelijk voor een uitgebreiden stoet die binnen de kerk moet komen, dat dit van deze zijde nu effektief de poort is die niet ten verderve leidt? Ligt het niet voor de hand dat de een of andere afgezant van koning of keizer, begeerig om uit het gedrang te blijven, en, hetzij dan al of niet werkelijk van den bloede, een nevendeur zoekende om in den tempel te komen, in het belendende bierhuis van Augustinus zal belanden, en de onthutste opperceremoniemeester, bang voor ernstige gevolgen van dit bezoek zonder vergunning, tegen alle regelen in, ho zal hebben te roepen vóór men over den Dam is?
Ofschoon er alle kans is dat de koorts nog belangrijk in omvang zal toenemen, wordt er nu reeds een betamelijke mate van plannenmakerstalent aan de aanstaande feesten besteed. Van het glasraamplan gewaagden wij reeds. Een staatsiekaros werd al met zooveel zielslust geconcipieerd, dat, vóór er een

as van klaar lag, men haar reeds aan het Rijksmuseum ter opluistering had toegedacht. Plannen voor een nieuwe munt of een herinneringsmedaille bleven niet uit. Tot het verkrijgen van een bronzen gedenkplaat werd de gebruikelijke prijsvraag onlangs uitgeschreven. De toondichters en poëten zijn al druk in de weer om straks hunne kantates te kunnen laten schallen. De Nederlandsche vrouwen, of zeker blauwe kousen dragend gedeelte daarvan, hebben de handen eendrachtig in elkaar geslagen om met de troonsbestijging van een vrouwelijk hoofd van den Staat eens recht tentoontestellen wat hunne geslachtsgenooten op eigen houtje al of niet vermogen. Een schildersgenootschap heeft het plan kenbaar gemaakt in de feestmaand een expozitie saam te brengen, die het grootst van Neerlands kunstverleden memoreeren zal of wil. En dat er, gelijk wij zooeven waarschijnlijk noemden, in het jaar dat ons van de groote gebeurtenis scheidt, nog heel wat pompeuze plannen zullen worden opgeworpen of ten uitvoer gebracht, daar zal een ieder die het gloeivermogen kent van het kalme Nederlandsche volk, waar dit eens werkelijk in den brand geraakt is, wel gelaten afwachtend staat op maken.
Maar het komt ons voor dat onder al deze meer of minder ernstige, en meer of minder kostbare plannen, de zaak der ontmanteling daarom bizondere attentie verdient, omdat men van de uitvoering er van, ook na afloop der feestdrukte, profijt zou houden. De ontmantelingskwestie is buiten verband met de kronings-feesten vroeger al vaak geopperd, maar die feesten mogen thans tevens een welkome aanleiding zijn, de fantastische zaak, tot bescheidener afmetingen teruggebracht, dringender aan de orde te stellen. Nu of nooit zou men zeggen, – maar laat het nu zijn, want het loopt de spuigaten uit. Wij Hollanders zijn gewoon, wanneer wij vreemden op be-

zoek krijgen, onze steden zelf ook weer eens aandachtiger te bekijken, en het schijnt dubbel aangewezen dit nu te doen vóór het te laat wordt. Wie snuffelzin heeft kan er zijn grootformaat-Guicciardijn, kan er de oude afbeeldingen door Jan van der Heijden, kan er het nog oudere stuk dat in de kosterij van de kerk zelve hangt, en kan er nog zooveel meer documenten eens op nakijken, als hij het besef verlevendigen wil, dat het op allerlei manieren bewezen is zonder eenige ontwrichting beter te kunnen dan het nu is. En dan zal hij zeker toegeven dat de sigarenwinkel van Schaap, de fotografie-étalage van Herz, het gasornamenten-magazijn van Lindeman en de Neurenberger speelgoedkraam, met de kroeg van Augustinus, met het sjofele tochtdeur-uitbouwseltje, en met de malle tooneeldécor-kosterij dienen te worden afgebroken, — wil er tenminste ernstig sprake van blijven dat Amsterdam een stad zij die zichzelve respekteert, en van vreemden, welke zij ceremonieel te ontvangen heeft, eveneens respekt voor haar verleden en heden vragen zal.

OP DEN VALREEP

GESCHREVEN OP 10 OKTOBER 1900.

Den 17den Oktober a.s. zal de afbraak van het oude Buitengasthuis te Amsterdam openbaar worden aanbesteed.

Het staat te vreezen dat niemands woord dit meer zal tegenhouden. En toch, zoolang er nog, zij het ook maar de zwakste kans bestaat, dat op het gevallen besluit worde teruggekomen, zal het nog geöorloofd zijn tegen de uitvoering er van te waarschuwen.

Het doodvonnis over het oude gebouw werd in de Gemeenteraadszitting van 4 September, onder spoedige afdoening van verschillende zaken, zonder veel deliberatie gewezen. Wie toen, als wij, slechts oppervlakkig van den stand van zaken had kennis genomen, mocht het betreuren dat een zoo oud en waardig monument nu werkelijk verdwijnen ging, maar kreeg den indruk niet dat het gevallen besluit daarom zoozeer aftekeuren viel.

De toelichting, die het Dagelijksch Bestuur bij zijn voorstel had gegeven, was niet ingewikkeld.

Er werd tot afbraak van het oude Buitengasthuis geadvizeerd, „aangezien de toestand van dat gebouw van zoodanigen aard is, dat hij onhoudbaar wordt en het een toevluchtsoord geworden is voor ratten" en „ook omdat de afbraak, hoe langer met de opruiming van het gebouw gewacht wordt, des te meer in waarde vermindert, en voor bewaking van het perceel jaarlijks ruim *f* 500 wordt uitgegeven."

De Raad had hier niets tegen in te brengen. Het farmaceutische lid Polak zeide alleen nog eens extra zich met deze Voordracht goed te kunnen vereenigen, „vooral nu hij in de toe-

lichting heeft gelezen, dat het voormalige Buitengasthuis tot niets anders dient dan tot een toevluchtsoord voor ratten." Hij wilde dan echter nog wel weten wat maatregelen B. en W. zullen nemen, om het voortwoekeren dier beestjes te voorkomen. Waarop de Wethouder Blooker, de aldus opgewekte illuzie, alsof men midden in het drama te Hameln zat, niet zonder spot even volhoudend, geruststellend antwoordde, „dat die ratten een voorwerp van aanhoudende zorg van Burgemeester en Wethouders uitmaken."
Meer niet, — voor het gebouw zelf had niemand ook maar een kleine lijkrede over. Het oude Pesthuis was zeker een kompleet kavalje geworden, dacht men.
Sedert zijn er echter, niet omtrent die ratten, maar aangaande het oude Pesthuis zelf, verklaringen gepubliceerd, die een geheel anderen kijk op de aangelegenheid mochten geven.
Het Genootschap Architectura et Amicitia heeft zich, na bekendworden van het bewuste besluit, bij rekwest tot den Raad gewend, houdende verzoek om alsnog het gebouw voor slooping te bewaren. En het door dat Genootschap uitgegeven weekblad Architectura heeft dat rekwest (dat echter sedert door den Raad weer ter zijde gelegd werd) nader toegelicht, in eenige door den architect Walenkamp met warmte gestelde artikelen, welke alle overweging verdienen.
Wat brengen deze artikelen ons namelijk voor verrassends? De genoemde bouwkundige komt daarin, op grond van persoonlijk onderzoek, dit verzekeren:
„Weinig oude gebouwen zijn ons bekend waarvan de constructiemiddelen in zoo'n uitmuntenden staat verkeeren: verzakkingen der muren zijn nergens waar te nemen, de bekappingen zijn uitstekend; wat reeds van buitenaf is te zien, alles staat recht en kantig in zijn groote lijnen, er zijn geen krom-

mingen of holten aan, zooals bij andere (en zelfs bij zeer sterk bewoonde) oude Amsterdamsche huizen op te merken valt."
En wij die in den waan verkeerden dat het ongeveer op invallen stond! B. en W. hadden immers van den onhoudbaren toestand gewaagd.
„Het gebouw ziet er", aldus gaat Architectura echter voort, „voor een niet deskundig bezoeker inderdaad zeer vervallen uit, maar dit is 't gevolg van zijn vervuiling en verlatenheid. Overal kalk van de muren, deuren en ramen stuk, 't glas verbrijzeld, overal giert de wind doorheen, dat alles geeft een verschrikkelijk troosteloos gezicht, maar dat raakt de kern niet, het is slechts het vel ervan, en zooals gezegd, ware dit gemakkelijk te herstellen."
Dat 's iets anders, om met den opgeschoten knaap uit dokter Deluws tuin te spreken.
Men gaat dus een waardig oud gebouw afbreken, eigenlijk òmdat men het eerst verwaarloosd heeft, en er nu in dezen staat zoo dadelijk geen bestemming voor weet. Eerst heeft men er het lood van de daken laten afstelen, er de ruiten laten ingooien en den heelen boel laten vervuilen, net zooals men indertijd de wallekanten en rioolmondingen van den N. Z. Voorburgwal verwaarloosd heeft,— en evenals dit toen als argument voor de sedert zoo doelloos gebleken demping werd aangevoerd, moet nu dit gasthuis voor de verwording waaraan men het prijsgaf, bovendien nog met de straf der slooping boeten.
Maar Architectura — we houden ons aan de vakmannen — raamt dat men het gebouw met tien of hoogstens twintig duizend gulden herstellingskosten weer in bruikbaren staat kon krijgen.
„Nieuwe deuren en ramen, dichtgemetselde vensteropeningen en later geplaatste schotten verwijderd, schoorsteenen

nieuw opgemetseld, vloeren en zolders nagezien, muren afgepleisterd en gewit — ziedaar bijna alles wat er moet gebeuren, en klinkt dit veel voor wie geen verstand van bouwen heeft, ieder bouwkundige zal weten hoe betrekketijk weinig dit te beteekenen heeft."

Waarom is dat dan eerst niet eens ernstig overwogen?

Want dat zou immers prachtig wezen.

Het oude Pesthuis is globaal genomen een uitmuntend specimen van oud-Hollandschen burgerbouw. Niet iedereen zal er dat misschien in gezien hebben, en er zijn dan ook geen gebeeldhouwde poorten aan of snijwerk in te bewonderen. Maar niet in zulke dingen heeft men eigenlijk ook de intieme kwaliteiten van onze vroegere bouwers te zoeken. Het mooie zit hier in de kloeke en toch vaak fijne verhoudingen, in het sobere samenstel, in het eerzame handwerk, en in zekeren ondefiniëerbaren rhytmus, die voortkomt uit dieper deugd dan in veel van de verlokkelijker praalzucht van weidscher bouwerij te bekennen valt. Het heele kolossale huis, zooals het daar in dien prachtigen ouden tuin verborgen ligt, doet nu aan als een interessante ruïne. Maar, men kan er zeker van wezen, al zou bij wederherstel die bekoring van het betooverde slot verloren moeten gaan —een andere en stelliger schoonheid zou er te beter bloot door komen. Kent men het kostelijke Leidsche Sint-Anna's-hofje, den grooten Hof op de Lindegracht te Dordt, de Binnenplaats van het Amsterdamsch Burgerweeshuis? Zij zijn waarlijk niet interessant door kadukerigheid, maar in het strakke, kraakzindelijke van hun welverzorgd aanzien, komt het zeldzame mooi van hun stillen maar deftigen bouwtrant te eigenaardiger uit. Van zulk een schoon, maar dan in grootscheepscher editie, zou het goed herstelde Pesthuis blijken te zijn.

De stad Amsterdam laat aan hare inrichtingen voor lager- en middelbaar onderwijs de vaderlandsche geschiedenis, en aan hare Universiteit ook nog de kunsthistorie onderwijzen. Ziet zij het belang van deze dingen zoozeer enkel in het theoretische, dat zij meent, de praktijk van den eerbied voor de stadsgeschiedenis, en van het respekt voor oude gebouwen, inmiddels volkomen te mogen vergeten?
Een andere opvallende tegenstrijdigheid is hierin gelegen: De stad Amsterdam blijft zich nog voortdurend uitbreiden, er worden aldoor straten bijgebouwd die om nieuwe namen komen vragen. En nu is men er bij dat doopen op uit, de namen in herinnering te houden van hen, door wie het oude Amsterdam groot mocht zijn. Maar past het dan, waar bovendien aldus dikwijls de onwaardigste nieuwe straten naar de waardigste voorouders worden vernoemd, onderwijl de werken dier gememoreerde mannen zelven aan den moker over te geven, om zoodoende weer plaats te ruimen voor nieuwe, alle traditie beleedigende gedrochten-reeksen van modernen spekulatiebouw?
Want dat is zeer waar wat de architekt Walenkamp hiervan gezegd heeft, dat, wanneer er al redelijke grond voor weemoed mag zijn, daar waar wij herinneringen zien verdwijnen, een groot deel van dat gevoel „overstemd zou worden door „blijdere gevoelens, als onze tijd voor die werken, wier ver„dwijning éénmaal toch noodzakelijk is, betere in de plaats „kon stellen."
En dat hij dat geenszins vermag, — wie die het nog durft tegenspreken.
Intusschen, de Amsterdamsche Vroedschap blijkt er een open oog voor te hebben dat het handwerk in den druk is gekomen, en het ambachtsonderwijs maakt wel degelijk een voorwerp

van stadszorg uit. Op de gemeentebegrooting figureeren een aantal subsidies, meer of min direkt ten bate van dat onderwijs uitgetrokken, en bij elkaar genomen beloopen de posten die hierop betrekking hebben, een jaarlijksche uitgaaf voor Ambachtsonderwijs van meer dan een halve ton 's jaars. Dat is geen kleinigheid, maar het is ongetwijfeld nog veel te weinig, en het is dan ook van de Schepenbank af reeds aangekondigd, dat de voordracht betreffende een groote Stedelijke Ambachtschool (die misschien twee à drie ton 's jaars zal moeten kosten) reeds in voorbereiding is.
Met dat al, leeringen wekken, maar voorbeelden trekken, en als men op die wijze de jeugd begrijpt te moeten onderleggen in het deugdelijk leeren van het handwerk, dan zal het toch noodig zijn daarbij over modellen te beschikken. En wat nu te denken over de wijsheid van een stadsbewind, dat aan den eenen kant niet tegen de groote kosten opziet, waar het geldt het aankomend geslacht tot het uitvoeren van beter werk op te leiden, maar aan den anderen kant een eminent voorbeeld van in de kern goed werk naar den grond laat halen, omdat, ja voornamelijk omdat het bewaken er van wel bijna een daalder daags komt te kosten.
Dat alles lijkt koch werkelijk wel heel onbezonnen.
Maar wat moet men dan met dat oude Gasthuis doen, wordt eenvoudig gevraagd. Het gebouw in dezen staat van verwaarloozing steeds erger laten verworden gaat toch niet aan, en het weer bewoonbaar gaan maken, terwijl men er feitelijk geen bestemming voor weet, is toch ook wel een beetje mal.
Ik zou willen vragen: heeft men er werkelijk met ernst een bestemming voor gezocht?
Heeft men uit het feit dat het Gebouw voor een naar de eischen des tijds ingericht ziekenhuis onbruikbaar was geworden, niet

te grif de gevolgtrekking gemaakt, dat het daarom heelemaal maar een sta-in-den-weg moest zijn? Zoo had men de Stadswaag, die in haar oud emplooi eveneens geen dienst meer behoefde te doen, ook wel kunnen amoveeren; maar men heeft daar toch wel een goede bestemming voor gevonden, al was zij oorspronkelijk voor heel wat anders gebouwd.

En in dit oude Gasthuis zijn zulke prachtige lokaliteiten.

Wat heerlijke ateliers voor dekorateurs, beeldhouwers en schilders zou men er kunnen inrichten!

Wat kostelijke zalen voor bijeenkomsten of voordrachten heeft men hier bij de hand. Heeft het zich uitbreidend Amsterdam dan zooveel lokaliteiten te veel, dat men zulke mooie, ruime en karaktervolle zalen zoo maar weggooit?

Ook heeft de Heer Walenkamp er reeds op gewezen dan dit „vermakelijk Heerenhuis", zooals Commelin het noemde, voor een museum in menig opzicht zou zijn aangewezen, en het zou werkelijk wel eens kunnen gebeuren dat Amsterdam binnen korter of langer tijd zulk een museumgebouw zeer noodig kwam te hebben.

„Dit gebouw", aldus weder de Heer Walenkamp, „is zoo uit-„stekend voor dit doel geschikt, men zou haast willen bewe-„ren dat zij in 1600 erop hebben gerekend, dat — als het voor „hunne zieken niet meer zou noodig wezen — dat men het „dan als schouwplaats van hunne werken houden zou! Want „het is een volkomen vierkant gebouw met groote binnen-„plaats, de zalen loopen er rondom heen, grijpen alle ineen, „zijn zeer hoog en prachtig verlicht (als de later gemaakte „dichtmetselingen zullen zijn verwijderd), en zoo sober is „het, en zoo ruim — in één woord, een prachtige schouw-„plaats voor oudheden en historiestukken. We zien er de „wapens, tropeeën en harnassen al, de oude kleedingstukken,

„de instrumenten voor muziek, de modellen van galjoten, „kelken en gedreven schalen, oude glazen, tapijten, weefsels, „lampen, meubels enz. — wat zult ge er schoon uitzien, „witte zalen in die oude pracht!”

Inderdaad is er ook in dit verband een groote tegenstrijdigheid in gelegen, als de stad het oude Pesthuis doet afbreken. Zij bezit een Museum-Willet dat de beteekenis wil hebben, een type van een deftige Amsterdamsche woning te aanschouwen te geven, en dat toch in werkelijkheid maar erg weinig doet. Zij liet in het Suasso-museum kamers in oude stijlen inrichten om daarmede levende herinneringen van oud-Hollandsch mooi te bewaren. Maar het moderne gebouw moest geweld aangedaan worden, om er de oude vertrekken in te wringen, en niettegenstaande lofwaardigen ijver, vermocht men toch het echte niet te bereiken. En hier heeft men een groot, deftig, brandvrij gelegen oud-Hollandsch huis, dat zich van zelf veelszins tot zooiets zou preteeren. En dat moet afgebroken worden?

Wil men een nog dadelijker aangewezen bestemming?

Wij wezen er reeds op dat Amsterdam binnenkort in de kosten van een Stedelijke Ambachtschool zal vervallen. Heeft de ondervinding niet geleerd hoe moeielijk het is, bij het ontwerpen van zulke groote inrichtingen den geschikten grond binnen de Gemeente te vinden? Welnu, hier ligt een prachtige lap grond en het ruime Huis staat er al bovendien. Of zou het zoo moeielijk wezen, zonder het algemeene karakter te forceeren, dit royaal aangelegde gebouw tot een geschikte Ambachtsschool te transformeeren? Op die wijze zou een historiesch monument behouden, een waardig voorbeeld van oud-Hollandschen bouw in eere hersteld, en een groote bezuiniging op de eerstvolgende Gemeentebegrootingen verzekerd zijn.

En wat blijft er nu, dus gezien, van de argumenten waarop B. en W. den Raad verzochten tot de slooping te besluiten?
In de eerste plaats heette het dat de toestand onhoudbaar zou zijn. Wij antwoorden dat in een rekwest van een Bouwkundig Genootschap pertinent het tegendeel wordt verzekerd, en dat zelfs een leek, eenmaal opmerkzaam gemaakt, den gaven toestand van de, zooals Wagenaar al zegt, „wel drie voet dikke muren" en van de prachtige bekappingen kan constateeren. Het rattenargument zal wel niemand in ernst willen laten gelden. De Stadsapotheek zal nog wel arsenicum kunnen verschaffen, of de burgerij poezen.
In de tweede plaats werd aangevoerd, dat het gebouw nu *f* 500 aan bewaking kost en de afbraak, hoe langer men den opruim uitstelt, zooveel te minder zal opbrengen. Ik meen te hebben aangetoond dat, als men dit gebouw niet langer in den troosteloozen staat waarin het thans verkeert laat verworden, maar tot een gaaf bruikbaar huis herstelt, het in gebruik nemen daarvan op den duur een belangrijke bezuiniging zal verzekeren. Dit wat de nuchtere praktijk betreft.
Maar bovendien zou dan een aan vandalisme grenzend omverhalen eener getuigenis van vroegere waardigheid op natuurlijke wijze voorkomen zijn.
Want laat men het toch meer ter harte nemen, wat het oude opschrift zegt:

Die eene Stadt wel willen regeren
Sy sullen dit selve poinct hanteren
Getrouwe te syn harer ouder eere
Dit is der ouder wyser leere.

STEDENSCHENNIS

GESCHREVEN OKTOBER 1903.

.... en bergh het overschot
Der uitgheroide stadt .....

Op de Begrooting van Amsterdam over het jaar 1901 komt eene kleine memoriepost voor, [1]) door welke het Dagelijksch Bestuur blijkbaar een bespreking, aangaande het al of niet wenschelijke van een toekomstige demping der Reguliersgracht, heeft willen uitlokken.

Gelijk de Wethouder Blooker namens B. en W. aan Architectura heeft doen weten, en de Wethouder Heemskerk later in den Raad nog eens kwam bevestigen, is er van een bepaalde voordracht tot demping nog wel geen sprake, maar intusschen is de zaak in onderzoek, worden er becijferingen gemaakt, en kennelijk bestaat er toch aan het Bureau van Publieke Werken een neiging, ons op de mogelijkheid van zulk een demping voor te bereiden. We hebben dus, om een term aan de politiek te ontleenen, dien memoriepost als een bescheiden ballon d'essai te beschouwen.

Onder zulke omstandigheden is het voor de publieke opinie niet alleen recht, maar ongetwijfeld plicht zich te doen gelden, en in de Amsterdamsche pers heeft men dan ook dadelijk de zaak met levendige belangstelling ter harte genomen. Inder-

---

[1]) De toelichting van den post luidt aldus :
„Met het oog op de exploitatie van de gemeentelijke tram zal spoedig „eene beslissIng moeten genomen worden omtrent de demping van de Re„guliersgracht. Mocht daartoe besloten worden, dan zal de vernieuwing „der bruggen komen te vervallen ; vandaar dat voor elk der bruggen *f* 1,— „is uitgetrokken. Bij eventueele vernieuwing kan dat vereischte bedrag bij „suppletoire begrooting worden geregeld."

daad werd er iets als een campagne aangevangen, waarbij menige goede zet gedaan, menige voortreffelijke opmerking gemaakt is. [1]) Het Oudheidkundig Genootschap richtte zich bij adres aan den Raad, de schilders lieten zich bij monde van Arti et Amicitiæ niet onbetuigd, en in de Vereeniging Amstelodamum hield de Heer D. C. Meijer Jr. over het onderwerp een belangrijke voordracht, welke door den Directeur van Publieke Werken in dien kring zelf werd aangehoord. Uit de wijze nu waarop deze de opmerkingen van den heer Meijer trachtte te weerleggen, bleek duidelijk dat in de oogen van den technischen ambtenaar een eindelijke demping van de gracht toch onafwendbaar zou blijken. Wanneer men thans de verzekeringen van de beide wethouders en de bekende warme, en van kunstliefde geenszins verre staande gevoelens van B. en W. voor hun stad in het algemeen, met de koeler uitlatingen van den technischen ambtenaar vergelijkt, dan vormt zich de indruk, dat van het Bureau van Publieke Werken een sterke aandrang uitgaat en zal blijven uitgaan, om de Reguliersgracht tot een verkeersweg tusschen het centrum van de stad en de nieuwe Amstel-Weteringwijk te maken.

---

[1]) Eén argument ter direkte zakelijke bestrijding zag ik nergens gereleveerd: Men zegt, de Utrechtsche straat wordt te druk en dus te nauw. Maar men vergeet, dat dit nog meer een gevolg van de kelders in de trottoirs is, dan van de tram. Het onteigenen dier kelders kost geld, maar toch minder dan dempen van de gracht. Ik heb eens gehoord dat de Raad circa 20 jaar geleden heeft besloten die kelders in Utrechtsche en Leidschestraten te doen verdwijnen. Dat besluit schijnt vergeten. Dat een toch door den Raad genomen besluit niet tot uitvoering komt schijnt wel meer te gebeuren. De mooie hooge bruggen aan de Westzijde van den Binnen-Amstel, werden vroeger al eens bij Raadsbesluit tot verlaging veroordeeld, maar het besluit werd door B. en W. eenvoudig nooit tot daad gemaakt. Zeer gelukkig zeker in dit geval.

In veler schatting nu genieten de adviezen van een techniesch bureau altijd een ongemeene autoriteit. De mannen die met den dagelijkschen gang van zaken vertrouwd, en er voor verantwoordelijk zijn, weten beter dan gewone stedelingen, wat de praktijk vereischt; en wie zijn gansche wetenschap, ervaring en arbeidskracht aan een tak van beheer heeft gewijd, beseft helderder dan de liefhebberende leek, hoe de groote belangen het best behartigd worden, — zoo meent men, en tot zekere hoogte zou ik met die zienswijze meegaan. Want de koks moeten inderdaad beter weten hoe de spijzen worden klaargemaakt dan de gasten. Alleen de eters ondervinden weer onbevangener hoe de gerechten hun smaken en bekomen; en wij, de gasten, aan wie wordt voorgezet wat men van uit het Prinsenhof ons schaft, wij hebben van den goeden smaak van wat er door het Bureau van Publieke Werken in den laatsten tijd is opgedischt, gemeenzaam gezegd, nu langzamerhand toch wel onze bekomst gekregen..

„Haesje Claesz, die 's werelds hulde
Placht te ontvangen in haar bloei..."

Haesje Claesz is waarachtig in de laatste jaren in de kou gezet en herhaaldelijk geopereerd op een wijze, die niet alleen van weinig respekt voor haar grijze haren getuigt, maar die bijwijlen vrees gaat wekken voor een verloop van zaken, als zich wel eens voordeed bij zulke hoogst kundig uitgevoerde operatiën, waar wel het bizondere doel dat de chirurg zich stelde, schitterend werd bereikt, maar men ten slotte als *bij*verschijnsel den dood zag intreden.

Mijn bedoeling is er hier verre van personen te willen treffen. De Directeur van P. W. is mij geheel onbekend, en het feit, dat hij in Amstelodamum kwam verklaren hoe een dichtgooien van de Reguliersgracht hem evenveel hartzeer als wien ook,

berokkenen zou, getuigt in ieder geval voor zijn betere gevoelens. Het is enkel een algemeene geest, die aan het Techniesch Bureau schijnt voor te zitten, tegen welken ik met nadruk zou willen waarschuwen. Want al zijn er daar zeker voor een deel weer andere mannen werkzaam dan een jaar of 15, 20 geleden, van een levendig besef dat er tusschen '80 en '90 bij de veranderingen van Amsterdam groote en schier onherstelbare fouten zijn begaan, is nog maar al te weinig gebleken.

En toch lijkt mij niets geoorloofder en doeltreffender, dan om ter beoordeeling van hunne waarde, de adviezen van het Bureau van P. W. aan het resultaat der uitvoering van vroegere, diergelijke en op dezelfde wijze gemotiveerde adviezen, te toetsen.

Ik zal niet de onbillijkheid begaan, bij een poging om den toestand wat dieper op te halen, de ongelukkige plaatsing van het Centraal Station ter Noordzijde van de stad, enkel aan het Amsterdamsche bestuur te wijten. Het plan om daar waar het middelpunt van het waterverkeer was, het centrum van het spoorwezen aan te brengen, heeft integendeel van de zijde van Amsterdam zelve een ernstige bestrijding ondervonden. Juist dezer dagen werd dit alles nog eens opgerakeld door den spoorwegingenieur N. H. Nierstrasz, in een levensbericht van den ingenieur Fijnje van Salverda, die tot degenen behoord had, welke tegen het plan Waldorp-van Prehn gewaarschuwd hadden. „Er werd", wij zullen de woorden van Fijnje zelf, uit een beschouwing toen het gewraakte plan al uitgevoerd lag, er bij aanhalen: „Er werd geen aandacht geschonken aan „de mogelijkheid eener latere noodzakelijkheid om het station „uit te breiden; op de daaraan verbonden groote moeielijk- „heden en in het algemeen op de handelsbelangen werd niet „gelet, daar men het scheepvaartvervoer feitelijk belemmerde

„door den aanleg van den hoogen spoorwegdam. De verbin-
„ding van het Y met het Oosterdok werd eveneens belem-
„merd". Niettegenstaande ook een autoriteit als Stieltjes op deze en dergelijke bezwaren met den meesten nadruk wees, en de bouwmeester zelf, de heer Cuypers, zich met die ligging voor het gebouw nimmer ingenomen betoonde, werd het plan op aandrang van den Minister de Klerck, zij het ook met een meerderheid van slechts een enkele stem, door de Tweede Kamer aangenomen.

„Aan d'Aemstel en aan 't Y, daar doet zich heerlijk oope
„Zij die, als Keizerin de kroon draagt van Europe . . ."

roemde onze grootste dichter eens; en juist die heerlijke opening was nu — terwille van een vermeenden verkeerseisch — moedwillig afgezet.

Als gezegd, trof Amsterdam zelf hierin slechts een meer lijdelijke schuld, maar de lessen die men uit deze dingen had kunnen trekken, de lessen, door de aanplemping van het schoone Y gepredikt, droegen allerminst vrucht: het wegmoffelen van de scheepvaartbelangen is meedoogenloos doorgevoerd, en bijna al wat er in Amsterdam in de laatste twintig jaar bedorven en geschonden is, bleef het konsekwente uitvloeisel van die éène magistrale fout. O, dat prachtige open Y van vroeger!

. . . . „hadden wij 't in ons behoed genomen,
„Het waer met Amsterdam zoo verre noit gekomen"

Het Damrak en de N. Z. Voorburgwal moesten nu dadelijk mede boeten. Er behoorden grootsteedsche avenues geschapen te worden; langs die smalle waterkanten mocht men immers de aanstroomende vreemdelingen de wereldstad niet laten binnendringen — dat kon een kind begrijpen! Wat het dempen van den N. Z. Achterburgwal, de tegenwoordige fatale Spuistraat, toen reeds ter maning aanbood, werd, wonderlijk ge-

noeg, geheel voorbijgezien. De N. Z. Voorburgwal lag dus, in 1883, aan de beurt; dat ook toen reeds het Oudheidkund. Genootschap zich per adres bij den Raad beklaagde, bleef zonder eenige gevolgen.

Breed is de ontstane avenue ongetwijfeld geworden. Leelijk, omdat die bij de kantige kaden van een echte Amsterdamsche gracht passende teekenachtige huizen, op de leege breedte van de geforceerde straat platgeslagen leken, en elkaar nog altijd als versuft staan aan te kijken — ongelooflijk leelijk werd zij eveneens. Maar om het even, er was een avenue geschapen, de drommen, die van het Centraal-Station kwamen binnengolven, konden vrij het centrum bereiken, — aan den eisch van het verkeer was voldaan.

En de proef op de som? De Heer D. C. Meijer Jr. heeft het heel aardig gezegd:

„Waar ziet men nu tusschen de Nieuwe Kerk en de Martelaarsgracht die breede scharen van voetgangers, die lange reeksen van rijtuigen? Waar zijn nu die wakkere strijders voor de eischen van het verkeer? Aan de straatjongens laten zij het over om nog wat levendigheid bij te zetten aan de ziellooze straatsteenen-vlakte, die ze ons in de plaats hebben gegeven van het vriendelijke grachtje. Zelf loopen zij op den Nieuwendijk!"

En inderdaad: zonder bezwaar voor de openbare veiligheid zou men althans het noordelijk eind van den Burgwal voor een eventueelen binnensteedschen automobielen-wedstrijd desbelust beschikbaar kunnen stellen. Zelfs geen rijtuigen konden hinderen. De aapjeskoetsiers, zijn er, al hebt gij nog zoo'n haast, niet toe te bewegen dàt kerkhof te rijden.

Met het Damrak was het al iets vroeger een weinig anders geloopen. Het gold hier niet uitsluitend de verkeerseischen,

maar met rust laten kon men het prachtige Water in elk geval ook niet. Er hingen, het was in 1882, Beursplannen in de lucht, en het Damrak dat, zooals het was, immers tòch niet houdbaar werd geacht, werd voor het in ontvangst nemen van een nieuw groot gebouw voorloopig goed bevonden, natuurlijk alleen nadat het eerst gedempt zou zijn. Maar toen het goed en wel toeggegooid lag, waren inmiddeis die Beursplannen al weer vervlogen, zoodat men nu bij het binnenkomen in Amsterdam een leege woestenij voor zich zag opengaan, waarop dus, om iets te doen, maar een plantsoen werd aangelegd. Dat men dat plantsoen sedert heeft zien wijken voor een eerst tijdelijk bedoelde tentoonstellingsloods, die echter daarna tot hulppostkantoor gewijd werd, en eindelijk weer plaats heeft moeten maken voor toch heusch een Beursgebouw, herinnert ieder zich. Maar het lijdt dunkt mij geen twijfel dat, wanneer men de oude Beurs straks zal hebben afgebroken en vóór het front van de nieuwe een gansch ongeproportioneerde ruimte zal zijn ontstaan, een ieder zien zal, hoe Berlage's gebouw veilig een geducht eind naar voren had kunnen komen, wanneer maar niet de schijn bewaard had moeten blijven, als ware het eenmaal lichtvaardig gedempte stuk water, wel deugdelijk in dringende noodzaak geannexeerd.

Men went aan alles en de dingen die wij geleidelijk onder onze oogen zien geschieden, verliezen eenigszins de macht op onze verbazing of onzen lachlust te werken — maar ik weet niet of, de zaak in vogelvlucht beschouwd, er te Schildburg toch wel vaak onbekookter vertooning is klaargespeeld.

Een geval van nog meer recenten datum is dit:

Het zelfde Bureau van Publieke Werken oordeelde in 1900 den toestand van het Oude Buitengasthuis van zoodanigen aard dat hij onhoudbaar werd, en adviseerde tot een spoedige

afbraak. En werkelijk zou het eerwaardige gebouw, hoewel het inderdaad wat de konstruktie betreft in uitmuntenden staat verkeerde, onder dat technische advies gevallen zijn, (de slooping was reeds aanbesteed) indien niet nog op het laatste oogenblik de Rijksregeering tusschenbeide ware gekomen. Zeer geschikt om aan de adviezen van het Bureau van P. W. gezag toe te kennen, is deze geschiedenis stellig ook al niet. [1])
Harde ondervindingen als deze en dergelijke, want:
„Wat bleef er ongeschent! Wat kreegh er niet een krack!"
hebben velen die warm voor Amsterdam voelen, er toe gebracht op hun hoede te zijn wanneer de termen verkeersweg en eischen des tijds in het vuur worden gebracht. Het zijn machtwoorden, waarvoor men in zijn onschuld geneigd zou zijn te wijken, als men niet uit beschamende ervaring wist, op wat voor verkeerde wegen men er meer dan tijdelijk meê geraakt.
De algemeene geest die aan P. W. rondwaart, valt echter niet alleen te kennen uit wat er in de oude stad misdreven werd, ook het gansche karakter van de toch onder de vigeerende opvattingen en bouwverordeningen ontstane nieuwe stad, geeft grond tot de ernstigste bedenkingen. Het is mijn doel niet iemand uit te noodigen, zij het ook maar in zijne verbeelding, een wandeltocht door de Pijp, door de buurt naar de

---

[1]) Geen hoog denkbeeld van den takt en den goeden smaak bij P. W. geeft ook de wijze waarop in den laatsten tijd de Amsterdamsche bruggen toegetakeld worden. Niet alleen dat de leelijke nieuwe platte bruggen, geheel in disharmonie met het deftige aspekt der grachten, brutaal *geel* geschilderd worden, maar ook sommige mooie oude boogbruggen worden uit dat zonderlinge potje aangesmeerd. Als voorbeelden hiervan noem ik de brug over de Heerengracht bij de Wolvenstraat, die over het Singel bij den Blauwburgwal, en die over het Singel bij de Oude Spiegelstraat.

Haarlemmerzijde of door het Muiderpoortkwartier te maken, ik zou enkel willen vragen of er bij het bekommerd peinzen over die wrakke en vale wijken, waaruit de kale ontaarding u toegrimt, een betere troost valt aan te voeren, dan die gelatene overweging, welke rekening houdt met de omstandigheid, dat er binnen een menschenleeftijd van heel dien schunnigen revolutiebouw, wel niet zoo heel veel meer hecht op zijn grondvesten zal zijn blijven staan.

En in de z.g. betere buurten? Ik wil niet beweren dat het daar allemaal zulk gruwelijk prullewerk is, „doch verrast U", zooals Potgieter reeds Vissering toezong:

„Doch verrast u van de sluizen
Als ge in zoete 'erinn'ring staart,
Tusschen welbekende huizen
Nieuwe bouw, d'alouden waard?"

En diezelfde generatie, die dus waarlijk op het punt van stedenbouw nog niet veel tot stand gebracht heeft, wat wij met eenigen schijn van gerustheid aan het oordeel van het nageslacht kunnen overleveren, diezelfde generatie weet bij het zoeken naar nieuwe wegen voor haar twijfelachtig bedrijf, het oude, klassieke niet eenmaal rustig ongemoeid te laten. Als men ooit, ook maar in één enkel geval, voor wat er om- of volgeworpen werd, iets beters had in de plaats gekregen, maar ook daarin zou men weder Potgieter's verzuchting bij het aanzien van de scheeve ontwikkeling zijner stad:

„Waar rees, hoe vaak de moker klonk,
„Iets schooners op dan wat er zonk?"

helaas moeten laten gelden.

En toch de hartelijke vaderlander had het zijn tijdgenooten zoo wèl herinnerd:

„Oud Amsterdam was 't kijkjen waard.

„Ge vondt, al deedt ge een reis om de aard',
„Geen land en liên zoo wel gepaard!
„Hun huis zoo stemmig als hun hemel,
„Het water diêr als welvaartsbron
„En langs de gracht wat loofgewemel
„Of men natuur niet missen kon!"

Maar tegenwoordig: natuur en water en stemmigheid, men schijnt ze al den drommel graag te willen missen, en intusschen, wat voor een — laat het leelijke woord er éénmaal uit mogen — wat voor eene parvenu-stad wordt er ons in de plaats voor opgedrongen. Het ligt toch anders nog al in de rede, dat men niet het levend organisme van een eerbiedwaardige oude veste mede op de leest mag gaan schoeien van nieuwe stadswijken, welke, op zijn zachtst gezegd, in geen enkel opzicht voorbeeldig kunnen worden genoemd.

Het is mij niet onbekend dat de opvattingen, voor welke ik hier tracht te pleiten, door vele praktische lieden met een welwillend schouderophalen, zoo niet met een meer pozitieve minachting, worden op zij geschoven. Dit zijn, meenen zij, de gevoelens van goedaardige monomanen, die hun ziel en zaligheid veil hebben voor een morsig hoekje, een minder welriekend grachtje of een schilderachtig in elkaar zakkend geveltje, maar waarmee men in de onafwijsbare praktijk des levens, zooals elk verstandig man bevroedt, niets ter wereld kan aanvangen.
Wie echter denkt hiermede de zienswijze der kunstenaars te kunnen treffen, bedriegt zich, want nooit zullen deze zich met zulk een beweren klakkeloos in den hoek laten duwen. Er spreekt een al te geborneerde kijk op diepgewortelde overtuigingen uit. Degenen die zich bij uitstek mannen van de daad

achten, doen ook hun eigen pozitie onrecht aan, met te wanen, dat de inzichten van kunstenaars als onnut mogen worden aangezien. Indien zij de Historie beter begrepen, zouden zij tot de overtuiging zijn gekomen, dat juist in tijden, toen werkelijk stoute meeningen en groote daden de wereld beheerschten, men nooit getracht heeft het wezen der kunst tot buitennissig luxe-artikel te kleineeren. Groote tijden zijn zulke tijden, waarin mannen van het werkelijke leven in grootheid van koncepties voor hunne kunstenaars-tijdgenooten niet behoefden onder te doen. Want niet zij, die buiten aan een behagelijk kantje van het leven zouden knabbelen, maar wel zij, die het leven zelf in dieper greep en in grooter samenhang vermogen te zien, zijn de kunstenaars. In plaats van de vasthouders aan eene enge liefhebberij, zijn zij de vertegenwoordigers van een wijder levensbeginsel. En dit geldt ongetwijfeld ook hier.

Maar uit het goede gezelschap van hen, die tegen gebrek aan piëteit voor stadsschoon waarschuwen, zou men in elk geval personen naar voren kunnen doen treden, die in aangelegenheden van praktijk, hun man voorzeker staan, en waarvan zelfs de technikus zich moeielijk met een meelijdend glimlachje kan afmaken. Om er maar eens één te noemen, is over de kwestie welke ons hier bezighoudt, door den begaafden vroegeren burgemeester van Brussel, Charles Buls, die in de vele jaren van zijn bewind al voor heel wat heete vuren heeft gestaan, en die van aanpakken en doortasten allereerst de man was, een boekje samengesteld, dat men den ambtenaren van Publieke Werken althans wel eens ter ernstige lezing zou willen aanbevelen. Ik zal mijne lezers niet vermoeien met uit die leerzame brochure, waarvan alleen de titel: „Esthétique des villes", luidt zij, al veelzeggend is, langere redeneeringen

aan te halen, maar enkele korte citaten mogen mij toch vergund zijn:
„De beheerders, de architekten — zoo betoogt Buls — en de „ingenieurs, die belast zijn met de stedelijke werken, behoo-„ren zich af te vragen, of zij niet zekere aesthetische voorzor-„gen in acht te nemen hebben, daar waar zij aan de eischen „van den vooruitgang willen voldoen.
„Als wij Amerikanen waren, zouden wij die skrupules niet „kennen; in enkele potloodstreken zouden wij een stel vol-„maakt rechtlijnige straten traceeren, die elkander recht-„hoekig „snijden, op een goed platgemaakt terrein."
Maar van de nieuwe wijken, die de tegenwoordige groote steden op die manier krijgen, beweert hij dan ook dat „de eenige „overweging welke de makers der plannen er van geleid heeft, „eenvoudig de wensch was, de verdeeling zoo voordeelig „mogelijk te maken bij den verkoop van gronden."
Iets verder weder zegt de Brusselsche burgemeester dan algemeener: „op het eerste gezicht, kan het den schijn hebben, „dat, door aan deze studie den titel van „Esthétique des vil-„les" te geven, wij alles aan de schoonheid ondergeschikt „willen maken, en pozitieve geesten zullen ons wellicht te-„gemoet voeren, dat er overwegingen van praktischen aard „zijn, die door de stedebouwers niet uit het oog verloren mo-„gen worden. Wij zullen dit niet tegenspreken; maar wil-„len er aan herinneren, hoe wij in onze gepubliceerde stu-„dies over de aesthetiek der dekoratieve kunsten, staande „hielden, dat de gebruikskunstenaars, in het volmaakte sa-„mengaan tusschen vorm en bestemming van hunne voor-„werpen, juist de schoonste en schilderachtigste effekten zul-„len vinden.
„En dit aethetiesch beginsel is evenzeer voor de plans van

„stedenbouw of van publieke monumenten, als voor voorwer-
„pen van gebruikskunst van kracht."
Nog een andere passage heeft mij uit *dien* mond getroffen:
„De beheerders van eene groote stad, die een geschiedenis „heeft en welke, helaas al te zeldzame, overblijfselen van het „verleden bewaart, mogen zich niet uitsluitend met de eischen „der viabiliteit bezighouden. Zij dienen zich te herinneren, „dat zij tot een volk behooren, dat meetelt in de geschiedenis „der kunst, en waarvan de burgers er een eer in stelden, hun „geboortestad mooi te maken."
Is dat ook niet als voor onze Amsterdamsche verhoudingen geschreven?
En dan nog een plaats, waar de wakkere bewindsman er met alle kracht op wijst:
„ . . . Hoezeer de steenen vermogen te spreken tot onzen geest; „zij vertellen van het lijden, de worstelingen en de triomfen „der voorvaderen; zij bieden een lichaam en een tafereel voor „de geschiedenissen uit de Kronieken; zij wekken de belang-„stelling op van de jeugd en maken haar begeerig om de ge-„beurtenissen te kennen, waarvan deze steenen de stomme „getuigen zijn geweest; zij roepen hen, die de historie kennen, „het tafereel voor oogen van de feiten, die zich in hun midden „hebben afgespeeld; zij verbinden het heden aan het verle-„den, en doen in de stad een eerwaardig en oorspronkelijk „akcent doorklinken, dat goed afsteekt bij de eenvormigheid „en de banaliteit van het moderne leven".
En het is een praktikus, een praktikus bij uitnemendheid, die ons dit alles komt voorhouden.

En al wat hij zegt, geldt voor Amsterdam nog in veel sterkere mate dan voor Brussel, omdat het oorspronkelijke plan van

de Belgische hoofdstad veel verwarder, veel minder royaal is, dan dat van de onze. In het mooie, wat hij daarginds zoo gaarne behoudt, is nog iets, wat veel meer schilderachtig in den kleinen zin mag heeten.
De bekoring der Amsterdamsche grachten echter schuilt niet in de prikkeling van kaduke toevalligheden en grillige voorsprongen of uitbouwtjes; zij zijn niet bloot pittoresk door eene kleurrijke wanorde, door eene gepeperde saamstapeling van inkoherente bestanddeelen; zonder iets van dat al, zijn zij de gave vrucht van een voorbeeldig strak overwogen begrip van stedenbouw; zij zijn de statige nalatenschap van krachtige geslachten, die met kloeke bewustheid zulke grootsche bouwplannen rustig konden koncipieeren en geduldig ten uitvoer leggen, — en nog op dit oogenblik, ofschoon er al zoo jammerlijk veel ontwricht en vernield werd, dwingt die groote traceering, die stoute evenmaat, die fier gegordelde schoonheid van burgerlijke architektuur, de bewondering van de gansche beschaafde wereld af.
Ieder Hollander die wat gereisd heeft, en daarbij niet enkel in de geslachtslooze wereld van het internationaal hotelwezen met vreemden in aanraking kwam, ieder Hollander die werkelijk met denkende en uit de oogen ziende buitenlanders in hun eigen sfeer gesproken heeft, moet zich vaak beschaamd hebben gevoeld door de warmte en bewondering, waarmee vreemdelingen hoog van onze oude hoofdstad opgeven, — beschaamd, omdat hij zich bekennen moet, dat de kracht, de geest, de smaak onzer voorvaders bij alle weldenkenden eerbied opwekt, behalve klaarblijkelijk bij de toonaangevers van hun eigen, als ik het maar eens ronduit zoo noemen mag, verjansalied nageslacht.
En in die rijen van onvolprezen grachten, is de bedreigde

Reguliersgracht, ik zeg niet de fierste, de meest grootsche, de deftigste, maar misschien wel de fijnste, de intiemste. Men roept in en om Amsterdam parken in het leven. Een stad moet longen hebben, moet op plaatsen kunnen wijzen, waar men adem haalt, lucht schept, uitrust, tot stille bezinning komt. Als het lijden kan, legt men er een waterpartij bij aan. Maar is er voor een zomeravond verkwikkender kleine wandeling denkbaar, dan een loopje langs die prachtige gracht, met hare trouwhartige oude boomen, haar stil bedrijven op den wallekant en in het water, haar op de snijpunten met de groote grachten terweerszijde zoo warme huizenhoekjes met de aardige pothuizen en de van buiten zichtbare insteekkamers, en de fantastische buitentrapjes, die altemaal aan het dékor van een pittig sprookje doen denken, — die eenige gracht, waar alles wat zich toevallig opdoet volmaakt stoffeert, omdat het geheel zoo ondefinieerbaar mooi van proporties is en zoo gedragen door een adem van illuzie, — die klassieke gracht met haar zestal groote, ronde, ongeschonden boogbruggen, waarvan er de drie aan de Keizersgracht zich samen in één monumentalen prachtgroei van togen en bogen verbinden, tot misschien het schoonste punt van heel het onvergelijkelijke oud-Amsterdam!

Ik beweer dat men niet op het denkbeeld zou komen de Reguliersgracht op te offeren, als men werkelijk besefte hoe mooi, hoe onbegrijpelijk mooi onze grachten zijn.

Onze tegenstanders houden vol dat zulk inzicht niet het juiste is, doch dat, waar het geldt de levenskracht der stad, voor dit grootere belang elk kleiner moet wijken. Ik zou daarentegen willen bewijzen dat, mits men slechts genoegzame waarde aan het oude schoon wist te hechten, de verhoudingen van groot en klein hier omgekeerd zouden blijken.

Wanneer men op de kaart van Amsterdam de verkeersaderen volgt, dan treft het hoe van den Dam, het middenpunt, uit, alleen twee bizonder smalle straten, de Paleisstraat en de Mozes- en Aäronstraat, de verbinding met het noordwestelijk gedeelte uitmaken. Door elk dier smalle, men zou bijna zeggen stegen, gaan bovendien tramlijnen, en de aanleg van de Raadhuisstraat bewijst voor hoe gewichtig toch een ruime loozing naar die zijde wordt gehouden. Maar dan is het immers duidelijk dat, praktiesch genomen, het Paleis een allervreeselijkste sta-in-den-weg is, en dat alleen het afbreken van dat ééne kolossale huis, daar ter plaatse de hoognoodige lucht zou mogen verschaffen. Laatst nog trouwens kwam ik een parodoxaal Amsterdammer tegen, die zich een en al verontwaardigd voordeed over de chronische verstoppingen in de Paleisstraat, welke soms niet minder dan zes trams tegelijk tusschen het Paleis en de Groote Club lieten samenhokken, en dat terwijl de menschen toch onverwijld naar het Centraal-Station moesten kunnen verderrijden, voor het geval dat zij den trein hadden te halen. Zulk een toestand mocht in een wereldstad niet langer voorduren, er diende een uitweg gevonden te worden, – hoe men de zaak ook overwoog, er zat niet anders op dan een vleugel van het Paleis te amoveeren.
Toen hij een eindje doorgeloopen was, keerde mijn vriend nog eenmaal terug, hem was een nog wijzere oplossing ingevallen: de voetgangers moesten van den Dam af door een grootsche, techniesch naar de eischen des tijds gekonstrueerde ijzeren brug (met of zonder Belvedere in den door Atlas getorsten koperen wereldbol), over het Paleis heen in de Raadhuisstraat geloodst worden, — een breede monumentale poort à l'instar van die onder het Rijks-Museum midden door het paleis geslagen, mocht alleen toegangelijk gesteld voor de

pijlsnel rijdende elektrische trams, — en de propvolle aapjes konden dan veilig en ongedeerd langs het vierkante groote huis heensnorren aan allebei de kanten.

Toch zal niemand er aan denken zoo iets in ernst voor te stellen, omdat het immers vanzelf spreekt dat men aan zulk een monument niet raken mag. Maar dan is daarmee ook bewezen dat, waar men werkelijk aan het ware schoon zooveel waarde hecht, de vermeende verhoudingen van groot en klein omgekeerd worden, en er zelfs bij de meest onwederlegbare eischen van het verkeer, toch altijd nog faktoren blijven, die krachtiger gelden dan de tastbaar voor de hand liggende praktijk. [1])

En evenwel, al wensch ik nu voor niemand in eerbied voor van Campen's achtste wereldwonder onder te doen, zoo durf ik toch staande houden, dat, wanneer te avond of morgen noodlottigerwijze het Paleis in de asch werd gelegd, het aldus geteisterd Amsterdam toch altijd nog meer Amsterdam gebleven zou zijn, dan wanneer het zijn schoone grachten moest inboeten. Het oude Raadhuis bezit ongetwijfeld een zeer zeldzaam kachet, een fraaie deftigheid, een onmiskenbaar hooge houding, doch overdreven zou het zijn te zeggen, niet alleen dat men in gansch Europa geen mooier gebouwen vindt, maar ook dat Holland's eigen aard in dit monument uit gehouwen steen geïnkarneerd zou staan. Van de prachtige grachtengordels met hunne stoute bruggewelvingen daarentegen, kan men

---

[1]) De Leidsche student, die, al vóór jaren, eens in de komkommerweken, in de Kamper Courant wist te melden, dat het Paleis zou worden afgebroken, om een beter uitzicht van uit het oude postkantoor op den Dam te verkrijgen, gaf welbeschouwd een goede karakteristiek van hoe men binnen Amsterdam somtijds de verhoudingen tusschen hoofdzaken en bijzaken ziet opgevat.

veilig getuigen, dat haar frissche stemmigheid, haar rustvolle afwisseling, haar statieuze geordendheid, haar kleurrijke gratie, den Hollandschen aard, het Hollandsche schoon op hun allerbest vertegenwoordigen, en dat het aan haar te danken is, wanneer Amsterdam terecht tot 's werelds schoonste steden wordt geteld.

Bij voortduring heb ik er mij in dit betoog op toegelegd de zaken aan te zien op eene wijze, die, zoo zij b.v. voor eenzijdige tram-specialisten al niet dadelijk overtuigend kan zijn, toch in elk geval ook voor hen bevattelijk zal blijven, en hen wellicht, wanneer zij een oogenblik van hunne gewichtige statistieken, hoeveel millioen reizigers de gemeentetram per jaar wel vervoert, verpoozing zoeken, zelfs een weinig tot nadenken moge stemmen. Verzwijgen wil ik evenwel niet, dat de dingen welke ons bezighouden, mij voorkomen toch nog een wijdere beteekenis te hebben. [1]) En hoezeer ook beseffende

---

[1]) Uitmuntend is het volgende, wat de Heer W. Steenhoff onder meer in het Weekblad de Amsterdammer schreef: „Daar zijn nog hoogere en zuiverder belangen dan het vergemakkelijkte loopen over platte bruggen en breede pavés. Amsterdam is nog iets anders dan de plaats waar zich de talrijkste opeenhooping landslieden op één plek vormde, met een uitgebreid tramnet, wat handelsverkeer en spoorwegstations, die als hoofdhalten in alle buitenlandsche reisgidsen zijn aangeduid; — Amsterdam, de specifiek Hollandsche stad, met den naam van het noordelijk Venetië. Het deel des volks, dat zich ingeboren gevoelt aan de verschijning van het stadsbeeld Amsterdam, dat den werkelijken harteklop daarvan bedreigd ziet, en daarmede beroofd gaat worden van zijn leven verheffende sentimenten, mag in het uitkomen voor zijn belangen niet als onmondig beschouwd worden. En dat deel des volks is veel grooter dan algemeen gedacht wordt; want zoovelen geven zich geen rekenschap van wat in de kern hunne gehechtheid aan de stad uitmaakt."

dan de allernuchterste karrevoerders zeker niet te benaderen, zoo mag ik toch niet nalaten hier enkele getuigenissen bij te brengen van een denker, bij wiens uitspraken in andere aangelegenheden ik mij wel niet altijd neer kan leggen, maar die over de waarde van architektuur als beschavingsteeken, hooge en eenvoudige woorden heeft gesproken, — van John Ruskin bedoel ik.

De moderne steden die naar het ideaal der verkeersweg-mannen gekneed zijn, worden door Ruskin in het algemeen gekenschetst als:

„Steden die uit louter saamgestopte massa's van magazijnen
„en pakhuizen en kantoren bestaan, en die zich daarom tot de
„overige wereld verhouden als de proviziekast en de kelder
„tot de woning; steden waarin der menschen belang niet in
„het leven ligt maar in den arbeid; en waarin al de bestemming
„der gebouwen er op neerkomt dat zij machinerieën moeten
„omhuizen; steden, waarin de straten niet de vrije banen zijn
„voor het opgaan en het voorbijtrekken van een gelukkig
„volk, maar de afvoerkanalen voor het loozen van een gefol-
„terd slavendom; waarin het eenige doel bij het bereiken van
„een plek is om weer naar een andere te worden vervoerd;
„waarin het bestaan niets als wisseling wordt en elk schepsel
„enkel een atoom is in een wolk van menschenstof, in één
„stroom van opeenvolgende korrels, die hièr cirkuleeren door
„tunnels onder den grond en dààr door buizen in de lucht...."

Over de wijdere geestelijke beteekenis van bouwen zegt Ruskin dan op een andere plaats dit:

„Wanneer wij bouwen, laten wij ons dan voorstellen te bou-
„wen voor altijd. Laat het niet zijn voor tegenwoordig genot,
„noch voor tegenwoordig gebruik alleen; laat het zulk werk
„wezen als waarvoor onze nakomelingen ons dankbaar zullen

„zijn, en laat ons vertrouwen, terwijl wij steen op steen leggen, „dat er een tijd zal komen, wanneer die steenen voor gewijd „zullen worden gehouden omdat onze handen ze hebben „aangeraakt, en dat de menschen, wanneer zij den arbeid „en het gewrochte aanschouwen, zullen zeggen: „Dit heb„ben onze vaderen voor ons gedaan". Want, in waarheid, „de grootste heerlijkheid van een gebouw ligt niet in zijn „steenen noch in zijn goud. Zijn heerlijkheid ligt in zijn ou„derdom, en in dien dieperen rhythmus, in dien geest van „strenge waakzaamheid, van geheimzinnig meevoelen, ja zelfs „van goed- of afkeuring, dien wij vinden in muren welke lan„gen tijd door de wisselende golven van het menschdom „werden bespoeld."

En over de onbeschaafdheid om wat onze voorvaderen gebouwd hebben eenvoudig op te offeren aan de wenschen van den dag, heeft men van hem deze behartigenswaardige les:

„Laat mijn woord gehoord worden of niet, ik kan de waar„heid niet loochenen, dat het geen vraag is van gepastheid of „gevoel, of wij de gebouwen van vroeger tijden behouden „zullen of niet. *Wij hebben ganschelijk het recht niet ze aan „te raken.* Zij zijn niet van ons, zij behooren ten deele aan „degenen die ze bouwden, en ten deele aan al de menschen„geslachten die na ons zullen komen. De dooden hebben er „nog hun recht op: datgene waar zij naar streefden, de ver„heerlijking van het volbrachte of de uitdrukking van gods„dienstig gevoel, of wat anders het moge zijn dat zij in die „gebouwen wenschten te bestendigen, wij hebben geen recht „het te doen verdwijnen. Wat wij zelve gebouwd hebben, mo„gen wij vrij weer afbreken; maar datgene waar anderen hun „kracht en hun rijkdom en hun leven aan gaven om het tot „stand te brengen, daarvan gaat het recht dat zij er op houden

„niet verloren met hunnen dood: nog minder berust het recht „om datgene te gebruiken wat zij ons nalieten enkel bij ons. „Het komt aan al hun nakomelingen toe. Het zou na dezen stof „tot smart, of grond tot schade kunnen zijn, voor millioenen, „dat wij ons oogenblikkelijk gemak geraadpleegd hebben bij „het omhalen van zulke gebouwen, als waarvan wij ons gelief-„den te ontdoen. Zulke smart, zulke schade hebben wij het „recht niet te berokkenen."

Dat, naarmate er van onze oude architektuur àl meer verloren gaat, het gevoel dat in Ruskin's vermaningen tot zoo schoone uitdrukking kwam, onder ons levendiger en algemeener wordt, is van genoegzame bekendheid.

Juist nu, terwijl de kwestie van de Reguliersgracht vrij algemeen besproken wordt, is door den Oudheidkundigen Bond nog een adres aan de Koningin gericht, waarin wordt aangedrongen op een nauwkeurige beschrijving van Rijkswege van alle oude monumenten, van alle architektonische overblijfselen. Zoo iets zou stellig van groote beteekenis zijn. Maar wanneer men dus inziet hoe eigenlijk elk restant van een oude beschaving recht heeft op ons ontzag en onze goede zorgen, dan zou het toch dwaasheid zijn meer te hechten aan enkele bizondere boomen dan aan heel een indrukwekkend bosch. En zonder eenigen twijfel is, in een breeder begrip van architektuur genomen, een gansche gracht, ook al biedt er zich geen enkel opmerkelijk poortje, ook al staat er niet één pikante trapjesgevel op, van oneindig meer belang dan verschillende huizen- of torenbouwvallen bij elkaar. Er is bij de belangstelling in ouden bouwtrant, in oude kunst, nog altijd iets van de achttiende-eeuwsche liefhebberij voor het kurieuze exemplaar, voor het zeldzame détail blijven hangen, maar ik zou geen oogenblik aarzelen, b.v. den verkoop van den beker te

Veere, waarover indertijd zooveel te doen was, een schamel bagatel te noemen, in vergelijk met de onherstelbare wandaad van een heel stuk stadsschoon voor altijd te vernielen.
Laat mij nog eens langs andere wegen dan daareven mogen aantoonen, hoe de nuchtere levenseischen in aangelegenheden gelijk deze niet als overmacht kunnen gelden. Nemen wij eens een schilderij als de aan Amsterdam toebehoorende Staalmeesters, dat wanneer men er ooit toe kwam het aan den meestbiedende te verkoopen, ongetwijfeld een allerfabelachtigste som zou opbrengen, groot genoeg om ontzettende nooden te lenigen en verbazend veel goeds te grondvesten. Toch zal niemand, zelfs niet de meest rabiate praktikus, het voorstel willen doen, dezen onzen kostbaren schat te gelde te maken. Ieder voelt bij zulk een voorbeeld, dat er toch nog iets bestaat van eerbied, dien men verplicht is aan het beste van wat volk en historie ons hebben nagelaten.
Met dat al durf ik zelfs hierbij getuigen dat, hoe vreeselijk ook, ik het minder erg zou vinden, wanneer men onze oude schilderijen ging verkwanselen, dan wanneer men het karakter onzer oude steden nog diepgaander bederven moest. Waar Rembrandt's stukken ook belandden, zij zouden overal tronen in ongeëvenaarde hoogheid, — en zijn glans, al zou zijn stem dan niet meer klinken te midden van ons, al zou men hem van zijn omringende sfeer hebben vervreemd, ware daarmee toch nog niet uitgedoofd in de wereld. Dempt echter de Amsterdamsche grachten, en gij doet nog iets veel ergers, want wat gij met het voor geld uitwisselen van uw kostbaarste schilderstukken niet bedrijven zoudt, met het plempen uwer grachten, die in hunne soort kunstwerken van gelijke orde als onze oude schilderijen zijn, verwoest, vernietigt, vermoordt gij een levensschoon op onherstelbare wijze.

Ik blijf volhouden, dat het den kortzichtigen, op één faktor starenden plannenmakers voor verkeerswegen, aan eerbied schort voor het karakter der stad. Want overmacht van omstandigheden wordt op geen enkel gebied doorslaand geacht, wanneer hetgeen er voor zou moeten wijken, werkelijk van edelen aard wordt bevonden. Alle erkende moraal dikteert dit. Laat mij eens een heel voor de hand liggend voorbeeld mogen aanhalen, dat een verstandig man mij hierover bijbracht. Wanneer er een epidemie onder de koeien uitbreekt, erkent men het als een recht van overmacht, dat, om verder onheil te voorkomen, de beesten in de besmette streken worden afgemaakt. Men zou daar nooit toe overgaan onder gewone omstandigheden, men doet het echter tot redding van het geheel, onder force majeure. Maar anders wordt het wanneer er een epidemie onder de kinderen uitbreekt. Al ware zij nog zoo erg, nooit zou men er tot veiligheid van het algemeen, aan denken, de hand aan de besmette kinderen te slaan. Hier geldt dus enkel het recht van de edeler soort. De edeler soort mag niet gedood worden.
Trachten wij toch de zaak niet enkel droogweg met een potlood in de hand op een stadskaart, en liever met een ruimer blik voor algemeene verhoudingen aan te kijken. Het gebeurt meer, dat de rechten van datgene wat geboren wil worden, met de rechten van het bestaande in konflikt komen. Bekend is het geval van Napoleon. Hoe vurig wenschte hij een erfgenaam, een troonopvolger voor zijn wereldmacht. En toen de dokters bij het bed stonden van zijn barensweeënde vrouw, en moesten konstateeren, dat het kind alleen geboren kon worden als men het leven van de moeder in gevaar hield, toen dorsten zij, die den zielswensch van den Caesar kenden, niet handelen zonder de beslissing van den echtgenoot.

Doch naar een intuïtieve moraal, die hier zelfs den toch aan cynisme niet vreemd gebleven heros van heerschzucht regeeren bleef, werd het parool gegeven: „La mère doit être sauvée, c'est son droit". De moeder mocht niet opgeofferd worden voor het, hoezeer ook hartstochtelijk begeerde, nog niet geboren kind.
Men weet dat er juist dezer dagen over deze kwestie een strijd ontbrand is tusschen een beroemd gynaecoloog en een Roomsch katholiek geleerde. De Heer Treub zou als wetsartikel voorgeschreven willen zien, dat in een geval als het bedoelde, het kind *moest* gedood worden ter wille van de moeder. De dokters zullen uit hun intuïtie naar die opvatting handelen, laat de wet haar sanktioneeren. De priester komt hiertegen op. Laat liever beide sterven dan dat gij aldus ingrijpt. Gij zult niet dooden blijft het gebod.
Maar van een opvatting, dat men in zulk een fataal konflikt de moeder zou dooden ter wille van het kind, werd vóór noch na Napoleon gerept. Het schijnt intusschen naar dit beginsel te zijn, dat men aan het techniesch Bureau van Publieke Werken zich de oplossing der Amsterdamsche barensweeën voorstelt. De geboorte van nieuwe wijken zou in konflikt komen met het bestaan der schoone oude stad. De oude stad moet daar voor boeten, de leelijke nieuwe wijken gaan voor. Dat is hier de moraal.
En echter: wanneer ik overweeg dat Amsterdam op dit oogenblik tot Wethouder van Publieke Werken juist een bekwaam geneesheer kan aanwijzen, en wanneer ik oplet dat juist deze dokter Blooker de boodschap aan Architectura gezonden heeft, die troostend klonk bij het dreigen van het gevaar, — dan meen ik te mogen hopen, dat deze man niet zal bezwijken onder de pressie van zijn technische raadgevers, dat zijn door-

zicht en moraal ons voor het gevreesde wandalisme zullen weten te behoeden. [1])

Ja, ik houd er mij van overtuigd, dat wanneer men wat minder op de techniek staarde, die Amsterdam al op zooveel dwaasheden is te staan gekomen, — wanneer men het treurige ideaal van een tot elken prijs grooter, d. i. alleen maar omvangrijker stad wou laten varen, — wanneer men algemeen het feit onder de oogen wou zien, hoe er nog niets van het nieuwe in waarborg van duurzaamheid, in wezenlijke welvaart en waardigheid, ook maar in de verste verte kan wedijveren met de onvergelijkelijke oude overblijfselen, — wanneer men bevroeden ging, dat het werkelijke welzijn niet te scheiden is van die dieper beschaving, die zich in schoonheidszin en eerbied voor welstand en evenmaat openbaart, — wanneer men tot het onwrikbaar besef kon ontwaken, dat de Amsterdamsche grachten van dezelfde orde van kostbaarheid, eerbiedwaardigheid en schoonheid zijn, als onze beste gebouwen, als onze befaamdste schilderijen, dat men dan door de eenvoudige elk ingeboren moraal dat de edeler soort niet mag worden gedood, ten leste eens gevrijwaard zou worden, tegen die altijd weer opspokende en enerveerende plannen tot plempen en nivelleeren, en dat, bij zulk een eindelijk tot bezinning komen, Amsterdam naar waarheid in elk opzicht wel zou varen.

Bekrompenheid van gezichtsveld, gebrek aan piëteit, en onleerzaamheid, dat zijn de drie jammerkruizen die het moderne Amsterdam in zijn verbasterd wapen voert, — aldus zou men geneigd zijn, in oogenblikken van ontmoedigend pessimisme te morren.

---

[1]) Ik voeg er bij dat de tegenwoordige Burgemeester zelf, Mr. W. F. van Leeuwen, een magistraat is van bepaalden kunstzin, en die speciaal achting koestert voor oude kunst.

Maar de moedeloosheid is een geestesstaat, waaraan men zich ten slotte toch minder gaarne gewonnen geeft, dan aan het vertrouwen. En daarom: laten wij blijven uitzien naar het wellicht nog eenmaal beleven van een tijd, waarin ruimte van blik, eerbied voor groote traditiën en zulke rustige wijsheid, als haar grondslag in de waardij van dieper verhoudingen vindt, de drie *zegekruizen* zullen zijn gebleken, waaronder een krachtiger Amsterdam, duurzaam heil zal hebben bevochten.

WACHTER WAT IS ER VAN DE NACHT . . . WACHT.

GESCHREVEN AUGUSTUS 1897.

De Heer de Stuers is vooral een man van de bestierende aktie, die onvermoeid zijn gang gaat in het waken voor de belangen, welken hij eenmaal trouw heeft toegezegd. Niet dat hij daarbij — beware — een zwijger zou wezen: integendeel is de wakkere referendaris ook in het openbaar allerminst op zijn mondje gevallen, en jaar-en-dag nu al van onverpoosd bureau-tronen, hebben in hem den lust niet gedoofd, om waar hij zijn kans schoon ziet, een uitgezocht slachtoffer eens familjaar in den hoek te komen duwen, of wel een belager zoo mogelijk rechtuit aan den degen te gaan rijgen. Maar, al heeft hij zich dan van het torentje waar hij zetelt juist geen tour d'ivoire gemaakt, hij is toch meer een gelegenheidspublicist dan iemand die zich door alle wind en weer in een glazen huisje laat kijken; en de bekende kamer tegenover het Mauritshuis doet veel eer aan een voordeelige en bij uitstek van schroot en betere ammunitie voorziene stelling denken, van waar uit te gelegener tijd krachtdadig wordt gevuurd, dan aan zulk een publieke rechtzaal, in dewelke alle noodige stukken steeds worden voorgelezen en openlijk alles ten goede wordt beschikt. De Heer de Stuers, bedoel ik, is gewoon, wanneer het hem lust zijn kans waar te nemen om in het publiek wat te berde te brengen, maar weet overigens in den regel de gelegenheid, om geen rekenschap te geven van zijn daden, goed te gebruiken, want zijn eigenaardige pozitie van om zoo te zeggen onafzetbaar Minister van Schoone Kunsten, die zich aan het Parlement niet direkt behoeft te verantwoorden, brengt mee dat men dikwijls over zijn meeningen, of althans over

zijn beweegredenen, vrijwel in het duister blijft verkeeren Ook daarom echter is het boekske, dat de Heer de Stuers onlangs, ter gelegenheid van 's Heeren Cuypers' zeventig-jarig jubileum, over het leven van den hoogbegaafden bouwmeester in het licht gaf, van buitengewone waarde. Hier komt de waakzame ambtenaar niet even zijn vingers opsteken om een snedige opmerking in het midden te brengen, doch hier blijft de schrijver veertig bladzijden aaneen aan het woord, om een soort apologie te leveren voor den man, dien hij er roem op dragen mag, maatschappelijk tot zoo sterken steun te zijn geweest, dat men zelfs hun beider namen, waar het gold zekere herleving van de Nederlandsche bouwkunst aan te duiden, vaak samen heeft genoemd. Deze aflevering van de Mannen van Beteekenis bevat dus verklaringen die uit dezen mond van dubbel gewicht zijn.

Aan openhartigheid, waarlijk, mankeert het in het boekje dat Mr. de Stuers aan Dr. Cuypers wijdde niet. De beschouwing wemelt, niet alleen van stekelige alluzies (waarbij zelfs de eetlust van een der vroegere Rijksadvizeurs niet wordt gespaard), maar zij is ook vol van vrijmoedige, ondeugende en rake opmerkingen, en er worden vooral tamelijk kontinueel oorvegen in uitgedeeld. En dat niet alleen aan levenden maar ook aan dooden, want de wanbegrippen, welke omtrent het midden dezer eeuw ten onzent over architektuur heerschten, vindt men hier door den Heer de Stuers, met aanwijzing van feiten en namen, duidelijk in het licht gesteld, — of moet men zeggen in het zonnetje gezet?

Er is alleen in de losheid van beweging, door den allerminst uitgestreken auteur hierbij betoond, één ding wat onder de lezing op den duur mishaagt, — het is die hebbelijkheid om alle tegenstanders van den Heer Cuypers en van hemzelven

aanhoudend kortweg van wangunst, kwade trouw en kwade praktijken te betichten, — een wijze van zien welke wij ons liever beneden iemand van Jhr. de Stuers' opvoeding hadden willen denken. Evenwel, men kan geen vijf pooten aan een schaap verlangen, en waar er wel eens menschen zijn geweest die in den referendaris voor Kunsten en Wetenschappen iets te veel van een autokraat meenden te ontdekken, die zich gemakshalve van een verantwoording van doen en laten onthield, dient men het te meer op prijs te stellen, dezen man nu over een voornaam deel zijner bemoeiingen en inzichten zoozeer open kaart te zien spelen.

*   *   *

Wij voor ons, — want ieder heeft zoo zijn bizondere, desbelust stokpaardjes te betitelen, interessen, — wij zijn den Heer de Stuers bovenal dankbaar voor eene verklaring aangaande een punt, waarover hij tot dusver een volslagen stilzwijgen had bewaard. Deze uitlating, dan, die in een relaas over den bouw van het Rijksmuseum en de daardoor geleden aanvallen voorkomt, schrijven wij hier af:
„Eene kritiek welke meer de aandacht verdient, is die, welke „van de zijde van sommige schilders vernomen is omtrent de „wijze waarop Cuypers gemeend heeft de zaal te moeten in„richten bestemd voor Rembrandts Nachtwacht. Ook hierbij „was soms meer hartstocht waar te nemen, dan bestaanbaar „is met een conscientieuze beoordeeling; men heeft zich zelfs „laten verleiden om te beweren dat Cuypers voornaamste be„zorgdheid zou geweest zijn, niet het lot der schilderijen, „maar het architectonisch aanzien van het museum. Deze be„wering is volkomen ongegrond; zoo iemand, dan heeft hij

„met de grootste zorg bestudeerd, wat vereischt werd voor „een behoorlijke verlichting en tentoonstelling der schilde-„rijen en kunstvoorwerpen; hij heeft zelfs, vóór dat tot den „bouw van het museum overgegaan zou worden, een houten „gebouw opgetrokken en daarin proeven van verlichting ge-„nomen. Omtrent de waarde zelve der kritiek heb ik mij tot „nog toe onthouden een meening uit te spreken; de critici zijn „het onderling zoo oneens, dat het verstandig is te wachten.” In deze uitlating van den gezagvoerenden referendaris vinden wij dus min of meer de houding der Regeering over de plaatsing van de Nachtwacht en de tegen deze gerezen bezwaren omschreven, — en waar wij langen tijd eenigermate in den blinde voor deze zaak moesten strijden, en de voor het voortduren van den toestand eigenlijk meest verantwoordelijke Kommissie blijft zwijgen, is het ons aangenaam nu althans eenig houvast te vinden, waarmee verder te werken valt. En dan moet ons bij een nader beschouwen van ’s Heeren de Stuers’ verklaring allereerst een algemeener opmerking van het hart. Het is deze, dat de veelszins bewonderenswaardige mannetjeskerel, die nu al tweeëntwintig jaar onze officieele kunstbehartiging onder zijn veelal zegenrijke voogdij wist te houden, zoozeer gewend schijnt te wezen, in zijn dagelijksch bedrijf lieden aan te treffen die van toeten noch blazen weten, dat zijn loffelijk vertrouwen in eigen kracht wel onafscheidelijk schijnt geworden van de overtuiging, dat het heele land eigenlijk veel overeenkomst met een bewaarschool aanbiedt, tegenover welke men in geen geval de dwaasheid mag begaan de wezentjes die haar bevolken voor vol aan te zien. Het heele boekje over Dr. Cuypers draagt daar het kenmerk van. Om de verdiensten van den bouwmeester te doen uitkomen, bedient de schrijver zich meermalen van het signaleeren van een

soort van tegenstand, die niet altijd de kundigste noch ook de sterkste is geweest, doch welke het zeker het gemakkelijkst valt als absurd aan te wijzen. Het zonderlingste daarbij is echter dat de schrijver de inzichten van Dr. Cuypers en van hem zelf, door ze te midden van een zoo groote ideeënleegte te stellen, niet belangrijker, doch integendeel nietiger maakt, en dat hij bij het doen tronen van zijn held in een omgeving van zulke botteriken, het meest aan den éénoog denken doet, die in het proverbiale rijk der blinden zoo gemakkelijk koning speelde. En nu zouden wij, op gezag, nog wel willen aannemen dat de algemeene opvattingen over bouwkunst, tijdens het begin van Dr. Cuypers' loopbaan, inderdaad op een buitengewoon laag peil stonden, doch wat moet men dan wel denken van de vrucht eener opvoedende werkzaamheid van bijna een halve eeuw, wanneer deze in het algemeen niet wat beter besef en meerdere beschaving mocht wekken? En hoe moet de Heer de Stuers zelf wel over het nut zijner zending denken, wanneer hij wezenlijk meent, dat al zijn ijveren en zijn bestieren de zaken nog juist zoo gelaten hebben als toen hij Holland op zijn smalst ontdekte? Is dát de vruchtbaarste werkkring, die den vervuller zelf er van, na jaren arbeids, nog onmisbaar vindt, — en is dat de zegenrijkste ideeëndienst, die in een zoo groote spanne tijds eigenlijk nog niet eens een mondigen tegenstander wist te kweeken?

* * *

Het is waar, de tegen de Nachtwachtplaatsing aangevoerde kritiek wordt door den Heer de Stuers met wel iets meer onderscheiding behandeld dan de architekturale oppozitie, wier kracht volgens hem uitsluitend in intrigen en anonyme brie-

ven lag, maar opvallend is toch ook de poging om aangaande den ernst dezer kritiek eenigen twijfel te wekken. Er is in haar, zoo schrijft hij, meer hartstocht waar te nemen dan met een conscientieuze beoordeeling bestaanbaar is. Maar ik bid u, de bij de architekten zoo gaarne vermoede belangenhartstocht is in deze zaak toch zeker nimmer aanwezig geweest, — en pleit het overigens vóór of tegen het goed recht dezer kampagne, indien zij in hartstochtelijke vereering van Hollands grootsten kunstenaar haar eenigen grondslag vindt? Ook wij verstouten ons den Heer Cuypers voor een groot, voor een zeer groot kunstenaar aan te zien, maar zelfs aan de hand van 's Heeren de Stuers' duidelijke vingerwijzingen, zijn wij er nog slechts in gesterkt zijn beteekenis in de Nederlandsche kunst voor een relatieve te houden, terwijl toch Rembrandt al voorlang en allerwegen tot de grootste heroën der tijden gerekend werd. Neen, de bewering dat de architekt van het Rijksmuseum meer bezorgd geweest zou zijn voor het architektoniesch aanzien van het museum dan voor het belang der Nachtwachtverlichting, is niet zooals de Heer de Stuers verklaart volkomen ongegrond, en al heeft hij ook inderdaad met de grootste zorg bestudeerd, wat in dezen vereischt kon worden, hij vermocht die studie slechts te maken in de lijn van zijn opvattingen en naar de mate van zijn talent, waarin voor een intiemer begrijpen van Rembrandts kunst gebleken is geen plaats te zijn. Wij denken er niet aan den wijzen bouwmeester van plichtverzuim, lichtvaardigheid of vooroordeel te beschuldigen, maar met het rezultaat zijner goede bedoelingen vóór ons, beschuldigen wij hem loyaal van een grove fout, van een kunstenaarsfout, zooals ook een zeer groot en achtenswaardig man die maken kan, maar niettemin van een kolossale fout.

Met de mate van voorstudie en met den goeden wil in dezen hebben wij eigenlijk weinig uitstaande, — maar wij hebben te maken met het feit eener jammerlijke dwaling. De Rembrandtzaal, er moge nog zooveel goede wil en moeite aan besteed zijn, *is* een failure, en het is geenszins gebleken dat de kritici het daaromtrent onderling oneens zouden zijn, al zijn er onder de schilders wel die, tegenover de halsstarrigheid der gestelde machten, aan een radikale verbetering zijn gaan wanhopen. Maar het staat vast dat de artiesten die van Rembrandt houden, voor wie Rembrandt, en ik meen dat ik meer dan de Heer de Stuers met dezulken heb verkeerd, werkelijk de hoogst denkbare apotheose van hun eigen Hollandsch voelen is, de Nachtwacht in haar tegenwoordige woonplaats niet weder kunnen vinden. De Rembrandtzaal in het Rijksmuseum wordt door de minnaars der Hollandsche schilderkunst, ook uit het buitenland, met droevige eenstemmigheid als mislukt beschouwd.

*　　　*　　　*

Hoe is het aan te nemen dat iemand die uitbundig geprezen wordt voor zijn kerkenbouw, niet berekend zou zijn voor een museum, komt de Heer de Stuers ergens in zijn boekje den lezer, met een beroep op het gezond verstand, triomfantelijk als vraag voorleggen. Doch niets is aannemelijker dan deze mogelijkheid, veroorloof ik mij daartegen in te brengen. Evenals Molière een onverbeterlijk blijspel wist te komponeeren maar waarschijnlijk geen tragedie had aangekund, evengoed als men van Beethoven niet bij uitnemendheid een luchtigen wals zal verwachten, evengoed als Goethe er geen minder goed schrijver om is, aangezien hij wellicht in gebreke geble-

ven ware een stichtelijke meditatie te schrijven, evenals men van Michel-Angelo geen landschap vol teedere droomerij, noch van Corot zware plastiek zal verwachten, evenzeer is het denkbaar dat een bouwmeester nader staat tot het koncipieeren van paleizen dan van kerken, en omgekeerd. „Zijn „dan niet constructie, architectuur en decoratie zoowel bij „burgerlijke als bij kerkelijke bouwkunst aan dezelfde wetten „en beginselen gebonden", zoo dringt Mr. de Stuers nader aan. Zeker, antwoorden wij, maar diezelfde konstruktieve beginselen hebben daarom niet in volkomen verschillende gevallen tot dezelfde effekten te voeren, en dit is het wat de verdediger hier te zeer voorbijziet. Een koncertzaal behoort ongetwijfeld, evenzeer als welk ander gebouw ook, zuiver gekonstrueerd, en naar de uit die konstruktie voortkomende vormen versierd te worden. Maar al ware zij dat nog zoo zeer, en zij had geen akoustiek, zou zij dan te redden wezen door op de verdere deugden van haar fraai samenstel te wijzen? Welnu, evenzeer als de muziek moet kunnen klinken in het voor haar gebouwde huis, evenzeer is er voor een museum iets voorop te stellen tot het verkrijgen waarvan geen deugd of waardigheid van konstruktie of symbolische ornamentiek volstaat, iets heel eenvoudigs, voor de hand liggends, onmisbaars, en wat ik zou willen noemen de sfeer die voor het omhuisde kunstwerk past. Die sfeer te scheppen is zeker niet een zaak van zoo eenvoudige logika als de absolute grondwaarheden der bouwkunst dat, indien men den Heer de Stuers gelooven mag, wel zijn, maar tot het kunnen scheppen van zulk een sfeer behoort bovenal een voor het te eeren kunstwerk aanwezig zijnd sympathiek gevoel. De Heer Cuypers nu, moge met de hand op het hart kunnen verklaren de Nachtwacht te bewonderen, wij schilders, die er wel nader aan zul-

len staan — evenzeer als wij de dingen die den bouwmeester ingeboren zijn minder van huis uit bevroeden, — wij schilders zeggen, dat hij de voor de Nachtwacht noodige sfeer niet begrepen heeft. Het mag op zichzelf beschouwd dan een mooie zaal zijn, maar voor het tot zijn recht doen komen van dat wonderlijke hooglied van gesmoorden rijkdom en uitstralende gebondenheid, deugt die pompeuze vallichtomgeving allerminst. Dit is misschien geen zaak van praktiesch gezond verstand, maar het is er eene van een begrip dat den schilder, den Hollandschen schilder, zoo fondamenteel is als het tweemaal twee voor den cijferaar. Het is mogelijk dat de referendaris het niet vat, maar de Heer de Stuers, die een scherpzinnig vorscher, een liefhebber van veel kennis, een bewindsman van groote wilskracht, een verzamelaar van veelzijdige neigingen is, kon in dit geval het ééne noodige wel eens missen zonder het misschien zelf te vermoeden. Bij al zijn groote verdiensten moet men toch zeggen, — en de gansche toon van zijn waardeeren van Dr. Cuypers komt het nog eens bevestigen, — dat deze kunstbeschermer, hoe aardig hij ook kan teekenen, al luttel van den werkelijken kunstenaar in zijn natuur heeft, en dit wel zoo weinig, dat hij nauwelijks schijnt te beseffen wat hij derft, en, gewoon als hij is wat buiten zijn ideeënkring valt te minachten, in casu de door hem onbegrepen artiestenkritiek op de Nachtwachtplaatsing, mede niet zonder hooghartigheid van zich af schuift. Te goeder trouw, ik ben er zeker van, — maar ook te goeder trouw worden door kundige lieden grove feilen begaan, — en b.v. voorbij te zien dat een man als Jozef Israëls honderdmaal beter dan een leek verstaan zal wat aan Rembrandt toekomt, is al van een bijna onbegrijpelijke blindheid. En te trachten uit de mogelijke tegenspraak van enkelen onder het gilde, — waar zijn een aantal zelfs gelijkgezinde

menschen het ooit geheel letterlijk eens? — een harnas voor Dr. Cuypers te smeden, is zeker al een heel zwakke verdediging. Een verdediging trouwens die zooals veel in het boekje waarvan wij uitgaan, den bouwmeester zelf onwelkom moet wezen, en die ten slotte toch ook niet baten kan, want allengs bewuster en altoos sterker is in de dertien jaar sedert het Museum geopend werd het besef geworden dat de toestand zoo niet blijven kan.

Wie weet dan ook, of bij het voortdurend wassen van den stroom, de Heer de Stuers, die zich in deze aangelegenheid toch opvallend koncilianter toont dan in menig ander geval, zelf nog niet eens over de brug komt, en al is in deze bizondere zaak hij het niet zoozeer die de lakens heeft uit te deelen, zijn beproefde stuurmanskunst aan een eindelijke oplossing ten dienste stelt. Ongetwijfeld heeft deze sterke man aan zijn land een gansche rij van gewichtige diensten bewezen, maar die grootste diensten, welke in het edelmoedig opofferen van gelijkhebberij en vooroordeel gelegen zijn, heeft hij wellicht nog iets te zelden betoond, — en de schoone kans op zulk eene overwinning op zichzelven, gunnen wij den al zoo vaak viktorieus gebleven referendaris van ganscher harte.

*   ⁘   *

In het staatkundige beleven wij op het oogenblik weder eens een nieuw getij. En al is voor den Heer de Stuers het gevaar van een ministerie-Lohman, dat de bakens wel eens te zijnen nadeele kon hebben verzet, nu afgewend, en al blijft hij dus voorloopig weder ongeveer de feitelijke Minister van Schoone Kunsten, het kon toch wel gebeuren dat er uit deze veranderingen nieuwe verhoudingen werden geboren, — en het

spreekt toch maar niet als vanzelf, dat deze referendaris voor de dingen die hem aangaan, alle opeenvolgende Ministers zoo maar weer in zijn zak kan steken. Althans van den nieuwen premier, voor wien kunst een punt van werkelijke genegenheid is, ware het niet ondenkbaar dat hij per slot eens een nieuwen koers kwam bevorderen. En al staat het op het oogenblik feitelijk aan de Amsterdamsche Kommissie van Toezicht op de Gemeenteschilderijen om met een voorstel aan te komen, van den Haag uit zou men er toch veel aan kunnen doen de gewenschte entente uit te lokken.

Alleen, de zaak dient dan eindelijk ook eens in vollen ernst en met voorbijzien van alle persoonskwesties onder de oogen te worden gezien, wil men tot een oplossing kunnen geraken. En waarlijk men moest dan toch ook begrijpen, dat dit niet een aangelegenheid is van een departementsbelang, maar dat onze gansche nationaliteitskwestie er in haar werkelijkste wezen in wordt geraakt.

Want verstaat men de waarde van ons volksbestaan wel altijd genoeg?

Zijn wij in de rij der volkeren werkelijk nog een volk van veilige onafhankelijkheid, zoo wordt dikwijls gevraagd, — of blijft de kans daar, dat wij te eeniger tijd door welken politieken gulzigaard ook zullen worden opgeslokt, en dient men dit gevaar niet door beter legerorganizatie, beter bewapening, beter verdedigingslinie te verminderen of te keeren met alle krachten?

Het beste antwoord op deze vraag ligt, geloof ik, vlak ergens anders dan men het gewoonlijk zoekt.

Mij dunkt, zoolang een volk niet met kanonnen of bajonetten maar met hooger uiting een eigen leven toont, — zoolang het kan blijven wijzen op de krachtige geestelijke manifestatie van

een uit eigen bloed en op eigen bodem gewonnen en getogen groote kunst, — en zoolang het toonen zal dat hoogste goed te eeren en te verstaan, — zoolang, maar tot zoolang ook alleen, geeft het de deugdelijkste, de eenige bewijzen van een onafhankelijk bestaan, dat door geen soldaten of grensregelingen kan worden uitgewischt, omdat het ras blijft leven niet uit afkondigingen of traktaten, maar uit zichzelf, uit eigen bloed alleen.
Het beste, het eigenste, het werkelijkste waar Holland op kan wijzen is zijn kunst, en Rembrandt was de grootste van hen die haar deden tieren.
Wij zijn een klein volk, waar Jan Salie te veel onder sloopt, maar Rembrandt is en blijft ten slotte ons beste bolwerk, onze mooiste vrijbrief, doch dien wij dan ook wel zullen doen ongeschonden te bewaren.

OUD-NEDERLANDSCHE KUNST

PIETER DE HOOCH

Daar woont een kleuring die geen kleuren duldt,
In 't steil vertrek, vol propere glazuren;
De dingen staan, van koelen glans omhuld,
In 't staâg gemurmel van gelukkige uren.

Bezijden komt de zon een blank verguld
Uit glanzing van albasten tegels puren,
En kaatst die garven licht op trouwe muren,
En houdt de lucht van goudgezweem vervuld . . .

Der levenlooze dingen heimlijk leven
Heeft stemmen aan dit stille huis gegeven,
En zoet is hier het luistren naar den tijd.

Want in de kalme rimpling dier geluiden,
Die op gelatene gedachten duiden,
Draagt elk moment een âem van eeuwigheid.

AERT VAN DER NEER

Op flonkrend parlemoer geschubde luchten,
Praalt het geboomte in vlinderfulpen luister,
Als donker kantwerk, dat in spits gefluister
Zijn teekning tipt om sluimrende gehuchten . . .

Spelende schijnsels, die het licht ontvluchtten,
Lonken uit honken van gesmolten duister,
En langs de kartling van het loover suist er
Smijdig gekweel van zwatlende geruchten.

Zoo was Uw wereld : dorpen, beemden, vlieten,
Zwijmend in 't zoete van een koestrende' avond . . .

Het leven, duikend in geheim genieten,
En 't helle van den dag in schroom begravend . . .

De ziel, die stroomen schittrens dorstend lieten,
Zich in 't getwinkel van haar droomen lavend.

AELBERT CUYP

De landen liggen in een gulden sluier,
  Waardoor de dag doorluchtig heen komt groeien . . .
Daar laat de lodderige vonkenspuier
  Gloedlonken langs de vochtige aarde stoeien!

Het leven jubelt in dat lichtgeschuier,
  Weelde doorbonst de lucht, — zie stoere koeien
Zwelgen die zatheid binnen, — vol van uier
  Staan zij haar vruchtbaarheid omhoog te loeien.

Gelijk de bronnen in de beken stieren,
De beken samenzwalpen in rivieren,
  En de rivier in bare zee vervloeit, —

    Zoo stevenen de malsche gouden schichten
    Nu saam in breede golvingen van lichten
  En 't wijd heelal ligt van geluk doorgloeid!

FRANS HALS

Hoe feest het leven in die vieve kwanten,
   Waar ze in hun vendeltrots zoo zwierig tronen, —
   En 't lekkre licht roemzoemt hun langs de konen,
En slaat en schatert licht naar alle kanten!

Sabelend klateren de triomfante
   Kleurhoogsels door die koele en blonde tonen;
   En feestend gaan, in zwiepende patronen,
De teeknende ombers los, met hun trawanten . . .

't Is àlles feesten: feest in elke plooi
   Dier open tronies van gezond gebindte, —

Flitsen en feesten in den vluggen gooi
   Van vlaggen, mouwen, kragen, sjerpen, linten,

Feesten alòm, in 't smijdig bloeiend mooi,
   Dàverend uit die glorieuze tinten.

AELBERT CUYP

Aan mijn vader ter gelegenheid van zijn
tachtigsten geboortedag, 29 Sept. 1897.

Bedrieg ik mij niet, dan behoort Cuyp tot de in zijn vaderland minst bekenden der Oud-Hollandsche schilders. Niet dat zijn naam ons niet gemeenzaam zou klinken, of dat wij ten onzent alle gelegenheid missen uiteenloopende stalen van zijn verscheiden kunst te leeren kennen. Verre van dien, maar wie de Engelsche verzamelingen niet bezocht, kan, meen ik, nauwelijks recht begrip hebben van de werkelijke beteekenis van dezen grooten schilder. In de dagen toen daarginds, gedeeltelijk gebazeerd op lang schuilgegane Nederlandsche tradities, een groote landschapschilderkunst opbloeide, hebben, één van zin met de kunstenaars, die aan de schilderijen uit onzen glorietijd hun hart ophaalden, de Engelsche verzamelaars de mooie Hobbema's en Cuypen tot zich getrokken, en waar de meestbegeerde stukken van dezen laatste bij scheepsladingen over het Kanaal werden gevoerd, was het om zoo te zeggen vooral het grut wat van hem achter bleef. Zoo is hij ons inderdaad bijna een vreemdeling geworden. Rembrandt, Frans Hals, van der Meer, om alleen van de grootsten te noemen, wie ze in hun kern wil leeren verstaan, dient daartoe nog altijd naar Holland zelf te trekken, — den echten Cuyp zou men tevergeefs komen zoeken in zijn berooid vaderland.
En dit is niet alleen tot onze schande, maar ook tot onze schade, want in zeker opzicht behoort Cuyp door ons inderdaad naast de drie genoemde grootmeesters te worden genoten. Zoozeer bijkans als zij het doen, staat hij, wanneer men hem in zijn

volle kracht leert kennen, ganschelijk boven den kabinetkunstsmaak van de atelierschilders, en als bij weinigen gaat er door zijn beste openbaringen een frisschen adem van een eeuwige jeugd.

Cuyp had — kenmerk van den werkelijken meester — zijn eigen sfeer, zijn ten eenenmale eigen tonaliteit, waarin hij zich met volkomen zekerheid bewoog, en in dat opbouwen van het landschap uit den geamberden toon eer dan uit de teekening, in dat ondergeschikt houden ook van de kleuring aan de lichtharmonie, in dat met vastheid en op zijn tijd toch met groote teederheid boetseeren in het luchtruim, staat hij nader dan misschien één der oude landschapschilders aan het zien en voelen van velen in onzen tijd.

Cuyp dan ook, kon zich veilig verlustigen in het vlottende schouwspel van de trillende lichtgolvingen der vrije natuur, zonder gevaar te loopen in het schilderend zich laten gaan, de belangen van de werkplaats te verwaarloozen. Het bedrijf was hem van huis uit eigen. In den reuk van de verf was hij opgegroeid. Zijn vader was reeds een baas in zijn vak en een die, waardig leerling van den veelzijdigen Bloemaert, omtrent alles aandurfde. Drie ooms, onder welke vast een met eere, dienden het gilde, en tot zijn grootvader toe wordt reeds als een nijver en geacht ridder van den kwast genoemd. Het schilderen zat bij deze lieden in het bloed, en wat zij deden en voelden, voelden en deden zij als schilder bovenal.

Hij voor zich stond waarlijk voor niets, en omvademde om zoo te zeggen alles wat de zichtbare wereld aanbiedt. Menschbeeld en beest, landschap en interieur, water- en ijsgezicht, zonneschijn en maneluister, stilleven en woelige stoffage, het kwam alles binnen zijn kring te vallen. Er was geen schilderveld genoeg voor zijn voortvarendheid met het penseel, en niet beter

bij de hand hebbende, doschte hij de wanden van zijn woonkamer uit met groote gezichten op zijn vaderstad in grisaille, versierde hij de deuren van een ingelegd kabinet aan de binnenkanten met fantastiesch schilderwerk, smeerde hij voor een wijnkooper van zijn kennis dapper een dubbelzijdsch uithangbord op koper aan, of draaide hij in boerderijen uit de streek onbehouën-weg levensgroote mansfiguren op grove deuren, de dwarsklampen niet tellend die zijn geïmprovizeerd paneel onderbraken. Zooals hij treilde en zeilde was hij een schilder van nature, die geen mensch te behagen, geen smaak te gerieven zocht, en wien geen eer, geen nood, geen zelfbehagen aan het werk dreven. Hij was alleen maar een zeldzaam kompleet type van dat ras, dat, niet veel verder dan tusschen Maas en IJsel genesteld, plotseling, men weet niet hoe, zonder bedenken, al wat los en vast is schilderde, zooals anderen bij Gods genade zingen uit volle keel, en dat, de klassieken op stal latend, met bloot een stuk papier en een pijp bergkrijt gewapend, den boer opgaande, zijn eigen weg naar Damaskus gevonden had.
Hij intusschen had weinig meer van dat driftige, dat versche ontdekkingen wel plegen aan te steken. Boheemsche opvattingen van het kunstenaarsleven was men in zijn familie te boven. Schoon van nature bloedrijk, handelde hij uit bezonken neigingen; hoewel tuk op nieuwe veroveringen, zou hij er wel op passen niet op den hol te slaan. Zijn gezichtsveld was rijk en wijd maar klaar, zooals zijn gave schildertrant ten volle buiten het zoeken naar het armelijke, het onderkomene, het pikante, het pittoreske omging. Want geen landschapschildering die minder naar de lamp riekt, en verder dan de zijne blijft van alle spel. Niets dat hem vreemder is dan overbeschaving. Een pummel, met dat al, ziet, voelt, schildert zoo niet.

Daartoe verleid door het aantal jachtgezelschappen en heereboottochten die hij met blijkbare kennis van zaken afbeeldde, misschien ook door de wetenschap van zijn omgang met en van zijn huwelijk in voornamer kring, en van de meer en min aanzienlijke betrekkingen die hij bekleedde, en mede zeker door het feit van zijn waarschijnlijk verblijf houden op Dordwijk, heeft men Cuyp wel als een soort van buiten het eigenlijke gild staanden landedelman voorgesteld, — ten onrechte, in zooverre namelijk, dat de gedistingeerde liefhebberigheid welke men den ras-schilder daarmee toekent, hem weinig eigendommelijk was. Een heer bij uitstek was deze wakkere klant gewis ook niet. Een boer dan? vraagt men wellicht. Een heereboer, zou ik zeggen, zooal zeer zeker niet van pozitie, dan toch van sentiment. Evenals van Millet verteld wordt, dat hij met zoo vaste hand als de bedrevenste ploeger het kouter door de voren wist te sturen, zoo stelt men zich voor, was al wat hof of boerderij aanbiedt, hem familjaar als eigen huisraad. Een paard kon hij optuigen, een koe kon hij melken, een fuik kon hij uitzetten, een schuit kon hij zeker sturen als de beste; want bij de groote uitgebreidheid zijner stoffe is dit opvallend, dat hij al wat hij schildert, niet slechts als een uiterlijk aanschouwer, maar vanzelf vertrouwelijk schijnt te kennen, zooals men alleen de dingen waar men dagelijks mee omgaat voor oogen heeft.

Bovenal was hij een groot liefhebber van beesten, welker verschillende eigenaardigheden hij op zijn duimpje kende. Zijn vee is levend als dat van geen ander, en men zou Ruskin, die idealistiesch blageerde dat Cuyp geen koeien kon teekenen, wel veroordeeld willen zien zijn leven lang op een van 's meesters O. I. teekeningen in het Britsch Museum te moeten turen, om zoo te leeren beseffen, hoe die dieren van stoere konstruk-

tie en vette modeleering, die zoo onverbeterlijk op hun pooten staan, door niemand gemeenzamer in heel hun organisme gevat zijn. Blijkbaar heeft Cuyp al het gedierte om zich heen als goede kameraads aangezien. Een oude eend met zorg door hem gekonterfeit, kreeg op het bewuste schilderstukje er een gelegenheidsversje bij toe, al haar wederwaardigheden vermeldend, en later werd dit rijm nog met een vriendschappelijk grafschrift aangevuld. Wie dat doet, moet hart voor zijn beesten hebben gehad. Zoo beschikte hij, stelt men zich voor, over een stal, waar hij de kloeke koebeesten, die hij, hetzij afzonderlijk, hetzij in komposities naschilderde, maar voor het uitzoeken had. Zoo was hij thuis in eendenkooi, volière en hoenderhof, en wegwijs in de stoeterij waar de stoute blessen en de appelgrauwe schimmels werden gefokt, welke hij herhaalde malen en met bizondere voorliefde op de uitnemendste wijze portretteerde. Hij kent het land en de sloten en de velden, en voelt de luchten en vergemeenzaamt zich met het vee, en hij ging niet naar buiten om, al was het ook maar bij gelijkenis, op den akker te slapen, zelfs niet om er den lieven langen dag te verdroomen. Soezend neerzitten was zeker zijn voorkeur niet, en al kon hij een geval desbelust doorgronden als een specialist, en was zijner breede rustigheid alle gejaagdheid vrij, hij was er de man niet naar om lang bij een en hetzelfde punt stil te staan. Op een zijner stukken vindt men op een voorgrondheuvel, een als ruiter uitgedoscht heer naar het in den achtergrond voor zijn oogen uitgestrekt landschap zitten te teekenen, terwijl een wachtend daarbij staande knecht twee rijpaarden: dat van den teekenaar en het zijne, bij de teugels houdt, — en met reden meent men in dien landschap ontginnenden toerist-schilder Cuyp zelf, zooals het hem op zijn studiereizen ging, te mogen herkennen. De zon zag hij

gaarne telkendage op versche beemden schijnen, en als hij den stroom dien hij als jongen, in het schuitje van van Goyen gaand, al bevaren had, en waar hij later half op leefde, langs keek, werd hij telkens verlokt tot nieuwe tochten, het land in, de Maas op, Nijmegen voorbij, tot naar de heuveliger streken waar zijn grootvader was vandaan gekomen.
Die kloeke geest van verderstrekkend onderzoek, die degelijke univerzaliteit is er ten overvloede om de macht van zijn grootscheepschen aanleg te bewijzen. Zoo hij al een bepaald evenwicht wist te handhaven, bedaard in den tammen zin ging hij niet te werk. Karakteristiek misschien voor zijn bloedgesteldheid is het, zooals hij uit overmoed van schier baldadigen levenslust, de rokken van zijn melkmeiden of de baatjes van zijn manslui met een schaterend scharlaken kleurt, dat men bij niemand anders vindt, en dat rauw afsteekt bij het beter toebereide rood zijner geraffineerder tijdgenooten, bij het rood van den vroegen Maes, van van der Meer of van de Hooch, en dat men als het boersche rood zijner koebeesten in de tweede macht opgevoerd zou willen aanduiden.
Alles zwelt in Cuyp van landelijken levenslust, en zelfs al op zijn eenvoudig met bergkrijt gedane, of op O. I. lijnen luchtig gerehausseerde schetsboekbladen, komt dit sprekend uit. Of hij een kerkgebouw, een os, een enkele plant, een vergezicht, een paar honden, een stroomend water, een boschpartij, een stadskijkje of een pittoresk geval om een molen heen teekent, het schijnt altemaal doorsijpeld van milde levenskracht. Op sommige van die met enkele sapjes aangewassen teekeningen, voelt men het koeltje om de ooren, de lekkere ziltheid in de neusgaten, de opwekkende kracht van het buiten in de aderen. En opmerkelijk is het daarbij, en in heel zijn werk, hoe bij al dat overvloedige zijn stijl toch beheerscht is, beheerscht

echter zonder eenig spoor van systeem, — want bij hem geenerlei leer die de natuur verdrukt, en geen natuur ook die zich tot kenbare leer kristallizeerde. Als men het vaak te opzettelijke van zijn donkere distel- of koolbladrepoussoirs daarlaat, beweegt hij zich met volkomen vrijheid in het vierkant. Niemand die minder dan hij een lucht — en in zijn wolkendessins is dan ook de grootst mogelijke verscheidenheid op te merken — naar vooropgesteld begrip van regelmaat komponeert, en die toch beter dan hij het evenwicht bewaart, en de illuzie geeft van een eindeloos zwerk, zetel van onuitputtelijk licht. Trouwens ook als hij een effen uitgestreken hemel schildert, hoeveel rijper, aaneengeslotener van lichtatmosfeer is die toch, dan bij schier elk ander. Geen enkele der oude Hollanders die, en dat ganschelijk zonder saus, zoo harmonieus geënveloppeerd is als hij. En zoo druk ook kan het op zijn tafereelen niet worden, of die sfeer blijft gebonden. Als het Rubens overkomt dat hij een groot landschap borstelt waar van alles in gezet is, meent men een oordeelsdag of voor het minst een aardbeving bij te wonen. Zoo echter kan Cuyp, wiens natuur overigens voor die van den geweldigen Vlaam in overvloed nauwelijks onderdoet, zijn landschap niet bevolken, of het blijft een beeld van harmonieuze vreedzaamheid, een, wel verre van naar nymfen te rieken, opwekkend Arcadië. Maar een Arcadië dat hij aan de Merwede van aangezicht tot aangezicht had gekend, en men moet misschien vertrouwd zijn met die wandelingen op het Dordtsche eiland, om de stad heen, vertrouwd met Eikendonk en met Krispijn en de Watermolenwei en het Weeskinderendijkie en de Mijl, om goed dien eigenaardigen gulden sluier na te voelen, die daar bij ochtend- en avondstond zoo vaak over de landouwen ligt gespreid, en die de bewoner van het Torensteedje over al

zijn werk heeft uitgegoten. Van zijn zon althans zullen de Engelschen zonder spot moeten toegeven, dat zij buiten Holland nooit geschenen heeft, want aan gene zijde onzer dijken had hij dat blonde lustoord niet kunnen vinden van met malschen damp van vette polders heel doorwasemde landouwen. Men moge lakend kunnen opmerken dat het nuchtere kaas- en broodvolk voor de zegeningen van den uchtend geen beter spreekwoordelijken lof te vinden wist, dan den materieelen, dat hij tot geldelijke welvaart den weg wees — Cuyp althans kan men niet verwijten dat hij voor het onstoffelijke goud dat de morgenstond in de streek zijner inwoning zoo bizonder ademt, geen open oog heeft gehad. Zijn ochtendschijn is een blijde levensbode, en vervult de lucht met een kreet van verrukking om de alom zich kond gevende wedergeboorte.
Zijn zon is er niet om pittoreske spelingen aan te brengen, zij glipt niet en tipt niet, maar doorvonkelt heel de bonzende lucht. Het geboomte is hem ondragelijk dat den luister des hemels niet scheutig genoeg doorstralen laat, en de heuvelen in den achtergrond zijn slechts aangebracht om het licht onder nieuwe glooiingen op te vangen. Door zijn weilanden en over zijn watervlakken zwelt een breede juichtoon voor het klare, volle, gezonde bestaan, dat al wat leeft uit den adem van die malsche dreven als met wijde neusgaten opsnuift.
„De stroomen geven slib en koesteren de gronden . . . .”
En de schilder drenkt het altegader met zijn eigen koesterenden levensmoed. De figuren gaan door zijn landschap als onder den indruk van een zegenrijke wijding, in den luister van het alomvademend pastorale. Het geboomte trilt en wuift, de hemel straalt, en alles juicht blijmoedig mede van dien
„. . . . frisschen geest, die hier den mensch bejegent,
„Het aangezicht verquickt, en alles streelt, en zegent”.

Het is als een hymne van geluk, waarin zelfs de beesten deelen. Aan die beesten trouwens, aan zijn koeien vooral, weet hij een ongemeene waardigheid te verleenen, en wel is men bij die machtige dieren, die den wind zoo fier om de koppen doen gaan en het water dan zoo voornaam langs hun voeten laten plassen, verre van die voor schildersgebruik fluweelig pasklaar gemaakte koebeestjes van Adriaan van de Velde, zooals ook zijn paarden, wier kloekheid twee eeuwen na hem den ruiterlijken Géricault uit den slaap zouden houden, hemelsbreed van de nette salonpaarden van Wouwerman verschillen. Zijn koeien zijn ook niet de soezige lobbessen, die enkel bruutweg vreten en herkauwen, — het zijn de stoutgebouwde wezens, die hun snoeten loeiend de lucht insteken, als gingen zij mede op in het weidsche van dat blakende buiten, — zij staan de majesteit van het heelal in zich op te zuigen. En de meid, die den overvloed van melk in de blinkende koperen kannen giet, schijnt met het zog van gigantenrunderen om te gaan, zooals de stad, onder welker rook de melkbocht ligt, van schier bovennatuurlijke welvaart blaakt.
Want er mocht dan in dat Dordrecht, waarvan hij het sprekende lichtbeeld zoo gaarne tegen den horizon verpaste, al ellende wonen, mizerie als waartoe de schilder zelf het Heilige Geest- en Pesthuis mede te beheeren vond, — er mocht onrecht tieren, waarvoor hij in de Hooge Vierschaar zitting had te nemen, — er mocht in de kerk, die hij als diaken en ouderling bediende, partijstrijd woeden, welke door al het gepraat der Dortsche Santen niet beslecht had kunnen worden, — hij, de stadgenoot der geduchte Oranje-bekampende broeders, scheen van den Prins geen kwaad te willen weten, hem was het daar binnen der Witten woelige veste al pais en vreê, al botertje tot den boom, — in de dracht van zijnen geest zag

hij dien massalen gordel van huizen en gebouwen langs zijn Merwe als een onaantastbaar bolwerk van Hollands macht en welvaren, en anders niet.
Er hangt in Londen een door Cuyp geschilderd portret, dat, dunkt mij ieder die den meester begrijpen wil, moet boeien. Het is een breed gebakkesde, ietwat gedrongen manskop, stomp van neus, stug van snor, stevig van kinnebak; een baas als een boom, niet licht te bezeeren, die een beetje koeiachtig, maar in den grond toch heel wijs uit zijn oogen ziet, en dan met vasten blik, niet zonder voornaamheid, u in de uwe kijkt. Zeker, een portret van Rembrandt peilt dieper, maar breeder geest spreekt er amper uit. Dit uit de volle verf, in spanning en trekking van huid, in formatie van oogkas, voorhoofd en kakement door een volleerd portrettist volkomen gemodeleerd schilderij nu, moge ons dan al niet, gelijk men vroeger dacht, des schilders eigen tronie te kennen geven, wat hij ons daarin van dien man vertelt, laat den indruk voor een goed deel onwillekeurige autobiografie te zijn; althans moet dit, zoo al geen man volkomen naar zijns gelijke, er wel terdege een naar zijn hart geweest zijn: een man van breeden grondslag, minder belangwekkend om mooie trekken, dan om de vigueur immers van zijn gansche verschijning.
Want ook Cuyp zou men kwalijk beoordeelen, wanneer men zijn bekoorlijkste trekken met zorg in het licht wou stellen, wanneer men de fraaiste, de geacheveerdste zijner kabinetschilderijen zou samenlezen en uit zulk een wel gezifte keurkollektie des schilders waarde wilde meten.
Het is niet het vangen van een gekoncentreerd geval in een vleiend beeld, waar het hem om te doen was. Men moet hem nemen naar den kerel die achter dat gansche oeuvre steekt. Ofschoon hij uitvoerig zijn kon als de beste, ontleedt Cuyp

niet, — hij vat saam, hij is bovenal de man van den vollen greep, en zoo wil hij zelf ook genomen worden. Al overtreft hij slag op slag geijkte specialiteiten in hun eigen genre, hij doet het altijd met op eigen beenen te blijven staan. Al zijn Dordtsche gildebroeders omtrent: zijn oom Benjamin, Lesire, Bol, van Hoogstraten, Maes, Levecq, de Gelder, werden vroeger of later meer of min door Rembrandt op sleeptouw genomen, — hij alleen hield een breed vaarwater voor zijn eigen en waar geen ander zich in wagen zou.
Cuyp bezat ongetwijfeld niet de diepzinnigheid van Ruysdael, de fijnbesnaardheid van Hobbema, het teedervloeiende van Van der Neer, of het fijn doordringen van de natuur, dat Potters beste werken adelt. Maar in het natuurlijk omvatten was hij niet alleen den laatste de baas, en op zijn beurt beschikte hij over iets dat geen van hen allen eigen was, want guller landschappen van opwekkender levensmoed zijn misschien door niemand ooit geschilderd, — en zoo het altegader ietwat zware kost was welke hij bereidde, het was klokspijs als ik het wel mag zien. Op den keper beschouwd plegen zijn tweede plans te heel te zijn, maar die heelheid lost zich in het overzien van het schilderij gemakkelijk op tusschen het robuuste voorplan en den trillenden achtergrond. Zijn groote stukken kenmerken zich vaak door iets plomps, maar niettemin doet hij het er mee, weet hij er in te zeggen wat hij beoogt, leggen zij op onmiskenbare wijze zijne forsche aandoenlijkheid bloot. Hij doet daarin denken aan die zwaar gebouwde menschen, die zich in hun groote lichamen toch zoo gemakkelijk weten te bewegen, dat men zich verbaast over de lenigheid van die massieve ledematen, over zoo rustigen gang onder zulk een zwaren last.
Uit een Engelsche privaat-verzameling is mij zoo een rivier-

gezicht van Cuyp bijgebleven, verwant aan ongeveer het eenige eerste-rangschilderij, dat men tot voor kort in Holland nog van hem vinden kon, een tafereel, waarop een groot, vlak in de lucht stekend sprietzeil van een plomp schip, in prachtige smijdige toonvastheid tegen een effen stuk lichtende lucht staat uitgeschilderd, zoo globaal, zonder leeg te zijn, neen juist met zoo gedegen volheid, dat er in den gang van het forsche, door drokte van schuiten en touwen omstuwde vaartuig iets waarlijks solemneels komt.

Onder zulke staatsie moet Cuyp zich hebben thuis gevoeld, in die sfeer zal hij het gretigst hebben geademd, — en als ik de kunst van dezen magistralen schilder in mijn verbeelding zoek te omspannen, is het mij of ik hem als den gezagvoerder van zulk een zegevierend schip, onder welig stralend licht, met breedgezwollen zeilen, de haven van het geluk statig zie binnenstevenen.

EEN INLEIDING TOT REMBRANDT

GESCHREVEN VLAK NA DE AMSTERDAMSCHE REMBRANDT-TENTOONSTELLING IN 1898.

Wir läugneten die Möglichkeit nicht solche Verdienste näher zu erkennen, sie zu begreifen, mit Einsicht zu beurtheilen; aber diess behielten wir uns für spätere Epochen vor: gegenwärtig wollten wir nur freudig theilnehmen ... und, bei so grossem Genuss, an dem Manne, der ihn uns gab, nicht forschen und mäkeln, vielmehr that es uns wohl, ihn unbedingt zu verehren.

Wahrheit und Dichtung.

Ter gelegenheid van het vierhonderdjarig herinneringsfeest van Hans Holbeins geboorte, had men verleden jaar te Bazel een hem geheel gewijde tentoonstelling ingericht, welke ongetwijfeld de moeite eener reize derwaarts loonde. Wanneer er de Holbeins welke men ook op gewone tijden in het Bazeler muzeum zien kan, en daaronder vooral het Lijk van Christus en het Portretstuk van 's meesters vrouw en kinderen, al het schoonste van de tentoonstelling bleven uitmaken, zoo vond men er toch ook naast eenige van buitenaf gekomen, meer en min belangwekkende schilderwerken en teekeningen, een groote verzameling reprodukties van bijna zijn geheele oeuvre, en bood dusdoende het geheel den bezoeker een zeldzame gelegenheid, zich met de geaardheid van den perfekten portrettist van nabij vertrouwd te maken. Indien men er van zijn schoonste in de openbare muzea van de gansche wereld verspreide portretten ook weinig onmiddellijk te zien kreeg, zoo voelde men zich toch na het bestudeeren dier expozitie, tot later genieten dier werken beter voorbereid. Het was als een inleiding tot Holbein.

Wanneer men nu met de belangrijkheid dier expozitie de beteekenis vergelijkt van de tentoonstelling, welke Amsterdam in de laatste weken tot een aantrekkingspunt voor het gansche kunst-eerende Europa heeft gemaakt, dan wint de in onze hoofdstad bijeengebrachte verzameling het van de andere in alle opzichten wel zeer opvallend. Om nu nog het verschil van dracht der twee groote figuren buiten vergelijk te laten, was er ter Bazelsche tentoonstelling van vreemden slechts een tiental schilderijen verkregen, hetgeen samen met de in het muzeum aldaar geplaatste stukken van zeer ongelijk gehalte een goede dertig maakte, terwijl het Amsterdamsche Comité, vooral zeker door de zeer gunstig werkende omstandigheden die aanleiding tot deze expozitie waren, van heinde en ver niet minder dan honderdvierentwintig schilderwerken voor zijn doel bijeenkreeg.
Zulk een verzameling zag men van geen der oude meesters nog ooit te zaamgebracht, en ook al mocht men er nog een grooteren of kleineren zelfkant, als slechts onder alle reserve aan Rembrandt toe te schrijven werken, willen afrekenen, zoo bleef er bij zulk een omvangrijke kollektie toch altijd nog genoeg schoons en Rembrandt teekenends over. Zeker, onder de dus voor de kennis van zijne ontwikkeling interessante stukken, waren er een aantal die men nu voor het hoogst genieten van den waren Rembrandt zeker niet noodig had of op zichzelf misschien zelfs beter missen zou, maar het is de vraag of niet dat vergelijken en schiften waartoe deze uitgebreide verzameling bij herhaald zien, zoo natuurlijk gelegenheid gaf, den beschouwer toch nader bracht tot het zich rekenschap geven van het eigenlijkste in deze rijke kunst, en of men zoodoende niet alleen juist de uitgezochte schilderijen nog voller te verstaan kwam, maar daarbij vooral zich tot het genieten van later

tegen te komen Rembrandts en het vormen van een dan allengs vollediger wordend totaalbeeld, voortreffelijk voorbereidde. Dus, en niettegenstaande haar rijkdom en het vele schoons dat zij inhield, was de in het Suasso-muzeum saamgebrachte verzameling toch ook vooral als een inleiding, zij het dan als een zeer breed opgezette, doorwerkte inleiding tot Rembrandt te beschouwen.
Inderdaad, hij zou zich deerlijk vergissen, die meende dat men hier een geheel reprezentatieve keurverzameling van Rembrandts schilderijen bijeen gezien had. Van eene kompleetheid, gelijk de rijke afdeeling teekeningen die in haar kader oneindig meer nabij kwam, en gelijk men die, wat betreft het etswerk, in de tentoonstelling van een zoo groot aantal der prachtigste drukken in het Prentenkabinet inderdaad te genieten kreeg, was wat de schilderijen aangaat geen sprake. Uit staatsmuzea kunstwerken los te krijgen is iets waartoe zelfs de opwinding der kroningsfeesten geen middel aan de hand kon geven. Die groote openbare kollekties waar ook de schoonste Rembrandts langzamerhand meest alle een vaste plaats in vinden, schijnen het antecedent niet te kunnen stellen, zij het ook voor een nog zoo bizondere gelegenheid, iets van hare schatten voor een tentoonstelling uit te leenen. Zelfs het Rijk der Nederlanden, dat toch wel nader dan eenig ander stond tot de feesten waarvan de tentoonstelling gerekend werd een onderdeel uit te maken, heeft de hem behoorende Rembrandts niet ter beschikking van het Comité gesteld. Onder zulke naar het schijnt onwrikbare omstandigheden bleef het vanzelf onmogelijk den Meester hier in de volle breedte zijner glorie te aanschouwen te krijgen. Houdt de schilderijen uit de muzea van Berlijn, Cassel en Dresden, uit de National Galery en het Louvre en de Ermitage, om alleen de voornaamste kollekties

te noemen, geheel van zijn oeuvre af, en alle kans om tot een overlegd reprezentatieve bloemlezing uit zijn schilderijen te komen is buitengesloten.

En toch, dit in aanmerking genomen, bevatte de ter Rembrandt-tentoonstelling bijeengebrachte verzameling waarlijk nog verrassend veel verscheidenheid van het beste.

Men denke, om er maar eenige te noemen, b.v. aan dat kostelijk schilderijtje van Christus in Emmaüs, een schepping nog uit den tijd zijner jeugd, maar waarin hij al zou stout naar het hoogste van zijn bereiken in verhevenheid van expressie wijst, — aan zijn studie naar den kop van zijn vader uit de kollektie Fleischmann te Londen, waar felheid en reserve, gelijk zijn leerling Van Hoogstraten het genoemd zou hebben, zoo *eenwezig* in samentreffen, — aan die als een helle openbaring hevig opdoemende fantasmagorie van het landschap met den Samaritaan, dat zoo rijk georkestreerd van dramatische uitdrukking is, – aan die ongekend-intiem dichterlijke Bijbel-illustratie van de ontmoeting van Maria en Elisabeth, — aan de Dame met den waaier uit Buckingham Palace, die met zulke onzegbaar waardige liefelijkheid zich tot u over neigt, — aan de verzadigde effenheid van voordracht in het portret dier Dame naar rechts wijzend, dat aan dienzelfden Lord Iveagh behoort, die ook dat overdonderende zelfportret van hem inzond, — aan den vol rijpe distinktie stralend doorschilderden Heer met den valk, — aan den bij het venster lezenden man in die van fulpen mijmerij zoo kleurrijk doorwademde kamer, — aan den onder zijn zwarten hoed in zoo bizonderen schaduwval wegschemerenden weemoed van den jeugdigen schilder met papier en teekenpen, die als gereed zit op dat papier al 's werelds droefheid op te teekenen. Men herinnere zich den trotsch-feestenden Man in Armour, het blank-sonore To-

bias met den Engel, den prinselijken Titus van den Heer Kann en den eveneens Titus betitelden jongemanskop van Captain Holford, die aan den Bruyningh in Cassel doet denken, den ontstellenden Poolschen ruiter of het Velasquez-achtige jongenskopje van den Earl of Spencer. Men roepe zich de volkomenheid te binnen van Tholinx, het aangrijpende van David en Saul, de gestoofde rijpheid van de Geeseling uit Darmstadt, of de heerlijkheid van Lord Wantage's oude-Dames-portret.
Maar dan mochten toch tusschen al deze uit het buitenland hergezonden schilderijen, de aan de stad Amsterdam toebehoorende stukken het gehalte het best verheffen. Zonder deze inzending ware, niettegenstaande de zonder twijfel aanwezige stalen van bijna-het-beste, de verzameling over het algemeen toch al te zeer van een tweede-rangs-niveau gebleven. Doch hoe men ook in ander opzicht over de berooidheid van Nederland moge te klagen hebben, waar het op de allerhoogste uitingen van Rembrandts kunst aankomt, kan in het bizonder de stad Amsterdam zich nog gelukkig prijzen, deze door een goeden genius voor zich bewaard te hebben gevonden. En het feit dan ook dat het Stadsbestuur der hoofdstad de haar toebehoorende Rembrandts ter dispozitie van het Comité stelde, heeft aan de tentoonstelling eerst recht de kroon opgezet.
En al kenden, althans wij Hollanders, het lijk van Dr. Deyman, het Jodenbruidje, de Nachtwacht en de Staalmeesters nu al lang en van nabij, het was een dubbel genot deze magistraalste van 's Meesters werken, thans ook eens te aanschouwen te krijgen in de omgeving van zooveel verscheidenheid van Rembrandts eigen schilderijen.
De omstandigheid dat wij vooral de Nachtwacht op deze tentoonstelling voor het eerst na dertien jaren opsluiting in het Rijksmuzeum, weer als een levend kunstwerk voor ons moch-

ten zien, heeft buitendien aan het grootsch festijn een niet geringen luister bijgezet.

En wanneer thans, na het sluiten der tentoonstelling, al deze werken weder tot hun eigenaars zullen zijn teruggekeerd, zal ons dan ook van het aanschouwen van de Nachtwacht slechts weder de herinnering blijven? Of zal ook wat dit betreft de veelbezochte tentoonstelling blijken een waarachtige inleiding tot Rembrandt, een levende aanleiding tot beter verstand van zijn kunst te zijn geweest?

Want dat de eereplaats welke men Rembrandt in de groote zaal van het Rijksmuzeum heeft willen bereiden, op recht verstaan van zijnen aard gebazeerd was, er zijn er niet velen die het thans nog gelooven.

Van den beginne af aan heeft de Heer Cuypers Rembrandt als grootmeester willen huldigen zonder eerst genoegzaam te vragen wie hij was. Ware het, dien indruk krijgt men, om een receptie van Rubens te doen geweest, de architekt zou het niet anders aangelegd hebben dan nu. En evenals het bouwen van die zaal om Rembrandt, een uit zijn aard trekken van den schilder bleek, evenzoo werden later alle pogingen om de Rembrandtzaal geschikter voor de Nachtwacht te maken een uit zijn verband halen van het karakter dier weidsche hal, waarbinnen dan ook oorspronkelijk het schilderij in nog veel oneigenlijker plaatsing gedacht was. Een Nederlandsch schilder herinnert zich, zóó goed dat hij er mij een kleine teekening van verschafte, omtrent 1882, toen het Muzeum al in vollen bouw was, er een perspektivische doorsneê van gezien te hebben, vervaardigd door den Heer Snikkers, natuurlijk volgens aanduiding van den Heer Cuypers, en waarop de Nachtwacht in de zoogenaamde Rembrandtzaal twee meter

boven den grond gehangen was, in een pompeuze eikenhouten lijst, genre-Vredeman de Vries, of zooals men in de atlassen van Blaeu wel soorten van schilden vindt, — en dat dan omgeven door een groote troonhemelachtige draperie van groen fluweel ....

Met zulk een misgreep is de bouwmeester begonnen, en al liet hij het idee dier plaatsing vallen, het gansche karakter der zaal bleef in gelijken geest, en met al dat jarenlang proefnemen en vereenvoudigen en verstellen en licht doorbreken, is het, wanneer men aan den geest van Rembrandt denkt, in hoofdzaak toch altoos bij misbegrijpen gebleven.

Het denkbeeld van den Heer Cuypers om den heelen muzeumbouw, vleugels en eerezaal, te laten saamloopen in een soort van apotheoze voor de Nachtwacht, moge architektoniesch een schoone konceptie zijn geweest, het rezultaat heeft maar al te goed bewezen, dat de uitvoering niet de rechte wijze trof om dezen koning een troon te bereiden. Rembrandt ontvangt men niet in een paleisachtige holle zaal, tusschen pilaren en onder gouden opschriften, — om dezen in zichzelf gekeerden grooten peinzer heen past geenerlei luidruchtig vertoon. Wat hij in de eerste plaats vraagt is ongestoord aan het woord te worden gelaten en dat juist heeft men hem niet toegestaan.

De vraag hoe het licht op het schilderij zou behooren te vallen heeft meer nog dan de overwegingen omtrent een passende sfeer, de pennen in beweging gebracht. Er is veel over getheorizeerd en veel in gebeunhaasd en ook hierbij is Rembrandt zelf te veel uit het oog verloren. De voorstanders van hoog licht lieten niet na met berekeningen aan te komen die het onmisbare van deze methode moesten doen uitkomen. En inderdaad, wanneer de opgaaf is in een beperkte ruimte een zoo

groot mogelijk aantal schilderijen gelijkelijk licht te verschaffen, dan kan men zich geen praktischer dan van boven vallend licht denken. Daarom is dan ook voor de wel eens met bazaars vergeleken periodieke uitstallingen van schilderijen, waar het op ekonomie van plaats en op gelijk recht vooral aankomt, ongeveer overal hoog licht aangebracht, ja voor zulk doel gebouwde zalen kan men zich al niet anders dan zóó meer denken. Maar dat diergelijke gelegenheden allerminst iets te maken hebben met een door niets afleidend en rustig stemmend eerevertrek, waar men een geheimzinnig schilderij van Rembrandt het best tot zijn recht doet komen, werd zoozeer miskend, dat een der ijverigste berekenaars van de gewenschte lichtkracht er toe komen kon, terloops te zeggen dat het ideaal natuurlijk zijn zou wanneer men het schilderij in de open lucht kon zien. Ongeveer zoo kon men er ook toe komen te verklaren dat een piano het best moet klinken aan het zeestrand. Maar tot diergelijke enormiteiten geraakt men immers, wanneer men in aangelegenheden van kunst van iets anders dan van het begrijpen van die kunst zelve uitgaat.
Intusschen, en hoe wanhopig het, zoolang de Nachtwacht in het Rijksmuzeum stond opgesteld, ook somtijds scheen de gemoederen wakker te krijgen, de Rembrandt-tentoonstelling heeft met een slag bereikt wat geen kampagne ter wereld dus had kunnen uitwerken. Hoe gebrekkig uitteraard een plaatsing als die in het fluks ingerichte lokaal van het Muzeum-Suasso ook nog zij, in hoofdzaak had zij de groote deugd het schilderij geheel voor zichzelf te doen spreken.
En ineens was nu bij kunstenaar en leek het pleit gewonnen. Er werd niet meer gemeten maar er werd een machtige werking gevoeld. Men betoogde niet langer, maar aanschouwde de heerlijkheid. Nu herinnerden zich ouderen ook weer de

zonnige namiddagen van het Trippenhuis, en jongeren bekenden dat zij eigenlijk het schilderij nooit heel mooi hadden kunnen vinden en zij thans overrompeld stonden. Nooit werd een kunstwerk van twee-en-eenhalve eeuw oud opeens uitbundiger en algemeener bewonderd, — men hoorde van niet anders: de Nachtwacht was wedergeboren.
Onder den aandrang van deze eenstemmige publieke opinie in binnen- en buitenland gaf de Regeering den architekt der Rijksmuzeum-gebouwen last een proef-lokaliteit naar het model van het tentoonstellingsvertrek te bouwen, om zoodoende een eindelijke oplossing van de Nachtwachtkwestie voor te bereiden. Dit schijnt op het eerste gezicht ontzachlijk veel gewonnen, en nochtans komt het ons raadzaam voor niet al te vast op het welslagen dezer maatregelen te rekenen. Veel liever ware ons geweest wanneer de stad, de bezitster van het schilderij, zelve de zaak in handen had kunnen nemen. De zaak zal thans tusschen Dr. Cuypers en Jhr. de Stuers aan de eene zijde en de gedelegeerden van de Kommissie voor de Amsterdamsche schilderijen aan den anderen kant worden afgepoeierd, en deze Heeren te samen zijn nu juist kazueel ongeveer de eenigen in den lande die niet van het hoogst noodige eener radikale verandering overtuigd zijn. In elk geval is het onder deze omstandigheden te hopen dat de zoo oordeelkundig gebleken Kommissie voor de Rembrandt-tentoonstelling gekonstitueerd blijve, en dat het Stadsbestuur, dat zich zoo warm voor deze zaak geïnteresseerd heeft, een middel vinde het heft in handen te houden. Er wordt nu eindelijk afdoening van zaken gevraagd, de weg is aangewezen en geen onwil of gelijkhebberij of misverstaan mogen nu nog als beletselen worden geduld. Laat men de oogen goed open, en de handen gereed houden. Het bevoorrecht Amsterdam is het in het aan-

gezicht der beschaafde wereld verplicht jegens den grootsten kunstenaar dien het ooit heeft gehuisvest, jegens den grootsten schilder dien de nieuwere tijden opgeleverd hebben.

Doch laat ons, nu wij over Rembrandt spreken, ook nog eens iets verder in zijn werk mogen zien.

Wisten wij eigenlijk wat wij zeiden toen wij hem daareven een zoo zeer groot schilder noemden? Leeren wij dezen vrijgeest dan uit zijn schilderijen altijd als zoodanig kennen? Toont hij zich meer dan anderen zeker van zichzelf en zijn métier, en is hij gelijk de bepaaldste meesters steeds vaardiger om met weinig woorden welsprekend te zeggen waar het op aankomt? Denkt men aan Velasquez, aan Frans Hals, die het geleidelijk tot een volmaakte uitvoering brachten, dan zou men soms geneigd zijn te zeggen dat Rembrandt zijn vak niet verstond. Zijn verf-behandeling was altijd een geëmbrouilleerde geweest, en als hij er toe komt zijn formule, zijn palet, zijn hand te beheerschen, laat hij schilderijen van het zeldzaamst kunnen volgen door nieuwe bewijzen van de grootste moeite in zuivere zeggingskracht. Kan men daarbij een groot schilder zijn?

Toch wel, zou hierop het antwoord moeten luiden, en een zeer groot, een buitengewoon groot schilder inderdaad. De zaak is, dat waar anderen zich op een afgebakende traditie bazeeren, en het nieuw verworven kapitaal altijd op renten zettend, gestadig naderen tot het van meet af aan gestelde doel, — dit genie als een ketter in de schilderkunst begonnen, zich bovendien altoos aan het onbereikbare waagt, zijn vleugels telkens stouter uitslaat, en als een eigen heil vergetend wereldontdekker voortdurend reikhalst naar wijder horizon. Wat hij heden bereikt heeft, schijnt hem morgen tot wrevel te stem-

men, want zijn geest wil altoos meer omvademen. Daarom had hij niets van zoo een wijs schilder van schilderijen, die er zich bovenal toe zetten kan zich met klare zekerheid uit te spreken. Er kookte een vizioenen-zee in hem en het liep gedurig over naar alle kanten. Het gedane was immers gedaan en als er morgen weder wat nieuws op den ezel kwam, stond zijn hoofd er niet naar te overleggen hoe het verkregene ook zou worden toegepast. Eenmaal de tanden ergens in, kon hij geducht aanhouden, maar zoo haastig zoeken soms zijn invallen het papier, dat hij bewaard gebleven krabbels op begrafenisbriefjes neergooit. Zou zulke geestesgesteldheid hem rust hebben gegund bovenal zeker van zijn voordracht te zijn? Men heeft de techniek van zijn krabbels wonderbaarlijk genoemd. Het eigene er van is, meen ik, dat zij buiten alle techniek staan. Zij zijn niet geteekend maar uitgestort. Zeker, en wij zeiden het reeds: voor wat hem juist bezighoudt toont hij vaak het onbegrijpelijkste geduld, en niemand die zwaarder gewroet heeft en geploeterd dan deze onvermoeide goudzoeker, — de ets van Jan Six, dat onverklaard mirakel van de allerzorgzaamste doorvoering, is er een bewijs uit vele van. Maar wanneer hij een ander nogwel bij kontrakt toezegt zijn portret juist zoo als die plaat voor hem uit te voeren, komt er nooit iets van dat vrome plan. Zich herhalen was hem, en de geschiedenis van de geëtste kruisafneming doet het eveneens vermoeden, een gruwel, en liever dan te blijven staan waar hij was, gooide hij zijn gansche heerschappij onderste boven. Het beroemde portret van de Vrouw met den waaier en zijn zich te Brussel bevindende tegenhanger zijn schilderijen die kunstenaars en publiek aan zijn voeten brengen, maar hij antwoordt met dien koortsachtigsten droom die ooit eenig portretschilder dorst uitvoeren en vervreemdt met de Nachtwacht

allen van zich. De rijkdom van de in hem broeiende stof is trouwens zoo overweldigend, dat hij van sommige Bijbelsche momenten wel een dozijn kompozitiën ontwierp, alle onderling dermate verschillend, dat zij van even zoo veel verschillende kunstenaars konden zijn. Een dier sujetten, de Vlucht naar Egypte, spookte hem zoo onder telkens nieuwe aspekten door het hoofd, dat het hem niet volstaat het tallooze malen op nieuw te behandelen, maar dat hij zelfs niet kon laten een plaat van een ander uit te slijpen, om er onder nieuw décor het heilige gezin met den ezel in te bijten.
Wij weten hoe hij zich maatschappelijk ruïneert door de onbedaarlijke begeerte voor die koninklijke verbeelding altoos weer nieuw voedsel te garen. Nooit heeft een kunstenaar wonderlijker verzameling kostbaarheden saamgebracht. Zijn liefde voor overdaad scheen, waar tijdgenooten overigens van zijn sobere levenswijze gewagen, in dit opzicht mateloos. Zijn bekende zin tot ongemeenheid van optooisel verlokte hem tot het aanschaffen van de kostbaarste sieraden. Tijdens Saskia's leven bezat hij voor het minst behalve eenige groote paarlen, een dubbel snoer en een ring met diamanten, terwijl de gouden ketens die hij zijn mansmodellen omhing zich voordoen als van het beste allooi. Maar bovenal ook in het vreemde van wapens en kostumen verzadigde hij gaarne zijn oogendorst. Een tijdgenoot gewaagt er van hoe hij:

Op Nieuwe- en Noordermarkt zeer ijvrig op ging zoeken
Harnassen, Moriljons, Japansche Ponjerts, bont
En rafelkragen die hij schilderachtig vond,

en in zijn boedel vindt men van dien aard de grootste variëteit. De merkwaardige inventaris spreekt van assegaaien, bogen, schilden, kurassen, zwaarden, helmetten, hellebaarden, antieke lappen, Spaansche stoelen en zoo meer. Gaat men na

wat in dat kunstvolle huis al opgepropt was, dan krijgt men den indruk, dat al wat natuur en kunst maar opleverde hem begeerlijk werd, en hij, gelijk een andere Doctor Faustus, zijn rust verkocht om zijn blik in alle schatten der aarde te mogen vermeien. Terecht getuigt dezelfde rijmer van daareven dat

..... hij tot zijn voordeel nam,
Wat ooit uit 's werelds vier gedeelten herwaarts kwam.

De kunstenaar, die omgaat met mannen van wereldsch aanzien en geleerden, zoowel als met geuzen en slampampers, en zijn heil zoowel bij Doopsgezinden als orthodoxen of ook rabbijnen zoekt, is in zijn kunstsmaak eveneens van de grootste onbekrompenheid, van het zeldzaamst eklektisme. Zijn wanden waren bedekt met schilderijen van Carracci, Giorgione, Bassano, Rafaël, Palma Vecchio, evenzeer als met stukken van Brouwer, den jongen Hals, Lievens, Hercules Seghers, Lastman, Pinas, Porcellis, Simon de Vlieger, terwijl hij intusschen als verzamelaar ook Lucas van Leijden en zelfs van Eyck in eere hield. In zijn tallooze portefeuilles vindt men behalve massa's teekeningen van groote meesters, om zoo te zeggen, al wat het burijn maar had voortgebracht, verzameld. Prenten van of naar Goltzius, Heemskerk, Lucas, Bloemaert, Mantegna, Rafaël, Michel Angelo, Tempesta, Titiaan. Maar ook Israhel van Meckenem, Schongauer, Dürer en Holbein, en evenzeer Breughel, van Dyck, Rubens, Jordaens, Mierevelt, Callot, vindt ge zoo volledig mogelijk aanwezig. Tuk op alle voorstellingen van het uitheemsche, verzamelt hij afbeeldingen van Tiroolsche landschappen, van Turksche en Romeinsche gebouwen en van oorlogscenes. Hij moet herthorens en dierenhuiden hebben, ja zelfs opgezette beesten, en naast aardkloten, een harp en blaasinstrumenten, ook medailles en waaiers, mineralen, schelpen, koralen en wat niet al.

Buiten marmeren beeldhouwwerk, bezit hij tallooze antieken in gips, en bovendien pleisterafgietsels van slapende kinderen, en van allerlei handen en koppen, waaronder die van een moor en van Prins Maurits vermeld worden. Zoo zien wij hem al het ongemeenste, het verrassendste, het meest verborgene, het schitterendste naar zich toehalen, hem aldoor van den hak op den tak springen, hem alles doorsnuffelen, hem grijpen naar het meest fantastische en naar het meest natuurlijke beide, en hem ten slot in al wat voor het oog waarneembaar is voedsel zoeken voor zijn ontzachlijke levenssynthese.

Hoe wordt dan ook, alleen al in die vaak misverstane geschilderde landschappen, de stoute onstuimigheid van onwaarschijnlijke verbeelding, toch gevoed door het diepstwortelend gevoel voor het organische. Laat hij zich bedienen van een ordonnantie-stijl van italianizeerende vrienden en van motieven uit vreemde prenten, al is het aspekt der natuurwaarheid ook nog zoo ondergeschikt gehouden aan den heroïeken zwaai, aan de ontroerende allure, het is de levende kosmos die hem leerde er dien adem aan bij te zetten. En die hem eigen zin voor het grandioos ademende is het, welke hem dan tot een stijl van landschapschilderen dringt, waarin het in groote beweging en vermetele akkoorden orkestreeren van lijn en toon hem stem doet geven aan luchten en landen en gewassen en heuvelrijen, die als tot vrijelijk gedramatizeerde natuurkrachten worden teruggebracht.
Hoe hij overigens, wanneer zijn hoofd daarnaar staat, al het levende terdege op den voet weet te volgen, indien zijn geteekende en geëtste landschappen er niet waren, zouden nog zijn beestenstudies het mogen bewijzen. Niet alleen worden honden, koeien, varkens, paarden door hem in makelij en be-

weging herhaald bespied, hij heeft tot zelfs kans gevonden de eigenheden van beren, leeuwen, olifanten, dromedarissen in het bizonder na te gaan. Herhaalde malen ook schildert hij met ontstellende kracht van greep een opengespalkte koe op de leer, als wilde hij tot in de nog lillende ingewanden van het doode lichaam den wortel des levens najagen. Een schilderij met doode pauwen is een ander sprekend voorbeeld, hoe hij, door het aanblazen van wat voor anderen bloot stilleven zou blijven, het geschapene verheerlijkt. Hij schildert daar niet maar het oppervlak, niet de uiterlijke landkaart van het fraaie gevederte, maar geeft het zelfs in den dood nog machtig gepende, het huiverig kostbaar volgepluimde, den veerkrachtigen wrong van die verhangen gedierten, weer in een rhytmus die op u aanvaart met furiekracht. En het naakt, dat den besten meest aanleiding bleef tot het bootsen van uiterlijk vormenschoon, hoe weet hij ook dat in zijn wezenskern te naderen, te doordringen, te verslinden voor zijn penceel. Zijner is het in beweging en specie levend bespiede, kunsteloos ontkleede menschenlichaam, in zijn volle rondingen en stroeve strekkingen en gladde glooiingen en omzwelde knepen, in het bloeiende, warmte uitstralende, tot koestering lokkende van zijn levend, lichtend vleesch.

En intusschen is zijn weergeven van menschen zoo weinig louter zinnelijk, dat men hem als portretschilder een volledig spiritualist heeft mogen noemen. Zijn konterfeitsels van meest vergeten burgers hebben iets zoo fascineerends over zich, dat de overlevering niet kon nalaten, dien als zoo beteekenisvol uitzienden lieden ten minste de namen van beroemdheden te leenen. De Connétable de Bourbon, Prins Willem III, Sobiesky, Turenne, Vondel, Grotius, Jansenius en Tromp, al hebben ze geen van allen voor hem gepozeerd, zij werden

hem, als om het bizondere in de uitdrukking dier portretten een weinig te verklaren, door de nakomelingschap onwillekeurig als modellen opgedrongen. En die man vol van de bontste tegenstrijdigheden, die onderwindalgeest van het ongebreideldste sans-gêne, die wildebras van het pittoreske, die worstelaar met het onmogelijke heeft in zijn Bijbelillustraties een verdieptheid in het vrome, een zachtmoedigheid en vaak een gewijde schoonheid gelegd, die aan het pathos van een geloofsheld zouden doen denken.

Keeren wij nu in gedachte nog een oogenblik rustig tot de Rembrandttentoonstelling weder, om er een der schilderijen nog eens aandachtig te bezien. Men trad de eerste zaal binnen en het was het eerste stuk waar men kwam voor te staan. Ik zeg niet dat het zoo ras de oogen een weldadig feest bereidde. Een schilderij, als met teer besmeerd, gelijk dat aan die stukken van hem, die al jaren lang in Engeland thuis leien, meer eigen is. Komt het door den smook van fabrieksteden die er jaar in jaar uit zich tegen aanvreet, en om welke te weren men vele achter die gruwelijke glasruiten heeft geborgen; is het vanwege die saus die men er naar een wonderlijke opvatting van 's meesters eigendommelijkheid dikwijls duchtig overheen heeft gesmeerd om de schilderijen dusgezegd rembrandtieker te maken; of is het de werking van die soort van notenolie, waar men aan gene zijde van het Kanaal de oude schilderijen zoo herhaaldelijk mee schijnt te hebben opgehaald, en die,telkens rosbruiner opdrogend, zoo jammerlijk meewerkte tot het misverstaan van Rembrandts kunst? Hoe dit zij, het is waarachtig niet de mooie verzadigde blondheid van dat andere stoute zelfportret, waarop hij, palet en borstels in de hand, in volle breedte zoo majestueus achteloos voor u staat, het is

niets van zulke grijs en ros uitgespreide fijnheid, dat u in het halfvernielde schilderij dat ik op het oog heb komt bekoren. Maar gij hebt u evenwel aan dat afstootende dikke bruin spoedig gewend, gij hebt er ten slotte doorheen gekeken, en het heeft u getroffen hoe zeldzaam de uitdrukking was van dien bizarren kop: Rembrandts kop, maar in wat zij hier zegt welsprekender misschien dan hij zichzelf ooit schilderde.
Nietwaar, het noodlot heeft in dat vreemd misvormde gelaat hevig gewroet en geploegd, het heeft er builen en groeven en himphampen in gerameid, het schroeide er zijn brand op en zijn groote stormen joegen er omheen. Maar het lot moge nog zoozeer hem geslagen hebben, het heeft dezen wijzen duisterling allerminst gebroken. De gerezigneerde zwijgmond staat sidderend teruggezogen achter de trekkende wangzakken, de tot speurneus uitgewassen mop reikt er vurig vragend over heen, en onder het evenzoo angstig naar voren gedrongen voorhoofd, turen twee kolenvuursoogen u als uit de kassen van een nachtwandelaar donker gloeiend aan. Doch wanneer het achter die opgesperde kijkers al kookt en spookt, hij houdt de woedende koorts naar binnen opgesloten. Die man loert brandend op het leven, maar hij slaat er niet vuurspattend op in. Hij kijkt schier onheimelijk vorschend door de verschijningen der wereld heen, en haalt het in zulke onafgebroken ontdekkingstochten gegaarde goed gretig naar zich toe. Die zonderling, met den ontembaren slok-op-kop, die gulzige doorvorscher, die ruige kerel met zoo fijn geslepen kanten, die halsstarrige eenzame toovenaar, doorschouwt het zijn tot in de ongekendste krasheid van zijn wilde roerselen, grijpt zich uit tastbaren vorm en vluchtende schaduw het eene noodige dat vervaart en ontroert, peilt als den wortel van het bestaan achter de diepte van zijn wee en den glans van zijn heer-

lijkheden, en stil in zijn werkplaats zet hij het uit die voorbij-zwemende wereld in die titanenhersens saamgetrokken beeld naar buiten, van een onder den smeulenden glans der oneindigheid louter naar het innerlijke verheerlijkt leven.
Dat gelaat in die uitdrukking, wanneer wij er ons eenmaal door voelden aangesproken, verklaart veel.
Zoo denkt men zich den gekoncentreerden kolos, die in de Staalmeesters zijn schitterliefde tot het geringste had teruggevoerd: de geborduurde randen van een paar handschoenen, het gloeiend rood op den zijkant van het naar voren stuwend tafelkleed, een paar doffe schamplichten nog op den gebeeldhouwden eikenhouten schoorsteen, wat franje misschien aan een der stoelen, en verder àl ingetogenheid in een daverend stoute schepping, groot, sober, diep en rijk door hel inwendig branden.
Zoo denkt men zich den schilder van dien neergesmakten halven kop op het Lijk bij Deyman, die in enkele tonen aangezet, zonder kleur, zonder blik der oogen, zonder adem zelfs, meer dan misschien een zijner levende aangezichten, uit den douloureuzen afgrond van het bodemlooze openbaart.
Zoo denkt men zich den maker van het overheerlijke Portret der oude dame dat aan Lord Wantage behoort, en dat enkel in grijs, ros en zwart, men zou zeggen zonder middelen, heel in het kader teruggetrokken geschilderd, het suizelend onbewuste oog in oog weerspiegelt.
Zoo was Rembrandt, toen uiterlijke praal hem niet meer verlokte, en hij de pracht der levensuitingen eindelijk het meest in haar stoute verborgenheden zelve had gevonden. Zoo was de wezenlijke Rembrandt toen men hem zijn geluk, zijn speelgoed, zijn eer, zijn roem had afgenomen, toen hij door onspoed gehard, door ontgoocheling nog heldhaftiger geworden

was, toen hij alles gekend, alles gezien, van alles geproefd had, en hij àl meer inkeerend tot de kameren van eigen gemoed, steeds dieper zag in dat onzienlijke dat in den grond altoos zijn eigenst erfdeel was geweest.

EEN INLEIDING TOT RUBENS

GESCHREVEN VLAK NA DE TENTOONSTELLING VAN VLAAMSCHE PRIMITIEVEN TE BRUGGE IN 1902.

Een Hollander van onzen tijd, en van mijn slag, die in Vlaanderland bij geval zijn geest aan oude schilderkunst komt opfrisschen, is, eenmaal over de grenzen, allicht geneigd, van de Scheldestad uit, fluks rechts te zwenken, het Antwerpen der late Renaissance heelshuids versmadend, westwaarts door te sporen, en, gelijk dezen zomer een ieder het al deed, Gent en Brugge voor het dubbele doel van een pelgrimstocht uit te kiezen.

Bijna behoort het bij ons tot den goeden toon, vroeger of later ereis een expeditie naar de Vlaamsche Primitieven gemaakt te hebben en den mystieken geur van hun kunst te zijn gaan inzuigen, vaak vergetend daarbij, — het zij in het voorbijgaan gezegd — dat de Nederlandsche kunst van het Bourgondische milieu, in hoofdzaak noch ooit specifiek Vlaamsch, noch werkelijk primitief, noch inderdaad mystiek geweest is. Antwerpen, in elk geval, geldt voor de stad van Rubens, en wij, met onzen lichtelijk dekadenten zin voor het uiterst zuivere, het verdiepte, het verfijnde, wij met onze neiging tot het ongemeene, het ongemengde, het onnaspeurlijke, wij met onze liefde voor de fier-trouwhartige van Eycken, voor den gemoeds-innigen Memling, voor den sober-statelijken Bouts, voor den waardig-weemoedigen Rogier, wij hebben aan den onrustigen, onrustbarenden Petrus Paulus ronduit gezegd een beetje een broertje dood.

In de meeste gevallen schijnt het ons veilig en verkieselijk dien vuurspuwenden berg, die Rubens was, maar zoowat uit den weg te blijven. De zaal met de Rubensen in het Ant-

werpsche Muzeum is door Hollanders wel eens smalend de Vleeschhal genoemd en lokaliteiten met evenzoo negatieve aantrekkingskracht vindt men in verscheidene groote muzea. Het is de ostentatie welke zij herbergen, die het ons onbehagelijk te moede doet worden, en beter begrijpen wij de overlevering, welke papa Ingres, wanneer hij de galerij met de tafereelen uit het leven van Maria de Medicis door moest, zijn parapluie laat opsteken om zooveel onrechtzinnigs af te dekken voor zijn beleedigde oogen, dan wij er in slagen de geestdriftige bewondering thuis te brengen, welke Delacroix gedurende zijn gansche leven voor Rubens heeft omgedragen.

Toen Dante Gabriël Rossetti op zijn een-en-twintigste jaar met Holman Hunt een vastelandsche reis maakte, schreef hij uit de volheid zijner ongetemperde ontzetting, over de werken van den Vlaamschen gigant een soort van vloeksonnet, dat in zijn eerste kwatrijn vrijwel de gevoelens van de meeste jonge schilders ook nog van onze dagen weergeeft:

Non noi pittori! God of Nature's truth,
If these not we! Be it not said, when one
Of us goes hence: „As these did, he hath done;
His feet sought out their footprints from his youth."

Weinig inderdaad is er in Rubens dat onze tegenwoordige schildersverlangens bevredigt, laat staan vervult. Bij hem, dus klagen wij, als wij alleen nog maar op zijn vormentaal letten: nooit eens een stuk strakheid, een steile houding, een straffe expressie, altijd die smakeloos-kwallige uitbultingen, die los en lieber zwiebelende kontoeren, die onrustig verdrongen bewegingen, dat luid naar buiten werkende gebarenspel. Indien hij maar eens ooit iets had gemaakt wat eenvoudig recht op zijn beenen stond, — want alle figuren schijnen bij hem wel

bereid, het zoo aanstonds op een salto mortale te laten aankomen. Ons hindert die gezwollen zwier, welke voor dieper bedoelingen geen plaats meer overlaat. Onze nadenkende beslotenheid, onze op het ingetogene gerichte mijmerzin kan zulk een uitgelaten schildersdrift niet meer dulden. En ik voor mij heb het als knaap aan Fromentin al kwalijk genomen, dat hij zoo opgetogen over Rubens wist te schrijven, in een boek dat voor Rembrandt geen ongemengde bewondering over had. Wij zijn nu eenmaal zoo: onze weinig pieuze tijd buigt zich liever voor uitingen van inniger vroomheid; de ongestrafte tuchteloosheid waarin de kunst zich heden ten dage vermeit, wreekt zich heimelijk in een kieschkeurigheid van kunstsmaak welke de ongebreidelde kracht van Rubens weinig beter dan degoûtant noemt; de bloedeloosheid van het moderne schilderen krijgt van zulk een overladen verve de koude koorts op het lijf. En over het algemeen is het zóó gesteld dat wij, die maar al te bezwaarlijk met een afgeronde levens-konceptie voor den dag zouden komen, te nauwernood aarzelen zelfs geheel elementaire levens-manifestatiën als de zijne rondweg buiten te sluiten.

Het valt niet te ontkennen: onder al wat de schilderkunst van de laatste halve eeuw beïnvloed, wat de beste schilders van dezen tijd voor oogen gestaan heeft, speelt Rubens' kunst geen rol. In den geestesstaat van de laatstgekomen geslachten vertegenwoordigt het begrip Rubens geen levenwekkende kracht. Maar toch blijft dit alles meer kenschetsend voor de onbestendige neigingen zelve van deze periode, die ons trouwens tot vervelens toe als een overgangstijd wordt voorgehouden, dan dat men er op zichzelf de absolute beteekenis van een figuur als Rubens nog naar zou kunnen meten. Want tegenover een verschijning van zulke allure kan het vragen naar sympa-

thiek of niet toch kwalijk meer volstaan, en zelfs in buien waarin wij ons met den meest beslisten wrevel ván hem wenden, blijven wij beseffen met een reus te doen te hebben. Dit laatste nu zal ons altoos dwingen tot hem weder te keeren. Den Homerus der schilderkunst vinden wij hem door Delacroix in zijn Dagboek tot driemaal toe genoemd, en inderdaad leeft en ademt er in Rubens iets van dezelfde elementaire kracht, die het antieke epos draagt, en deze is het die elke wezenlijk breede kunstkonceptie altoos zal noodzaken, rekening met hem te houden.

Het is maar dat de afstand, die hem scheidt van schier àl wat wij het hoogste stellen, het ons zoo moeielijk doet vallen Rubens waardeerend te begrijpen. Bovendien staat men, ongeschikt als wij blijken tot het benaderen van zijn grondaard, op tegenstrijdigheden als hij ons biedt, nog minder voorbereid. Tot in onze toegankelijkste gezindheid blijven wij daarom bezwaren tegen hem opperen, welke zijn warmste bewonderaars niet uit den weg zouden kunnen ruimen.

Want bij een kunst als die van Rubens zal men altoos komen te overwegen of het luidruchtigst geüite gevoel nu wel juist het wezenlijkste is, en of niet het sprekende bij hem vaak met een al te groot verlies aan waardigheid betaald werd. Zelfs in een zoo effektvol schilderij als zijn *Marteling van Sint Lieven* te Brussel, ligt de hevigheid van het drama meer in het tumultueuze van de voordracht dan in het aangrijpende der gemoedsuitdrukking. Bij den *Sint Franciscus* aan denzelfden wand is de pompeuze zwaai der uiterlijke tragedie zóó aloverheerschend, dat er voor een nijpenden indruk geen plaats meer overblijft. De poezele *Veronica* die op den Calvarieberg, welke daar eveneens in de buurt hangt, aan den neergestorten *Christus* het voorhoofd afwischt, heeft kuiltjes in de wangen.

De op zichzelf superbe groep van de stoeiende engelen, die onder koozend zonlicht in een blijden rijdans de ten Hemel varende Maagd op de Brusselsche *Verrijzenis* als een bloemenstoet omstuwen, passen minder bij een bovenaardsche gebeurtenis dan wel dat zij een feest van de bloeiende aarde vieren. Zijn blonde *Magdalena's* — voedsters van melk en bloed — komen ons voor doorgaands van nabijer heerlijkheid dan die des Hemels te droomen. De zielestrijd van zijn *Mater Dolorosa* openbaart zich te alleenlijk in haar rood beloopen oogen en haar verwrongen mond; wel verre van ons een MoederGodsbeeld te doen aanschouwen, blijft zij eene haar rol niet vergetende tragédienne. Zelfs op de in zoo veler schatting juist uitermate expressieve *Kruisafneming* in de Antwerpsche Lieve Vrouwekerk, zijn de helpers niet wezenlijk met den Gekruisigde begaan, — zij doen maar zoo, en denken er niet aan, om eenige ontroering, hun mooie poze te bederven. Het valt moeilijk zelfs in zulke stukken de vertooning voorbij te zien, en van stille stichting is inderdaad maar al te zelden sprake. Met de athletische spierwerkingen van brutale rakkers en het glanzend naakt van weelderige boezems, brengt hij het lachen van vruchtbare landouwen, de luid blaffende honden, de praalziek blinkende harnassen en de wapperende banieren mede het bedehuis binnen. Het door hoefgetrappel opgejaagde stof laat hij toe in den tempel, en de vogels doet hij kwinkeleeren in het kerkportaal.

Maar kiezen wij, zulke bezwaren onverzwakt latende gelden, om nader tot hem te komen, eens een niet larmoyant, niet bloederig, niet in den slechten zin theatraal schilderij als de *Aanbidding der Koningen* uit het Antwerpsch Museum. Nemen wij ons dan voor, daarbij niets van hem te vragen wat hij

niet van zins is te geven, en laat ons zien of wij dan niet wat beter met hem kunnen opschieten.
Inderdaad de Vlaamsche bedrijvigheid, de Vlaamsche uitbundigheid, de Vlaamsche drukte, de Vlaamsche praalzucht zijn hier vrijwel van hun barok ontdaan en in werkelijken luister omgezet. Wel te verstaan in vleeschelijken luister. Want meer dan een *Aanbidding* heeft men hier toch een zeer wereldsch paradeeren voor oogen, en die rijkuitgedoste koningen komen hun hulde brengen: waarlijk niet aan een geestelijk begrip, maar aan het bloeiende leven zelf. Rubens was in het kerkelijk dogma thuis als de beste, maar de christelijke verhalen schenen voor hem geen heiliger beteekenis te dragen, dan de heidensch-mythologische geschiedenissen die hij zich onder het schilderen zoo gaarne liet voorlezen, — althans het pathos dat hij aan sommigen zijner altaarstukken bijzette, lijkt ons van minder onvervalscht allooi dan het pantheïsme, dat hij door alles heen met zoo ruiterlijke voorliefde gehuldigd heeft. Rubens wilde ten hemel stijgen, maar bleef tot aan zijn knieën in de Hollandsche kaas steken, heeft een spotter van hem getuigd, — maar bergt deze uitspraak niet eigenlijk meer geest dan waarheid? Was hij wel waarlijk gezind de zegeningen van dit ondermaansche voor die van ongekende gewesten prijs te geven? Droegen zijn aspiraties tot het bovenaardsche in den grond niet het karakter van gelegenheidsbetrekkingen? Heeft hij niet, meer haast dan eenig ander sterveling, dit leven hartstochtelijk lief gehad? Mag het niet dubbel twijfelachtig heeten, of hij werkelijk bij zijn verscheiden, — naar het woord van een tijdgenoot — in den hemel de levende modellen zijner schilderijen is gaan aanschouwen? Had hij zich niet zijn hemel naar de aarde eer dan zijn aarde naar den hemel geformeerd? De deemoedigheid van van Eyck en Memling en de

straffe aandacht van Massijs waren bij hem wel tot op het merg vergeten, en vreemd als wij staan tegenover die klerikale kultuur der kontra-reformatie, vraagt men zich af, hoe het mogelijk was, dat een kerk zulke bandeloosheid kon blijven beschermen. Wanneer Aretino aan Michel Angelo schreef, zich als Christen over de vrijheden te schamen, welke deze zich in het Jongste Gericht veroorloofd had, en hoe het hem te moede was alsof Buonarrotti, in plaats van de edelste kapel der Christenheid, een wellustig bad met schilderingen versierd had, dan verbaast men er zich over, hoeveel onreligieuzer vrijheden men zich nog van den geloovigen Vlaamschen schilderprins liet welgevallen. Of heeft men ooit van altaarschilderijen gehoord die minder priesterlijk dan die van Rubens dorsten zijn? Zag men te eenigertijd een religieuze kunst overmoediger met de religie omgaan? Nooit richtte schilderen zich minder naar voorschrift, naar kànon, naar traditie. Nimmer heeft een schilder zijn opdrachten meer naar eigen lust begrepen en gekleurd.

Zelden zeker werd gedurfder samenstelling dan die der Antwerpsche *Drie Koningen*, brutaler en meer onverwacht, en tegelijkertijd vanzelf sprekender en meer ongekunsteld in elkaar gezet. Nergens bespeurt men iets gepremediteerds: niets van de voegen, niets van het samenstel. Waar hij zijn bewegelijke figuren ook gelieft neer te smakken, altijd komen zij op hun beenen terecht, waar hij zijn wapperende draperieën heen laat vallen, zij leenen zich overal nog tot een aannemelijk kleedingstuk. Het ordent zich steeds, lost zich gemakkelijk op, schijnt alles vanzelf zoo te moeten gebeuren.

Ook wat de kleuren betreft, — de klare kleuren waarin de schilder zwelgt. Want heeft men ooit knalrood en karmozijn,

zacht purper en oud goud, smaragd en amethyst, en wat niet van doorzichtige nuancen tusschen dat al, zich in stouter samenspel vloeiender ja stroomender zien voegen? Zij schijnen op het reusachtige doek geblazen, maar geblazen dan met de kracht van den stormwind. Het is hier: zóó gezien zoo geschilderd,—voetstoots, vlotweg, in een koninklijken roes van verrukking, met schuimende kracht, ja met bazuingeschal. Maar in dat schijnbaar willekeurige zich laten gaan, in dat schilderen uit lillende oliën, in die ongekende bravour van aansmeren schuilt nochtans een zeldzame welberadenheid, — men lette op kittige finesses als van de koelblauwe tippen tegen het roze van den koeiesnoet, die van een bijna broze toonteerheid is — op die kleurontbinding is slechts aangestuurd om een opener kleurgewimpel te verkrijgen. De chaos zelf schijnt wedergezocht, maar voor onze verbaasde oogen tot blijder harmonie, tot weliger scheppingsbloei ontloken.

Want die kletsen kleur en die likken licht en die zwiebels van royale lijn, — zag men ooit onwaarschijnlijker figuur-improvizatie dan dien ouden grijsgebaarden baanderheer met den vlammend wapperenden rooden mantel? — ordenen zich tot een vizioen van triomfantelijk wulpsche levenskracht, tot een feest, een prachtvertooning, een zegetocht van koningen met rijk gevolg, die zich in dezen weidschen, door het aanbrengen van een Korintische zuilschacht tot paleis gemaakten Stal van Bethlehem, komen verdringen, om in vurige vereering hun overdaad neer te leggen aan de voeten van de vorstin en haar kind. Zijn lust tot vleeschelijk naakt is nog in de tegen den blauwen hemel glanzende en op schalksche kameelen hoog gezeten slaven losgelaten. Het is daarin en daaromheen de weelde van het leven, saamgedonderd tot dien bonten stoet, die zich in brutale zinsverrukking om de mooie blanke jonge

vrouw met het hoofsche kindje heenschaart; en uit het lippenzuigen en oogenglinsteren der omstanders ziet men in dit kwasi-gewijd tafereel, en waarlijk niet tersluiks, de mimiek van den Minnehof heenblinken; geen wonder, als men overweegt welke de levensvizie van den schilder welbeschouwd was, — want heeft voor dezen gunsteling der fortuin, die een leven zonder plagen in volle, in overvolle teugen wist te genieten, het bestaan in den grond ooit anders dan als één eeuwige hoogtijd gestraald?

Zonderlinge tegenstelling: die andere, de groote ketter in kunst en leven, de schilder van het gemeenzame, van de ware werkelijkheid, van de burgerlijke handelingen, hij was de eigenlijke droomer, de dichter, de ziener, de godsdienaar. En deze geletterde grand-seigneur, die in dienst der Heilige kerk zijn werken zag gewijd, hij geeft ons per slot en in het beste van zijn kunst, de liefde voor het bijna dierlijk gezonde, voor het fyziek welvarende, voor de overvloeiende vruchtbaarheid. Deze reus van de expanzie was veel minder een oproeper van het onzienlijke dan een juicher in het nabije, in het volle zinnelijke leven zelf, en zóó begreep hij het christelijke dogma, dat hij ons de Moeder Gods, de Mater Misericordiæ, strikt genomen toch niet anders dan als een verleidelijke Abundantia heeft voorgesteld.

In den kooromgang der Antwerpsche Sint-Jacobskerk berust binnen Rubens' eigene grafkapel een altaarstuk van zijn hand, waarop men in Sint Joris des schilders eigen trekken vindt afgebeeld. Het monster, dat hij zichzelf in die ridderlijke gestalte laat dooden, is de draak van wat hem het nadrukkelijke, het taaie, het verstijfde, het steriele scheen. Veroordeel deze drift tegen geestesneigingen uit welke andererzijds zooveel diepzinnigs en schoons geboren werd, maar vonnis den mees-

ter niet alvorens gij hem in zijn eigen lijn vrijuit aan het woord hebt gelaten.
Want men moet Rubens nahouden, dat hij geen pogingen gewaagd heeft, andere gevoelens te verbeelden dan die er wezenlijk in hem woonden, dat hij zich nimmer geweld aandeed, dat hij blijmoedig de wereld die voor hem geopenbaard lag, aanvaardde en er gelukkig mee werd. Hij was er de man niet naar om het schilderen te zoeken in andere dingen dan waar zijn talent zich toe voegde. Maar welk een omvang, welk een rijkdom had dit in zichzelf! Want indien wij over zijn *frapper juste* hier en daar al in twijfel kunnen verkeeren, over zijn *frapper fort* en zijn *frapper souvent* bestaat nauwelijks gelegenheid tot verschil van meening. In een duizelingwekkende, men mag wel zeggen óver-produktie, maakt hij nergens den indruk zijn kruit verschoten te hebben, zijn weldoorvoedheid te hebben doen afmageren tot iets min goedgeefs. Wàt zwaargebulte vleeschklompen zijn breidellooze fantasie ook te torsen vond, men kan niet zeggen dat hij er zich ooit aan vertilde. Een kunstenaar van zulk een omvademingsvermogen moet men niet naar afzonderlijke brokken-schildering nemen. Ik weet het wel, den zwier dien Rubens hooghield, vindt men — zie dien Jan Hoornebeek van Frans Hals in het zelfde Brusselsch Museum waar hij in groote doeken zijn ongeloofelijke bravour vertoont — met meer kernachtigheid, meer werkelijke gratie en meer smaak bij tijdgenooten terug; en even de straat over en bij den Hertog van Arenberg in de kleine galerij binnengegaan, heeft men daar (of is het waar dat men *had* moet zeggen) een stilglanzend doorkijkje van de Hooch en een wonderklaar kopje van van der Meer, die àl wat de rumoerige kolorist uitbundigs heeft gebracht tot ijdel spel schijnen te verlagen. Maar wanneer Rubens niets van

binnenkamer-poëzie in zich had, wanneer de oratorische galm hem liever is dan het verteederend gefluister, dient wel in het oog te worden gehouden, dat zijn schilderijen door aard en bestemming ook juist geheel gericht zijn op het klankbord, en bedoeld om pilaren en gewelven te overschreeuwen, en dat de kracht, de hevigheid, de schittering hem van de fijner sierlijkheid en de bekoring ontheffen.

Neen hij was geen schilder om op den keper te bezien, hij, Rubens, de menschenkneder in het groot, die als het hem lust, voor onze verbijsterde oogen de lichaamshoopen opstapelt en samensmakt of aan risten snoert en ze uitvierend door de ruimte opzweept, die orgieën van vleesch aanrecht, het vleesch doet tuimelen en golven en schuimen, dat het als een souverein element water, vuur en aarde in zich opneemt, in zich doet samenzwellen, in zich doet uitklaroenen, als ter oneindige glorifikatie van de furieuze vruchtbaarheid zelve.

Hierboven heb ik gewag gemaakt van den afkeer, dien Rossetti als jonge man voor de kunst van Rubens heeft gevoeld, en daarom schijnt het mij dubbel van belang te memoreeren, hoe zelfs deze bezieler van het exkluzieve prerafaëlitisme in later jaren evenwel nog onder de macht van het Vlaamsche genie gekomen is. Vier-en-twintig jaar nadat hij het aangehaalde vloeksonnet schreef, vinden wij hem in een brief aan zijn broeder zich met spijt over het verbranden van een schilderij van Rubens uitlaten, en het verdient misschien opgemerkt te worden dat het daar een jachtstuk gold.

Als landschapschilder over het algemeen namelijk, laat Rubens zich vrijer bewonderen dan in zijn overige werk, waarin wij nu eenmaal niet altoos den van alle markten thuis zijnden wereldman vergeten, al kon hij dan ook zooveel maakwerk niet in

opdracht krijgen, of hij vond de kans nog schoon er iets van zijn bloeiende levensweelde aan te besteden. Maar als zuiverder, betrekkelijk soberder schilder van het pastorale maakt hij den indruk, zonder zich ooit te overschreeuwen, eenvoudigweg uit vrije borst gezongen te hebben, omdat hij het nu eenmaal niet binnenhouden kon. Zijn vermogen vooral om aan alles een hevig organiesch leven mêe te geven, komt in zijn tafereelen van het buitenleven, gelukkiger dan in zijn groote figuurvertooningen tot zijn recht. Wanneer men op zijn landschappen de boomen ziet groeien, en de vlieten ziet stroomen, en de akkers ziet zwellen en de wolken ziet drijven, als bij geen ander, ligt daarin de bizondere kracht geopenbaard, die ons, meer dan de uitbundigheid van zijn figuurstukken, als natuurlijke epiek aandoet. De grootmeester-schilder in elk geval laat zich daarin ongestoorder genieten.
In niet minder mate is dit met zijn jachtstoeten het geval, en het schijnt mij daarom niet toevallig als wij Rossetti door zulk een tafereel van Rubens' hand onder den indruk vinden. Zelfs is het mij wel eens in de gedachte gekomen of dergelijke schilderijen niet den rechten toonsleutel bieden, waarmeê men, ik zeg niet alle scheppingen van Rubens zou leeren genieten, maar waarmee men den ganschen schitterend pikturalen Rubens, zooals hij toch in den grond uit al zijn werken te zamen getuigt, per slot van rekening beter zou kunnen benaderen.
En omdat het mij lust mij hier tot Antwerpen en Brussel te beperken, denk ik daarbij vooral aan zulk een stuk dat dan ook waarlijk niets van den overvaardigen gelegenheidsschilder vertoont, en daarentegen zijn bloedrijke kracht op haar prachtigst ontplooit, — aan het geweldige *Woud* in het Brusselsche Museum, bedoel ik,waarvan men aanneemt dat het tot zijn dood in des meesters eigen kollektie bleef.

Op den voorgrond heeft men daar den brieschenden jachtstoet van Atalante en Meleager, dicht achter de hielen van het nagehitste Kalydonische zwijn, dat, reeds een pijl tusschen de schouderschoften, en twee rappe honden op het hijgende lijf, nu tot den rand van een stroom is genaderd, aan den overkant waarvan een athletische jager onversaagd gereed staat het woeste dier aan zijn speer op te vangen.
Maar de diepe kleur-koralen die uit de gedrochtelijke pracht van torenhooge takkenwrongen en vervaarlijke bladerstoeten daarboven en daarachter opdreunen, doorschateren het gansche tafereel als met een luid gebazuin van heldenmoed: heel het heroïeke woud, waardoor die wilde jachtbende gelijk een loeiende orkaan heenwoedt, is als een breed georkestreerd akkompagnement voor de daverende zinnenweelde van dit stout bedrijf; en als bonzende juichtonen in dat sonoor geschal schijnen meer dan eén laaiende vuurbol zich achter die gigantische vegetatie, achter die drommen van dreigende bladerkronen, achter die ziedende trossen van donker loof, zengensmoê naar den topazen horizon te wentelen, intusschen met volle schampen nog een vurig afscheid vonkend over sidderende blaadrenriffen van brandend koper en kokend rood goud.
Tegenover dit geëlektrizeerd gobelin, als van roostende ambers heet doorstoofd, en vol van die meeslepende kracht van wijd wuivend aanduiden, waaraan Rubens altoos boven koesterend uitvoeren de voorkeur heeft gegeven, staat men gewonnen als voor een dier hoog gedragen werken, waarbij het menschelijk uitbeeldingsvermogen, ik zeg niet tot zijn schoonste diepte, maar wel tot zijn uiterste spanning reikt, en zelden in de geschiedenis der zuivere schilderkunst, — en ik vergeet hier geenszins de fierste pikturale furiën van Gainsborough

noch van Daubigny, van Constable noch van Monticelli, en zelfs niet die van Turner en Delacroix, — is er in stouter lust, grandiozer vizioen uit machtiger kwast gezwalpt, dan dit uit titanen-fantazie geteelde hooglied van het heroïsche levensvuur.

